EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCA TADEUSZ SINKO

ROCZNIK XVII. — ZESZYT II. — 1911.

WE LWOWIE 1911 — NAKŁADEM TOW. FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W KRAKOWIE
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR THADDAEUS SINKO

VOLUMEN XVII. — FASCICULUS II. — 1911.

LEOPOLI 1911 — SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

Rocznik, złożony z 2 zeszytów, kosztuje 10 koron, czyli 8 marek czyli 4 ruble srebr., jeden zeszyt 5 koron, czyli 4 marki, czyli 2 ruble srebr.

Członkowie Towarzystwa filologicznego, opłacający rocznej wkładki 8 koron, otrzymują »EOS« bezpłatnie.

Wkładki Członków i opłatę za rocznik przyjmuje skarbnik Towarz.

Prof. Fr. Hoszowski, Lwów, ul Grottgera l. 10.

ADRES REDAKCYI:

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Lwów, ul. Kadecka 14.

Rękopisy, książki i listy uprasza się pod tym adresem nadsyłać.

P T. Autorów, Wydawców i Nakładców publikacyi z zakresu filologii klasycznej, tudzież literatury humanistycznej, życzących sobie, aby publikacye ich były omówione w »Eos«, uprasza się o nadsyłanie redakcyi egzemplarzy recenzyjnych.

De Accii „Philocteta".

Scripsit

Thaddaeus Zieliński.

Quod haud ita raro in litteris nostris usu venit, ut priorum optime inventa posteriorum sive incuria sive nimiis cavillationibus oblitterentur, idem in hac quoque disputatiuncula demonstrare mihi posse videor. Cum enim G. Hermanni (Opusc. III, 116). Fr. que Welckeri (Kleine Schriften, IV, 180) curis satis confirmatum esset Aeschylum neque quemquam alium Accii Philocteta expressum esse, nunc eo res redisse videtur, ut quem poetam Accius secutus sit prorsus nesciatur. Mihi vero, cum nuper Dione Chrysostomo duce tres trium poetarum »Philoctetas« post multos denuo examinarem eosque cum Accii satis copiosis fragmentis conferrem, luce clarius extitit omnibus qui alicuius momenti essent locis Sophoclem Euripidemque excludi, Aeschylum unice commendari; quare Acciana illa summo iure ad Aeschyli fabulam reconstituendam adhiberi posse; quam ad quaestionem cum mihi nova quaedam afferre posse videar, placet universa legentium oculis proponere, ita tamen, ut quae iam Hermanni Welckerique acumine enucleata sint breviter perstringamus. Acciana secundum Ribbeckii editionem (Scaenicae Romanorum poesis fragmenta vol. I) laudari vix est quod moneam.

1) Ex fr. I

Inclute, parva prodite patria *etc.*
Laërtiade

quae verba »in ipsius fabulae principio« legebantur, coniuncto cum fr. II, quod mox afferam, iam Welckerus optime collegit Minervam [1])

[1]) Displicuit hoc Ribbeckio (D. röm. Trag. 377) cum propter admirabundum tenorem, tum propter »dicitur, cluet« vocabula deae parum apta. Ipse choro tribuit, quare cogitur verba, quae Apuleius diserte ex tragoediae principio deprompta esse tradit, non ex principio, sed post totum demum prologum ex parodo decerpta esse statuere. Mihi certius est traditis acquiescere quam nubes et inania captare.

προλογιζούσης partes obtinuisse. Sunt enim ea verba personae, quae 1) Ulixem primo obtutu recognoscat, 2) ei faveat, 3) Lemni sacrorum adeo perita sit, ut ea ignaro locorum memoriter demonstrare possit. Minervae autem prologum a Sophocle alienum esse norunt omnes; sed ne apud Euripidem quidem locum habuisse potest, si qua fides est Dioni, qui Ulixem solum προλογίζοντα inducit Minervamque sibi per nocturnam quietem apparuisse narrantem. Iam cum per se parum probabile sit Accium nobilibus fabulis abiectis obscuriores sectatum esse, evincitur hunc certe prologum ex Aeschyleo fonte manasse

2) Fr. II.

Lemnia praesto
Litora rara, et celsa Cabirûm
Delubra tenes, mysteria quae
Pristina castis concepta sacris
<Nocturno aditu occulta coluntur
Silvestribus saepibus densa>.
Volcania <iam> templa sub ipsis
Collibus, in quos delatus locos
Dicitur alto ab limine caeli
. . . . . .
Nemus expirante vapore vides,
Unde ignis cluet mortalibus clam
Divisus: eum dictus Prometheus
Clepsisse dolo poenasque Jovi
Fato expendisse supremo.

Templis Cabirorum Volcanique et Promethei sacro nemori in deserta Sophoclis insula locum non fuisse cuivis patet; non eodem impetu reicitur Euripides, apud quem aeque atque apud Aeschylum culta supponitur Lemnos et ab hominibus Philoctetae non inimicis habitata. Ac non inepte quispiam ad eundem Accianum fontem etiam illam famam revocaverit, quae nobis ab Homeri scholiasta (ad B 723 Ven. A) traditur: Φιλοκτήτης ἐν Λήμνῳ καθαίρων τὸν βωμὸν τῆς Χρύσης καλουμένης Ἀθηνᾶς ἐδήχθη ὑπὸ ὕδρου, καὶ ἀνιαρῷ τραύματι περιπεσὼν κατελείφθη αὐτόθι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· ἤδεισαν γὰρ τοὺς Ἡφαίστου ἱερεῖς θεραπεύειν τοὺς ὀφιοδήκτους, quae licet depravata etiam apud Dictya Cretensem (II, 14) redeunt. Quae si recte monuimus, non Chryse nympha, sed Minerva Chryse, Lemnia dea, secun-

dum eundem Accianum fontem a Philocteta offensa esse videtur. Atque his quidem, si verba premimus, excluditur Euripides, quippe qui Philoctetam vulneratum induxerit δεικνύντα τὸν Χρύσης βωμόν (Dio Chr. 59). Sed ne nimis subtiliter agere videar, alia sunt eaque graviora, quae mihi de Aeschylo persuadeant. Ut enim Promethei ignis ad »Prometheum Igniferum« poetae eius revocatur, ita Cabirorum mysteria ad fabulam cognominem, quae Hypsipyles Argonautarumque trilogiam conclusisse videtur. Atqui constans fama est (Philostr. Imag 17) aram illam, quam Philoctetes Achivis demonstraverit, ab Iasone olim in Lemno insula conditam esse.

Vides haec omnia Aeschyleo more circa religiones versari; de quibus quid censeam, breviter exponere liceat. Vetus erat in Lemno Cabirorum religio una cum Chryses sacris, quam ipsam quoque Cabiricam fuisse duae stellae evincunt papillarum loco positae (in vasculo Vindobonensi Arch. Ztg 1845 tab. 35 edito; repetivit Milani, mito di Filottete tab. 1). Sub Pisistrati tempora in Atheniensium dicionem redacta insula pro Chryse illa Minerva Chryse substituta sit necesse est. Iam cum fieri non potuerit, quin Lemno a Persis expugnata (Aesch. Pers. 890) Atheniensium dominatio tolleretur, pulsis barbaris etiam religiones restauratas esse necesse est. Quod haud inepte circa 475 annum factum esse conicias. Atque non multo post Lemniarum religionum causa Aeschylus Philoctetidem suam (nam trilogiam fuisse, etsi non plane Welckerianam, quovis pacto contenderim) in scaenam commisit. Hinc prologus ille anapaesticus, cuius vestigia apud Accium agnoscimus; hoc enim commodissime transitus paratur ab anapaestica parodo, qualem in Supplicibus Persisque habemus, ad prologum iambicum, qui inde a Septem fabula scaenam obtinet.

3) Fr. V.

Pro veste pinnis membra textis contegit

et fr. X, ipsius Philoctetae (ad Ulixem, puto, post arcum raptum)

... pinnigero, non armigero in corpore
Tela exercentur haec abjecta gloria

— minutum illud quidem, sed disertissimum vestigium. Apud Sophoclem enim Philoctetes etsi sordido et foetido, humano tamen civilique cultu procedit; quem unde nactus esset indicare haud abs re iudicavit diligentissimus poeta (v. 307):

(sc. οιοῦτ nautae tempestatibus coacti)
καὶ βορᾶς μέρος
προξέδοσαν οἰκτίραντες ἤ τινα στολήν.

Rursus apud Euripidem ferarum pellibus indutum habes hominem, teste Dione: στολὴ ἀήθης δοραὶ θηρίων καλύπτουσιν αὐτόν (or. LIX); sequitur ut pinnigero corpori apud solum sit Aeschylum locus. — Sed quidni Romanum poetam ex suo aliquid attulisse putamus? Obstat felicissimum Quinti Smyrnaei testimonium (IX, 357), qui licet ex Euripidea fabula Ulixis Diomedisque consortium asciverit, universam tamen rei gestae configurationem sive ex Aeschylo sive, quod malim, ex epico fonte mutuatus est. Apud eum ergo haec legimus:

ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτῷ
οἰωνῶν πτερὰ πολλὰ περὶ λεχέεσσι κέχυστο
ἄλλα δέ οἱ συνέραπτο περὶ χροΐ χείματος ἄλκαρ
λευγαλέου.

Quae sive in Iliade Parva sive apud Aeschylum sive, quod malim, utrobique extiterant, — nisi aut ab Accio Parvam Iliadem aut a Quinto Accium adhibitum esse statuis — sequitur haud dubie pinnata tegumenta ex Aeschylea fabula in Accianam transiisse.

Atque quidem his tota mihi quaestio confici videtur; addam tamen alia, quae cum in Aeschylum Euripidemque quadrent, Sophoclem tamen excludunt. Sunt autem haec:

4) Fr. III.

Ubi habet? Urbe agrone?

manifeto insulam ab humano cultu non alienam fuisse supponit, qualem Aeschylus Euripidesque, non qualem Sophocles finxit.

5) Item fr. VIII.

caprigenum trita ungulis

de locis mitioribus, gregibus pastoribusque frequentatis dictum esse apparet.

6) Fr. XI.

Iaceo in tecto umido,
Quod eiulatu questu gemitu fremitibus
Resonando mutum flebilis voces refert.

Vocis Philocteteae imaginem ab ipsius antri, in quo iacebat, lateribus repercuti non potuisse in propatulo est; neque ea fuit Sophoclis sententia, qui remota montis Hermaei saxa (v. 188; 1458) hoc lugubri eiulatu resonantia inducit. Minus igitur diligentis in hisce rebus poetae vestigia habes.

7) Fr. XIX. Philocteta:

Heu! qui salsis fluctibus mandet
Me ex sublimo vertice saxi?

Vides praeruptum montem a poeta fingi, ipsi aequori impendentem. Ne hoc quidem Sophocleum; Sophocles enim ita scaenam suam animo certe adumbravit, ut si quis de saxi cacumine se deiecisset, ei cautibus subterpositis caput impingendum esset (v. 1001). Quod si quis probe reputaverit, non sine ratione novatum esse intelleget. Opus enim fuit Sophocli hac semita submontana, quippe qui ante ipsum opus Ulixem cum Neoptolemo colloquentem induceret.

8) Unum idque non invenustum vestigium remanet fr. XXI.

Agite ac vulnus ne succusset gressus, caute ingredimini.

Haec sive Philoctetae sive Ulixis sunt verba, ad plures certe referuntur, qui sub fabulae finem aegrum hominem, et morbi insuper impetu exhaustum, manibus suis sustulerunt in navem portaturi — ac in Trachiniis de Herculis comitibus dictum est (v. 964)

ξένων γὰρ ἐξάμιλλος ἥδε τις στάσις
πᾷ δ' αὖ φορεῖ νιν; ὡς φίλου
προκηδομένα βαρεῖαν
ἄψοφον φέρει βάσιν.

Non ita in »Philocteta« a Sophocle rem institutam esse nemo nescit. Sed hoc perquam memorabile est. Hanc enim Philoctetae gestionem Sophocles licet in ipsam scaenam non intulerit, animo tamen perpendit; cf. v. 886.

ΝΕ. νῦν δ' αἶρε σαυτόν· εἰ δέ σοι μᾶλλον φίλον,
οἴσουσί σ' οἵδε· τοῦ πόνου γὰρ οὐκ ὄκνος,
ἐπείπερ οὕτω σοί τ' ἔδοξ' ἐμοί τε δρᾶν.
ΦΙ. αἰνῶ τάδ', ὦ παῖ, καί μ' ἔπαιρ', ὥσπερ νοεῖς.
τούτους δ' ἔασον...

Scilicet quod apud priorem poetam invenerat actionis momentum, non plane aspernatus est Sophocles, sed »rudimenti« quod dicimus

instar in fictione dumtaxat reliquit, ut idem Diomedem Ulixis comitem ab Euripide inductum e rerum natura in negotiatoris mendacium relegavit (v. 592). Et hic quidem prior poeta utrum Aeschylus an Euripides fuerit, per se dubium remanet; aliquanto tamen magis Aeschylus eo commendatur, 1) quod tota haec chori actio ut Aeschyli prioribus fabulis accommodata (cf. Danaides a nautis tractatas in »Supplicibus«), ita ab Euripidis arte plane aliena est [1]), 2) quod morbi illa accessio, qua exhaustus est Philoctetes, apud Aeschylum solum locum habuisse videtur.

Habes argumentorum seriem, quorum parte Sophocles, parte cum Sophocle etiam Euripides excluditur. Quam si quis convellere vult, argumenta sunt ei afferenda, quibus etiam Aeschylus excludatur. Sed hoc ab omnibus quotquot Hermanno Welckeroque oblocuti sunt prorsus omittitur; qui si quid apud Accium cum Euripide commune animadvertere sibi visi sunt, continuo Euripidem ab Accio compilatum esse concludunt; quasi vero non utrique idem subesse potuerit Aeschyleus fons. Nam quod Ribbeckius fr. XVI allato

heu Mulciber!
... arma ignavo invicta es fabricatus manu

eam ipsam indignationem, qua Philocteta de Ulixe Achillis armorum herede loquatur, pro argumento esse dicit non posse ab eo expressum esse Aeschylum, quippe qui Ulixem de suo ipsius turpissimo exitu referentem induxerit (p. 385), vereor an quidquam demonstret. Quidni enim eum ipsum exitum post armorum iudicium esse ponimus? Ut non dicam ipsum Ribbeckium in editione novissima, cum »<non> arma ignaro« scriberet, totum hoc iudicium ex fabula Acciana sustulisse.

Equidem nil nisi Aeschyleum apud poetam Romanum reperire possum; qua sententia, donec quid certius afferatur, acquiescendum puto.

[1]) Quod tamen nimis premere nolim. Potest enim Aeschylus pro more suo (ut in Supplicibus et Eumenidibus) etiam hic sub fabulae finem προπομπῶν chorum induxisse eumque ex Ulixis comitibus.

Petropoli.

De oratione Philippi apud Sallustium.

Scripsit

Casimirus Morawski.

Inter orationes, quas Sallustius in Historiis viris in re publica praestantibus attribuit et maxima ex parte suo Marte finxisse videtur, non solum vigore quodam notabili et gravitate, sed etiam studio manifesto, ut sermo a scriptore compositus ad indolem oratoris accommodetur, eam insignem esse constat, qua L. Marcius Philippus in M. Aemilium Lepidum, turbarum et seditionis auctorem, invectus est. Quodsi iudicia veterum scriptorum de oratoria Philippi facultate prolata inspexeris, Sallustium, ut verba illi viro adsignata cum politiore stilo, tum vi praestarent, strenue esse adnisum non miraberis. Nam Cicero non uno loco egregiam Philippi eloquentiam celebravit, quin immo Crasso et Antonio proximum eum accessisse professus est, in libro vero de oratore III, 4 vehementem et disertum et in primis fortem ad resistendum nuncupavit. Eo magis dolendum est, quod nulla frusta eximii illius ingenii aetatem nostram tulerunt; sed ne antiqui quidem aevi homines hac in re magis fuisse fortunatos est quod suspicemur. Etenim virum, qui ita surgere solebat ad dicendum, ut, quod primum verbum habiturus esset, nesciret (de or. II, 316), neque litteris quidquam mandasse neque publici iuris fecisse admodum est probabile.

Sallustius igitur, cum orationem Philippi elaboraret, necesse erat recurreret ad ea, quae ipse de viro illustri comperisset, ad testimonia scriptorum de eius rebus gestis, indole et ratione dicendi; fortasse vero etiam aliorum oratorum exempla aliquantum eum adiuverunt. Nam verba et sententias, quae Philippo tribuantur, saepiuscule Ciceronis orationes Antonianas in mentem revocare et ipse in legendo expertus sum et alios iam idem observasse opinor. Neque id mirum; status enim reipublicae post Sullae obitum conspicuus quadamtenus similis erat earum turbarum, quae post Caesaris interitum civitatem

lacerabant. Perinde atque a. 78 consul Aemilius Lepidus in Etruria grege latronum stipatus libertati imminebat, ita Antonius consul a. 44 cum asseclis suis Mutinam obsidendo legitima offendebat imperia et regni appetens esse videbatur. Studiis vero Catuli, Philippi, Ciceronis, qui utrumque virum tamquam hostem bello esse persequendum censebant, magna pars senatorum cum a. 78, tum a. 44, mollis et ignavae pacis conciliatrix, resistebat et languore infecta non saga, sed concordiam, legatos, inertiam commendabat. In quos mussantes et retractantes et Philippus et Cicero fortibus orationibus sunt invecti; itaque ex temporum et rationum reipublicae magna congruentia explicari fortasse possit, quod utriusque oratoris sollicitudines et consilia summopere inter se consentiunt. Quo vero sententiarum et verborum similitudines unum in conspectum venirent, hanc locorum seriem lectori proponendam esse censui.

Philippus eos impugnat (5) »qui ad postremum usque legatos, pacem, concordiam et alia huiuscemodi decreverunt«. Tum (17) machinationes Philippi describit, »cum interim vos legatos et decreta paratis«.

Conferendae sunt frequentes Ciceronis contra legatorum missiones invectivae in Philippica V, 4 (senatus decernit legatos ad Antonium) et 25. cf. praeterea VI, 10.

Philippus consilium legatorum mittendorum indicium esse timoris identidem contendit. cf. 5; metu pacem repetentes. 13: vos in metu. 17: intelleget, se metu magis quam aequo et bono sustentatum.

Cf. Philipp. V, 26: nomen ipsum legationis ultro missae timoris esse signum videbitur. Phil. XII, 8: qui si pacis, id est timoris nostri, nomen audierit.

Philippus senatum cavere iubet, ne Lepidi mandata animos moveant neve comprobentur (14).

Antonii mandata impugnantur in Philippica VIII. cf. praecipue § 24.

Ut odium in Lepidum excitetur et ingenium augeatur viris fortibus, 1) enarrat Philippus a) Lepidi violentias (dilectus adversus vos ha-

1) a) Antonii violentiae specimina in omnibus orationibus Phi-

habiti) 17; b) vividissimis coloribus colluviem illam hominum depingit, qui ad Lepidum concurrerunt (7).

lippicis passim exhibentur. Eius dilectus (in Gallia dilectus habent) notantur in Phil. VII, 21. b) in latronibus Antonii infamandis fere modum egressus est Cicero in Phil. VII, XII, XIII.

2) Vires et virtutes bonarum partium describit (21): adest novus exercitus, ad hoc coloniae veterum militum, nobilitas omnis, duces optimi.

2) cf. apud Ciceronem VII, 1: coniunctum huic ordini populum Romanum, conspirantem Italiam, paratos exercitus, expeditos duces. VII, 20: eos consules habemus, eam populi Romani alacritatem, eum consensum Italiae, eos duces, eos exercitus. XIII, 16: Caesar confecit invictum exercitum; duo fortissimi consules adsunt cum copiis.

3) Fortunam bonis favere asseverat 21: fortuna meliores sequitur.

3) Phil. XIII, 16: bonos cives primum natura efficit, adiuvat deinde fortuna.

Cicero Philippicas suas ad senatum habitas sententiis exactius expressis fere concludebat, ita ut de consiliis et constantia oratoris nulla dubitatio in animis auditorum haerere potuisset. Qui quidem mos, quamquam in senatus deliberationibus tritus et pervulgatus, in reliquis tamen orationibus, quibus Cicero patres conscriptos allocutus erat, in oratione de imperio Cn. Pompei, de lege agraria I, in Catilinam I et IV, in orationibus de haruspicum responso, de provinciis consularibus, nequaquam est conspicuus. At in Philippicis habemus planas dilucidasque Ciceronis sententias cum gravitate quadam in calce singularum partium ant in perorationibus propositas. Cf. III, 37: quas ob res... de ea re ita censeo, ut; V, 34 quapropter... censeo. Cf. 53; VIII, 33: quas ob res ita censeo; IX, 15 quas ob res ita censeo; XI, 40 quae cum ita sint, censeo; Cf. 29.; XII, 50: quae cum ita sint... censeo; XIV, 36: sed ut aliquando sententia complectar, ita censeo. — Nimirum magnitudo periculi animi quandam vim et firmitatem insolitam Ciceroni attulit. — Simili autem modo concludit

Philippus orationem, quam apud Sallustium legimus; verba: quare ita censeo (22) praemissa sunt sententiae, qua interregi Appio Claudio et consuli Catulo mandatur, operam dent, ne quid respublica detrimenti capiat.

Quamvis tamen et singulae res et universum orationum consilium et argumentum arctius inter se congruant, nolim equidem his indiciis innisus incautum et praeproperum de Sallustiana Ciceronis imitatione ferre iudicium. At praesto sunt, nisi fallor, alia, quae hanc suspicionem magis probabilem reddere possint. — Cicero, cum mense Decembri a. 44 de Philippicis suis ad Cornificium (ad fam. 12, 22, 1) scriberet, his usus est verbis: nos hic cum homine gladiatore omnium nequissimo... Antonio bellum gerimus, sed non pari condicione, contra arma verbis. — Ipsis autem orationibus id potissimum persecutus est consilium, ut populus Romanus inanibus et vanis verborum captionibus omissis saga indueret et arma caperet. Eandem igitur antithesin invenimus in Philippica V, 26: Non est verbis rogandus, cogendus est armis; similisque locutio, quam Cicero adamasse videtur, etiam in Philippica VIII, 14 repetitur: senatus haec verbis, Opimius armis. — Velim nunc animadvertas, iisdem verbis usum esse Philippum, quo senatores perversae erga Lepidum indulgentiae argueret (17): vos autem, patres conscripti, quo usque cunctando rempublicam intutam patiemini et verbis arma temptabitis? [1]).

Praeterea aliam quandam vocem in oratione Philippi memoratu esse dignam censuerim. Cicero saepius in Philippicis senatum adhortatus est, ut eos viros, qui sua sponte, ut Decimus Brutus et Octavius, contra Antonium arma sumpsissent, comprobaret, eorum conatus sua firmaret auctoritate; ut porro senatus his privatis quodam-

---

[1]) Ceterum adnotandum est iam Demosthenem, cuius vim et eloquentiam Cicero in Philippicis exprimere conatus est, non uno loco similia protulisse, quo loquacitatem et inertiam Atheniensium castigaret. Cf. Phil. I, 30: ἵνα μὴ μόνον ἐν τοῖς ψηφίσμασι κἂν ταῖς ἐπιστολαῖς πολεμῆτε Φιλίππῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις. Phil. II, 4: ἐν οἷς ἑκάτεροι διατρίβετε καὶ περὶ ἃ σπουδάζετε, ταῦτ' ἄμεινον ἑκατέροις ἔχει, ἐκείνῳ μὲν αἱ πράξεις, ὑμῖν δ'οἱ λόγοι. Cf. Ol. II, 12; III, 15 et 21. Quibus locis respectis conicere aliquis fortasse possit, et Sallustium et Ciceronem sua ex Demosthene deprompsisse; at conformatio locutionis latina probare videtur Sallustium potius a Cicerone pendere. — Verba Ciceronis in epistula ad Cornificium data ex eorum dictorum numero fuisse videntur, quae Cicero usquequaque argutiis indulgens in circulis amicorum iaciebat ut per ora aequalium volitarent.

modo expeditionibus non contentus ipse bellum indiceret Antonio. Legimus igitur in Phil. III, 3: quo enim usque tantum bellum... privatis consiliis propulsabitur? ibid. 5: qua peste privato consilio rempublicam... Caesar liberavit; ibid. 12: ut D. Bruti privatum consilium auctoritate publica comprobemus; ibid. 14: Caesar, Brutus... qui contra consulem privato consilio exercitus comparaverunt; V, 3: duces eos laudavistis, qui contra illum bellum privato consilio susceperunt; ibid. 28: quodque ille (scil. Brutus) bellum privato consilio susceperat, id vos auctoritate publica comprobastis. — Idem sensus inest in verbis a Caesare in bello civili III, 109 usurpatis: quo facto regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit... ut potius privato paucorum et latronum quam regio consilio susceptum bellum videretur. — Similibus denique verbis Augustus narrationem rerum a se gestarum (Res gestae d. Augusti 1, 1) exorsus est: Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi per quem rem publicam dominatione factionis oppressam in libertatem vindicavi.

Quibus omnibus locis locutio »privato consilio« id designat, quod auctoritate publica sive senatus sive regis carebat. At Sallustius iisdem vocabulis usus est in Lepidi seditione describenda. Etenim § 6 legimus in oratione Philippi: cum privata arma opprimendae libertatis cepisset, § 22 autem haec: quoniam Lepidus exercitum privato consilio paratum cum pessimis et hostibus reipublicae contra huius ordinis auctoritatem ad urbem ducit... Quae quidem verba, quomodocumque textum torseris et versaris, et mihi scrupulum iniecisse ingenue fateor atque editores cruciare video. Nam omnimodo minus apte conveniunt ad Lepidum, utpote qui consul fuerit et pro consule, non homo privatus; seditiosum autem, contra senatum rebellantem exercitum alio quovis vocabulo potius designari aequum erat, quam vocibus »privato consilio paratum«. Itaque verba haec a Cicerone frequentius et recte usurpata, licet dubitanter suspicari ausim praepostere ad Lepidi conatus definiendos accommodasse Sallustium.

Quam tamen observationem nimis premere noluerim; sufficiat igitur monuisse, in oratione Philippi universum tenorem, singula argumenta, aliquot denique locutiones ita esse conformata, ut Ciceronianae imitationis Sallustium coarguere videantur. — Cum vero Sallustius post annum ante Chr. n. 40 Historiis perscribendis operam navaret, orationes Philippicae sine dubio magna fruebantur auctori-

tate multosque numerabant lectores, qui morientis libertatis vocem ex iis sibi exaudire videbantur. Brevique evenit ut in scholas rhetorum delatae declamatorum perstreperent auditoria. At posteriorum nimios tumidosque plausus praecucurrerat sincera aequalium admiratio, ex quibus unus iam mense Iunio a. 43 haec cum Cicerone communicavit (ad fam. XII, 13, 1): »maximus consularis maximum consulem te ipse vicisti... Est enim tua toga omnium armis felicior; quae nunc quoque nobis paene victam rempublicam ex manibus hostium eripuit ac reddidit«.

Cracoviae.

Studia Aristophanea.

Scripsit

Stanislaus Witkowski.

I.

Aves 118.

In codd. traditur hic locus sic: εἶτ' αὖθις ὀρνίθων μεταλλάξας φύσιν | καὶ γῆν ἐπέτου καὶ θάλατταν ἐν κύκλῳ | καὶ πάνθ' ὅσαπερ ἄνθρωπος ὅσα τ' ὄρνις φρονεῖς.

Pro ἐπέτου compositam vocem ἐπιπέτομαι hic postulari iam dudum viderunt viri docti. Ut hac in re omnes inter se consentiunt, ita dissonant in verbi forma, nimirum alii imperfectum ἐπεπέτου, alii aoristum ἐπέπτου introducunt. Et quidem recentiores editores aoristum ἐπέπτου amplectuntur (Bergk, Kock, Blaydes, Leeuwen). Attamen rectius me iudice Elmsleyus (ad Oed. R. 17) hic ἐπεπέτου scribi iubet. Quod tempus eo minus commendari putat Leeuwen, quod epops non solitus sit volare, sed etiamnunc soleat. Hoc tamen argumentum minoris est momenti: hic et imperfectum et aoristus suo iure usurpari possunt. Si ἐπεπέτου scribitur, significat hic locus: »circumvolabas terram mareque et omnia in circumvolando vidisti ita, ut hodie et hominis et avis experientiam habeas«. Rei disceptandae momentum gravissimum affert ratio palaeographica. Etenim quomodo scriba ex επεπτου facturus fuerit ἐπέτου, haud facile intellegitur neque e codicibus Aristophanis simile omissionis exemplum Leeuwen in Prolegomenis attulit; contra falsae huius scripturae origo optime cernitur, si in ἐπεπετου a scriba alterum πε haplographia omissum est. Propterea ad Elmsleyi illam emendationem ἐπεπέτου redeundum est, eo magis quod ad imperfectum verba ἐν κύκλῳ magis quadrare videntur (καὶ γῆν ἐπεπέτου καὶ θάλατταν ἐν κύκλῳ) quam ad aoristum ἐπέπτου (καὶ γῆν ἐπέπτου καὶ θάλατταν ἐν κύκλῳ), cui potius πᾶσαν vel simile quid aptum fuisset (καὶ γῆν ἐπέπτου πᾶσαν καὶ θάλατταν), et quod v. 116 imperf. ἔχαιρες antecedit.

II.

Aves 150.

(De constructionis ὅσον οὐ usu attico).

Epops. τί οὐ τὸν Ἥλειον Λέπρεον οἰκίζετον
150 ἐλθόνθ';
Euelp. ὅτι νὴ τοὺς θεοὺς ὃς οὐκ ἰδὼν
βδελύττομαι τὸν Λέπρεον ἀπὸ Μελανθίου.

Sic hi versus in codicibus traduntur. Versus 150 aperte est corruptus. Iam priori eius parti facile mederi possumus sive ἐλθόντες scribentes sive — quod praestat — ὁτιή pro ὅτι reponentes. Gravior difficultas oboritur in ultimis huius versus verbis. ὃς οὐκ ἰδὼν enim vix teneri potest, sed ὅς vel cum Dobreeo in ὡς mutandum, ut sit: ὡς οὐκ ἰδὼν 'ut qui non viderim ipse' vel cum Bothio ingeniosa eaque levissima mutatione in ὅσ' corrigendum, ut exsistat: ὅσ' οὐκ ἰδών. Hanc scripturam recepit inter alios Kock. At novissimo tempore Leeuwen Bothii ὅσ' reiciendum esse putavit, hoc causae proferens, quod ὅσα οὐ vel ὅσα μή notionem restrictivam possideant et 'nisi quod non' tantum significare possint, quae notio ab hoc loco sit aliena. Iam concedendum est viro docto Batavo ὅσον οὐ (μή) vel ὅσα μή, pariter atque ὅτι μή, hanc notionem saepissime prae se ferre. Multa huius usus exempla collegit Kühner-Gerth[3] II 184, plura Stahl, Krit.-hist. Syntax d. gr. Verbums (Heidelberg 1907) p. 535, 4 et p. 707, 5. Loci a Stahlio laudati luculenter tamen docent usum, quem Leeuwen statuit, minime esse in lingua graeca unicum, sed praeter hanc ὅσον οὐ alias quoque significationes exhibere ut: 'quantum non', 'quatenus non', 'insofern als nicht' et constructionem hanc progrediente aetate in formulam abiisse. Formula illa significare potest 'propemodum', ut Thuc. 1, 36, 1 τὸν μέλλοντα καὶ ὅσον οὐ παρόντα πόλεμον, ubi Leeuweni vertendi ratio: 'nisi quod non' nullo modo adhiberi potest. Sed ne his quidem omnibus locis, quibus Leeuwen ὅσα μή 'nisi quod non' verti vult, significatio haec ad textum quadrat. Etenim Thuc. 1, 111, 1 καὶ τῆς μὲν γῆς (sc. οἱ Ἀθηναῖοι) ἐκράτουν, ὅσα μὴ προϊόντες πολὺ ἐκ τῶν ὅπλων (οἱ γὰρ ἱππῆς τῶν Θεσσαλῶν εἶργον), ubi Classen-Steup recte vertunt: 'so weit das möglich war (ist), ohne zu', parum ad textum quadrat, si cum Leeuweno vertes: 'terram in potestate habebant, nisi quod e castris non longe procedebant'; verba: τῆς μὲν γῆς ἐκράτουν, ὅσα (κρατεῖν

ἐδύναντο) μὴ προϊόντες ἐκ τῶν ὅπλων ita potius sunt reddenda: 'terram in potestate habebant, quatenus id facere poterant e castris non procedentes'. Eadem significatio etiam Avium loco, quem tractamus, est statuenda: hic quoque ὅσ' οὐκ ἰδὼν βδελύττομαι significat: ὅσα (βδελύττεσθαι δύναμαι) οὐκ ἰδὼν (Λέπρεον) et vertendum est: 'abominor, quantum (abominari possum) (Lepreum) nunquam contuitus'. Scribendum igitur cum Bothio:

νὴ τοὺς θεοὺς ὅ σ' οὐκ ἰδὼν
βδελύττομαι τὸν Λέπρεον . . .

III.

Aves 126 et IG. I 422.

(Σκελίας an Σκελλίας?).

ΕΠ. ἀριστοκρατεῖσθαι δῆλος εἶ ζητῶν. ΕΥ. ἐγώ;
ἥκιστα· καὶ τὸν Σκελλίου βδελύττομαι.

Carpit hoc loco poeta Aristocratem, Scelliae filium, virum ex rebus gestis illius temporis notum. Ad eundem hominem pertinet titulus atticus IG. I 422 [1]) (Ditt. Syll.[2] I nr. 22): Ἀριστοκράτης Σκελίο ἀνέθηκεν νικήσας [χορηγῶν] Κεκροπίδ[ι φυλῆι] ἐν ἑορτ[ῆι . . . Quo loco Aristocratis pater non Σκελλίας, ut apud Aristophanem, sed Σκελίας audit. Quamquam formam Σκελλίου apud poetam non solum codicum consensus, sed etiam metrum tuetur, Adolfus Kirchhoff diserto inscriptionis testimonio fretus Avium locum mutandum et ad tituli scribendi rationem accommodandum esse censuit. Cum tamen formae Σκελίου metrum repugnaret, locus ei mutandus fuit. Iam loco hoc modo conatus est Kirchhoff mederi, ut γάρ voculam inseruerit:

ἥκιστα. καὶ γὰρ τὸν Σκελίου βδελύττομαι.

Quae medendi ratio minime satisfacit. Pugnat enim contra rationem logicam et sensum loci falsum reddit. Nimirum Epopi quaerenti: »Tu igitur optimatium partibus faves?« Euelpides secundum Kirchhoffium respondet: »Minime. etenim Scelliae filium (Aristocratem) abominor (ἥκιστα. καὶ γὰρ τὸν Σκελίου βδελύττομαι)«. Nec tamen propterea re vera Euelpides optimates odit, quod Aristocrates ei

[1]) Errore Kirchner Prosopogr. att. I. s. v. »I 429« dedit.

invisus sit, sed quia ex animi sententia popularium partes sequitur. Itaque locus sic est intellegendus: Epops interrogat: »Te igitur optimatium partibus favere manifestum est?« Cui Euelpides respondet: »Ego? Minime quidem. Non solum τὸ ἀριστοκρατεῖσθαι odi, sed vel Aristocratem respuo, qui nomine suo illud mihi in mentem revocat«. Kirchhoffii coniectura recepta est a novissimo Aristophanis editore, Leeuwenio. Sed si Kirchhoffii loci sanandi modus parum nobis satisfacit, nondum inde sequitur, ut nomen non sit corruptum. Re vera viri docti, qui in titulis explicandis operam collocant, prae tituli auctoritate codicum scripturam relinquendam esse opinantur et Aristocratis patrem Σκελίαν audiisse credunt. Sic illud nomen scribendum censet Dittenberger (Syll.² I nr. 22). Similiter Kirchner viri nomen in Prosopographia attica I: Ἀριστοκράτης Σκελίου Κεκροπίδος φυλῆς scribit.

Sed si in litteris graecis circumspicimus, de viro illo alia testimonia invenimus, quorum nonnulla non lapidi, sed poetae favent. Iam in Aristophanis ipsius scholiis praeter Σκελίας forma duplici liquida scripta servatur. V. 125 et bis 126 habet Venetus quidem Σκελίου, sed Ravennas Σκελλίου (v. 126 lemma et in scholio), id quod ex Dindorfii apparatu sequitur. Dindorf ipse in textu Σκελλίου dedit, Ravennatem secutus. A Ravennatis partibus stant Platonis codices in Gorgia 472 a, ubi Σκελλίου non solum ab optimis libris (Clarkiano, Veneto, Vindobonensi) praebetur, sed unica codicum scriptura videtur esse, cum nec Schanzii nec Burneti apparatus aliam praebeat. Itaque Schanz et Burnet in textu Σκελλίου dederunt. Sed etiam in Ps. Demosthenis oratione in Theocrinem [58], 67 Σκελλίου consentanea est librorum universorum scriptura. Qua in oratione de uno ex Scelliae illius posteris agi breviter monebimus. Cum et Aristophanis et Platonis et Demosthenis codices in scriptura Σκελλίου mirum in modum consentiant, paulo aliter res se habet in Thucydide. Hic 8, 89, 2 codices inter se discordant, ita quidem ut Σκελλίου in Britannico (M) (saec. XI), Σκελίου in Monacensi (G) (saec. XIII) appareat. In ceteris vox est corrupta: AEF (Parisinus saec. XI—XII; Palatinus saec. XI; Monacensis saec. XI) Σικελλίου praebent, Laurentianus C (saec. X) Σικελίου. In Vaticano B (saec. XI) vocis exitus compendio exaratur (Σικε$^{\lambda'}$). Iam codicum, qui nomen viri in Σικελ- deflexerunt, de vocis scriptura testimonium fidei est exguae, cum nomen ad similitudinem ethnici Σικελός sit immutatum et hanc

ob causam necessario fere simplici liquida scribi debuerit. Cur vero nomen sit mutatum, facile intellegemus, si Σκελλίαν illum V. saeculi unicum esse in Attica huius nominis exemplum reputaverimus. (Cf. Kirchner s. v.). Attamen est memorabile etiam post illam nominis mutationem in tribus codicibus (AEF) geminatam servari, ubi nihil fere aliud nisi Σικελίου exspectari potuit. Qui rerum status in Thucydidis memoria potius λλ quam λ nobis tradi docet. Iam si universam huius scriptoris memoriam perpendimus, Σκελλίου (Σικελλίου) quattuor librorum XI. saeculi esse scripturam videmus, Σκελίου nonnisi unius G saeculi decimi tertii, cum Σικελίου codicis C aperte ad Siciliae nomen accommodatum e testimoniorum numero cedat. Non minus igitur in Thucydide librorum memoria formam Σκελλίας diserte commendat.

Exhausimus testimonia in litteris graecis servata. Quae universa fere, contra tituli attici testimonium, Σκελλίας praebent. Certe haec est scriptura optimorum Aristophanis, Platonis, Demosthenis librorum. Hoc loco observandum est apud Parthenium 19 hominis, cui Σκέλλις nomen est, mentionem fieri. Ubi libri praebent: Σ. καὶ Ἀγασσαμενὸς Κήτορος (lege: Ἐκήτορος) Θρᾴκης ὁρμήσαντες. Pro Θρ. Martini οἱ Θρᾷκες, Knaack ἐκ Θρᾴκης reposuerunt. Nomen potest esse et Thracium et graecum.

Iam cum in monumentis antiquis nomen eiusdem viri Σκελλίας et Σκελίας scribatur, examinandum est, utra harum formarum errori originem debeat. Quod nulla alia ratione fieri potest nisi perpendendo, quam originem etymologicam nomen habeat.

Formam Σκελίας Leeuwen unice esse veram credidit, vocem nonnisi a σκέλος duci posse ratus. Revera per se facile cogitari potest hominem aliquem a longis cruribus Σκελίαν esse appellatum. Non aliter de vocis etymologia cogitat acutissimus nominum propriorum graecorum investigator, Fridericus Bechtel in libro: Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen usw. p. 35.

Attamen, si ita res se habet, exstat quaestio, quomodo forma optimorum codicum variorum auctorum duplici consonanti scripta oriri potuerit? Monemus hanc formam in Aristophanis versu metro servari. Est haec forma ad leges grammaticae graece ficta an pugnat illa quidem contra leges nomina formandi graecas? Si enim Σκελλίας rationibus grammaticis explicari nequit, cedit codicum memoria et nisi tituli testimonium nihil restat. Iam nomen Σκελλίας ad leges grammaticas graecas plane est formatum.

Descendit illud quidem non a substantivo σκέλος, sed ab adiectivo σκελλός. Apud Hesychium legimus: σκελλόν· διεστραμμένον (ex Herodiano desumptum, cf. Herodian. II 532 Lentz). Est igitur σκελλός 'distortus, inflexus, curvus'. Διεστραμμένος usurpatur de ligno (ξύλον διαστρεφόμενον καὶ καμπτόμενον εὐθύνουσιν), tum saepissime de partibus et membris corporis (διαστρέφεσθαι χεῖλος ἢ ὀφθαλμὸν ἢ ῥῖνα Hippocrat. 94 c) ut oculi, pedes, crura, collum (κατεαγότα — μέλη ἢ διεστραμμένα Plato Gorg. 524 c) [1]. Geminam in voce σκελλός tuetur Herodiani testimonium in schol. Il. 16, 233 δεῖ δὲ ἀπὸ τοῦ σ̄ ἄρχεσθαι τὴν λέξιν (sc. Σελλούς) —. ὀξύνεται δὲ τὸ ὄνομα· τὰ γὰρ εἰς λ̄ος ἑτέρῳ λ̄ παραληγόμενα, οὗ τὸ ᾱ μὴ προηγεῖται, ὀξύνεται. κιλλός —, πολλός, κυλλός, Ἑλλός ἢ Σελλός —, σκελλός, Φελλός —. (Herodian. II p. 101, 8 sqq. Lentz). Cf. Herodian. I p. 157 L.: Τὰ εἰς δύο λ̄λ̄ προσηγορικά, εἰ μὴ παραλήγοιεν ῑ̄, καὶ πάντα τὰ τριγενῆ ὀξύνεται, μαλλός, φαλλός, θαλλός, φελλός, σκελλός, πολλός κτλ. Eadem vox nota est glossariis latinis. Qui quidem voces: grappus, pandus (= flexus, curvus), scaurus voce σκελλός interpretantur, tribus igitur locis eandem et vocem et scripturam tradiderunt. Occurrit praeterea eadem vox in Etym. M. p. 701; ubi s. v. ῥαιβός haec leguntur: Ῥαιβός· ὁ διεστραμμένος, ὁ πλάγιος· ὃν καλοῦσιν οἱ πολλοὶ σκελλόν. Hic nonnulli codices non σκελλόν, sed σκελόν praebent. At recte Gaisford Bodleianum et Vossianum secutus σκελλόν in textum recepit [2].

Erat igitur Σκέλλος nomen antiquissimo tempore hominem designans, cui natura pedes intortos dedit. Quod nomen temporum cursu etiam homini imponi poterat, qui nullo corporis vitio laborabat, sive hoc fiebat ita, ut nepos avi nomen acciperet, sive alia ratione. Nomina a corporis vitiis imposita erant apud Graecos usitatissima, ut docet Bechtelii liber cum perspicax tum elegans: Einstämmige

---

[1]) In arca Cypseli sculpti erant Mors et Somnus. ἀμφότεροι διεστραμμένοι τοὺς πόδας (Paus. 5, 18, 1). Quae verba, iam a Lessingio tractata, sed parum recte expedita, multas difficultates praebent (cf. Blümner ad locum) neque adhuc probabiliter explicata sunt.

[2]) Per se adiectivum σκελός explicari potest. Esset a radice σκελ suffixi -o- ope formatum. At, etiamsi σκελός in optimis libris servaretur, parum verisimile esset duo eiusdem significationis adiectiva: σκελλός et σκελός in sermone graeco uno eodemque tempore exstitisse. Accedit quod forma σκελός in nullo alio fonte antiquo traditur. Propterea scriptura σκελός librariorum errori est tribuenda.

männliche Personennamen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind (Abh. d. Gött. G. d. W. Phil.-hist. Kl. NF. Bd. 2 = 1898). Sescenta exempla afferre supersedeo, cum sint inter ea notissima, ut Πύρρος, Ξάνθος, Πλάτων, Στράβων, sufficiet citasse nomina ob pedum vitia ficta: Κύλλος (Halus; κυλλός vel κυλός 'curvus'), Ῥοῖκος (Samius, Athenae IG II 945, 15; ῥοικός 'curvus'), Ῥαῖβος (Styra V. saec.; ῥαιβός est secundum Pollucem 2, 192 homo, cui sunt καμπύλα εἰς τὸ ἔνδον τὰ σκέλη), Γαῦσος (Aetolus; γαυσός 'inflexus'). Cf. Bechtel p. 33 sqq. Iam a Σκέλλος formatum est notissimo graeco nomina fingendi modo Σκελλίας, ut a Ξάνθος Ξανθίας, Κίρος Κιρίας (IG IV Suppl. 1 nr. 373, 111; 5. saec.), Κύλλος Κυλλίας (Argos), Σῖμος (σῖμός) Σιμίας (Samothrax Collitz nr. 345, 48) et Σίμμος (Crannonius) Σιμμίας (frequens apud Boeotios, Bechtel 26), Τύννος Τυννίας (IG. II nr. 2599), Σμίκρος (Atheniensis IG I 432, 1, 67) Σμικρίας (Atheniensis, cf. Kirchner s. v.) Μικρίης (Styra Collitz nr. 19, 255) et Μῖκκος (IG IV Suppl. 1 nr. 491, 16) Μικκίας (Elis, Olympia 5 nr. 62, 5), cf. Μικκέας (IG. II nr. 420, 52) et Μικκιάδης (Ionius). Nonnunquam praeter nomen appellativum tantummodo nomen proprium in -ίας exiens servatur, ut: κιρρός Κιρρίας, λαιδρός Λαιδρίας simm. Cf. σχιζίας· λεπτὸς παρ' Ἀττικοῖς Hesych. 4, 1, 119 (»ein Mann wie ein Spahn« A. Fick C. St. 9, 183) et σχιζίας· ὁ τετανὸς καὶ ἰσχνός· οὕτως Κρατῖνος Photius (Bechtel 16) praeter Σχιδᾶς (Cyrene, Becht. 16).

Quod ad vocis σκελλός etymologiam attinet, cum voce σκολιός eam cohaerere patet [1]). A radice σκελ- formata est suffixi -jo- ope (*σκελ-jo-ς = σκελλός, cf. *πεδ-jo-ς πεζός simm.). Eandem stirpem tenemus in germ. scheel [2]).

Recte etiam procul dubio composuerunt G. Meyer (l. l.) et Leo Meyer (Hb. 4, 71 et 82) cum voce σκολιός vocem σκαλη-

[1]) In σκολιός idem suffixum -ιο- deprehenditur, quod in πολιός, πελιός, βαλιός, ἀξιός simm. habemus (Leo Meyer, Handb. d. gr. Etym. 4, 82).

[2]) Dubia est etymologia vocis latinae scelus, quae iam cum nostra radice *sqel- iam cum skrt. skhalatē (rad. *sqhel-) coniungi solet (G. Meyer Gr. Gramm.[3] § 248, Prellwitz s. v., Walde Lat. etym. Wb. s. v., Brugmann Grundr. I[2] p. 669, Meillet Einführung in d. vergl. Gramm. ubers. v. Printz p. 44). Si scelus ad *sqel- pertineret, primum 'aliquid curvum' significaret, tum vim abstractam accepisset, simili modo ut σκολιός, σκολιότης 'improbitas' (quam vocem iam Sophus Bugge KZ. 32, 57 recte in comparationem vocavit). Significationis immutationem, quam tum in latino scelus haberemus, illustret Plato leg. 12, 945 B: ἂν τίς τί πῃ σκολιὸν αὐτῶν καμφθεὶς ὑπὸ βάρους μὲν πράξῃ.

νος 'obliquus, claudus'. Hanc quidem vocem ad ideu. sqel- (*sqʷel? cf. infra) descendere suspicor (cf. βαλεῖν: βέλος: βόλος). (Idem suffixum in γαληνός 'placidus, tranquillus' exstare docuit Leo Meyer, Hb. d. gr. Et. 4, 72) [1]).

Cum vocibus, quas supra attuli, graecum σκέλος componi solet. Quae voces an re vera inter se cognatae sint, mea quidem opinione nondum omni ex parte certum est. Si pristina vocis σκέλος vis fuit: 'aliquid incurvatum, inflexum', tum σκέλος cum vocibus illis cohaerere potest [2]).

Sed vocis Σκελλίας liquida duplex etiam tunc explicari posset, si quis vocem hanc cum Bechtelio et Leeuweno a σκέλος duceret. Etenim consonantem in nominibus propriis saepe geminari inter omnes constat. Afferam tantummodo nonnulla exempla: Φίλλιος a φῖλος (Brugmann Gr. Gr.[3] p. 175), Μίττος Μίττιος (Bechtel 15), Σίμμος Σιμμίας praeter Σῖμος Σιμίας (σῖμός), Κεφάλ(λ)ει (Thebanus) Κεφάλλεις (Hyettus, 5. saec., Bechtel 20) praeter Κέφαλος, Καλάμμει praeter Κάλαμις (Acraephia Becht. 16). Nullo igitur iure Leeuwen scripturam Σκελλίας ideo repudiavit, quod nomen hoc a σκέλος esset formatum. Hic addo nullum alterum exemplum nominis in -ίας exeuntis in Bechtelii libro me invenisse, quod a stirpe in -εσ- desinenti esset simili ut Σκελίας modo formatum. Bechtel ipse nonnisi πωγωνίας et μετωπίας in comparationem vocavit.

At loco Aristophaneo, formam Σκελλίας praebenti, repugnat grave tituli testimonium, in quo distincte Σκελίο exaratur. Iam multorum virorum doctorum opinione librorum vel optimorum fides in hoc nomine inscriptionis auctoritati cedere debet. Sed videamus, nonne tituli scriptura aliter explicari possit. Formae Σκελίο vocalis o, pro ου posita, innuit hic orthographiam vetustam fortasse servari. Re vera etiam litteratura huius tituli antiquam speciem prae se fert (cf. de A et Σ notam Kirchhoffii et Dittenbergeri). Cum tamen consonas geminatas simplici littera exprimendi mos ultra saec. VI

[1]) Homericum ἀσκελές, ἀσκελέως (κεχόλωται, μενεαίνειν, κλαίειν 'sine intermissione, perpetuo') cum σκέλλω 'arefacio' (sic Leo Meyer 1, 172 et Prellwitz[2] s. σκέλλω) certe non cohaeret. Probabilius quidem cum σκολιός (Prellwitz[2] dubitanter, cf. Boisacq, Dictionnaire s. v.) vel potius σκελλός coniungi possit: 'sine inflexione, rectus, sine intermissione'. At fortasse cum radice skel-, quam in σκάλλω (lit. skeliù 'scindo', pol. szczelina ex *skel-) tenemus, componendae sunt voces illae Homericae, ut significent: 'non interruptus'.

[2]) In nonnullis rebus, quae comparatione linguarum eruuntur, collega G. Blatt benevolus me consilio suo adiuvit.

non descendat, difficilius est credere, saeculi V parte posteriore huius vetustae orthographiae vestigia servari. Sine ulla tamen difficultate meo iudicio forma tituli, de quo est sermo, ita explicari potest, ut in ea pro consona geminata errore consona simplex sit a lapicida posita. Consonae simplicis pro duplici positae affert sane Meisterhans-Schwyzer e saeculo V nullum exemplum, at Adolphi Wilhelm, inscriptionum atticarum inter primos perito, doctrinae duo exempla debeo, unum certissimum, alterum minus certum. Quorum vetustius in celeberrima inscriptione ad Hecatompedum spectante (IG. IV 1, 19 p. 138 = Ziehen, Leges sacrae nr. 1 l. 11) et a. 485/4 exarata occurrit. Ubi haec legimus: 8 τὸς ἰε[ροp]-γόντα[ς] μ[ὲ] ὀρῆν | 9 με[ταχσὺ τὸ ν[εὸ — 11 μεδ' ὄνθο[ν] ἐγβ[αλεν]: ἐὰν δ[έ τις τούτο- | 12 ν τι ὃρᾶ[ι εἰδὸς: ἐ]χσ[ῆ]ναι θοᾶν — | 13 τοῖσι ταμι[ίασι. In transscriptione: τοὺς ἱερουργοῦντας μὴ οὐρεῖν μεταξὺ τοῦ νεὼ — μηδ' ὄνθον ἐγβάλλειν· ἐὰν δέ τις τούτων τι ὁρᾷ [εἰδώς, ἐ]ξεῖναι etc. ὄνθον ἐγβάλλειν est hic 'stercus ponere' (de hominibus). Iam hic ἐγβ in lapide servari, quod nullo alio modo nisi ἐγβ[άλεν] (= ἐγβάλλειν) suppleri potest, omnes viri docti, qui lapidem suis oculis viderunt vel imagine phototypica innisi in rem inquisiverunt, consentiunt (Ad. Wilhelm dubitanter Jb. 1902, 7, hodie vero (per litteras) rem certissimam esse confirmat; G. Körte GgA. 1908, 838, Eug. Petersen Klio 9 [1909] 231). Cum titulus στοιχηδὸν sit incisus, ἐγβ[άλλειν] nullo modo suppleri potest. Est igitur in hoc titulo ἐγβάλεν pro ἐγβάλλειν exaratum. Infinitivum autem praesentis, non aoristi, hic necessario exigi praeter rem ipsa enuntiati conformatio docet, cum antecedenti ὀρῆν (= οὐρεῖν) in sequentibus verbis ὄνθον ἐγβάλλειν respondere debeat, confirmat denique tempus praesens sequentis enuntiationis condicionalis: ἐὰν δέ τις τούτον (= τούτων) τι ὃ ρ ᾶ[ι εἰδός (= εἰδώς), ἐ]..., quod de actione iterum iterumque repetita sermonem fieri nos docet [1]).

Cum hoc scripturae simplicis exemplum sit omnium certissimum, minus certum est alterum exemplum, quod in IG. I 32 (Dittenberger Sylloge 21) b 5 servatur, in plebiscito a. 434/3 a. Chr. non recentiore, lapidi vero non ante 421/0 a. Chr. inciso. Ubi verbum post lacunam servatum].αμενα Adolphus Wilhelm (Anzeiger der Wiener Akad. 1901, 133) supplendum esse censet: κατὰ τὰ γεγ]ραμ(μ)ένα. Tempus perfectum, quod antecedit: 4 κατὰ τὰ

[1]) Ziehen falso de aoristo ἐγβαλεῖν cogitabat (Leges sacrae II, 1 p. 5). Item falso cogitat (sane dubitanter) de aoristo Eug. Petersen l. l.

ἐφσεφι[σμένα] καὶ τὲν Ἀκρόπολιν [.....] 5 .....]ραμένα καὶ ἐπι[σκευά]ζεν δέκα τάλαντ[α suadere videtur, ut et ραμενα exitum perfecti esse putemus. Res tamen non omni ex parte est certa et alii locum aliter supplent (καθισ]τάμενα dubitanter coniecit Dittenberger l. l., quem sequitur Cavaignac, Études sur l'histoire financière d'Athènes au V. siècle p. XXI). Si Wilhelmi supplementum esset certum, haberemus simplicis exemplum pro gemina positae eiusdem fere aetatis, cuius est Scelliae titulus. Quod mendorum genus crebrius fit saeculo IV. Antiquissimum huius saeculi exemplum, quod a Meisterhansio-Schwyzero (³ p. 96 n. 844) laudatur, anno 375 debetur (ἐγραμμάτευε IG. II 49, 4). Inde ab eo tempore geminarum simplici littera expressarum exempla sunt frequentiora. Quod saeculo V exigua apparent, eo explicatur, quod saeculi V tituli pauci nobis servantur.

Scelliae nomen igitur, cuius accuratam scripturam nobis apud poetam metrum servavit, lapicida in titulo dedicatorio parum diligenter incidit. Σκελίο in eo idem quod Σκελλίου valet. Nec dubitari potest, quin ab hominibus non eruditis, ut sunt lapicidae, omnibus temporibus in Attica consonae geminatae neglegentius pronuntiatae sint. Qui mos aetate hellenistica a non eruditis etiam ad eruditos transiit. Fortasse tamen non plane reicienda est opinio hic nobis orthographiae vetustae vestigia nescio quo modo servata esse (cf. ο pro ου).

Summo igitur iure Wilamowitz (Aristot. u. Athen. I 100 n. 3)[1] in Aristophanis versu nihil esse corruptum nec quidquam mutandum censuit. Qui inter viros doctos solus, quantum scio, versui poetae attici contra titulos patrocinari ausus est.

Occasione data ceteras eiusdem familiae voces commemorare placet. In lexicis invenies praeter σκελλός haec: σκελλίζω, σκελλίς, σκέλλισμα. Nulla harum vocum duplici consona scribenda est. Etenim pro σκελλίζω (sic Salmasius), quod voce 'varico' a glossariis explicatur, in glossarum codicibus σκελίζω invenitur (cf. Corpus glossar. lat. ed. Goetz t. VI et VII cum indice Heraei) et huius vocis signifi-

[1] Cuius loci benigne me monuit Wilhelm.

catio ('varico, supplanto') docet eam esse a σκέλος ducendam [1]). In Hesychii lexico non σκέλλισμα, sicut Stephanus dedit, sed σκέλισμα (= δρόμημα 'cursus') praebetur. Item in Plutarchi moral. 349 A non σκελλίδες, sed σκελίδες commemorantur. Et σκέλισμα et σκελίς vero ad σκέλος pertinent.

Praeter σκελλός servatur etiam altera huius adiectivi forma κελλός apud eundem Hesychium: κελλόν· στρεβλόν, πλάγιον [2]) (quam formam iam recte cum σκολιός composuit Walde s. v. scelus). Etiam verbum derivatum κελλῶσαι· πλαγιάσαι habet Hesychius. (Quod ad σκ : κ attinet, cf. θυο-σκόος : κοέω : σκάζω : vetus germ. hinchan (rec. hinken), et notissimum στέγος : τέγος). Huc pertinet etiam κῶλον et vet. slav. čelen (cf. Walde l. l.).

Similem vim ac σκελλός, κελλός exhibet vox κυλλός. Hesychio χωλός, καμπύλος, 'curvus, claudus' (Hippocr. κυλλοὶ καὶ σκολιοί). Quae vox cum skrt. kuṇi (ex *kulni orto) 'bracchio debilis, mancus', 'lahm am Arm' componi solet (Fick, Vergl. Wörterb. I⁴ p. 26, Prellwitz s. v., alii). Brugmann eam cum voce κελλός cohaerere putat (Grundr. I² p. 425). Ac re vera significatione cum σκελλός, κελλός mire concinnit (Galenus comm. in Hippocr. π. ἄρθρων 819 b scribit τοῦ κυλλοῦ; nomine quosdam significari velle ἅπασαν διαστροφὴν κώλου; idem in comm. 3. εἰς τὸ κατ' ἰητρεῖον docet τὰ μὲν ἔξω ῥέποντα vocari βλαισά, τὰ δὲ ἔσω ῥοιβὰ et κυλλά, i. e. ita intorta, ut intro vergant; vide multa alia exempla vocis κυλλός a Stephano allata).

Mentionem denique faciam glossae laconicae σκέλεφερ, quam Hesychius explicat: βόλου (tesserarum ictus) ὄνομα. Λάκωνες. Cuius alteram partem Schmidt in -φορ mutandam dubitanter coniecit. Nescio an in parte priore huius vocis eadem, quam in σκελλός tenemus, radix lateat, ut sit situs tesserae post ictum obliquus. Σκέλεφερ quominus cum voce σκελιφρός 'aridus, macer' coniungamus, significatio vocis σκέλεφερ impedit. Nimirum tum σκέλεφερ ictum macrum i. e. parum faustum significaret. Habet quidem vox cognata σκληρός praeter pristinam etiam translatam vim, ut docet e. g. σκληρὰ — λέγων Soph. Oed. Col. 774, at transitus ex vi 'macer' ad vim 'infaustus' audacior esse videtur [3]).

---

[1]) Idem dicendum de Hesychii κλειμάζειν· παλαίειν. σκελίζειν. ἀπατᾶν

[2]) Glossam Herodiano tribuit Lentz II 532, 21.

[3]) Vocem Archilocheam σκελήπερον· νήπιον. Ἀρχίλοχος (fr. 193) (Hes.) composuit Leo Meyer (Hb. 4, 107) cum voce σκελιφρός [= σκελι + φρο-] 'macer,

Voces, quarum etymologia temptatur:

ἀσκελές, -έως (Hom.)	σκελίζω
κελλός	σκελίς
κυλλός	σκέλισμα
κῶλον	Σκελλίας
σκαληνός	σκελλός
σκέλεφερ	σκέλος
σκελήπερον	σκολιός
scelus	

---

iuvenilem aspectum praebens'. Herwerden vocem Archilocheam ex σκαλ<λ>έφρον(α) »marcida sive arida cui praecordia« corruptam esse parum recte suspicatur (Lex. suppl. et dial. s. v.). Vocis exitus, si quidem recte traditur, nondum est explanatus. Quod ad significationis immutationem pertinet, quae inter σκαλιφρός et σκελήπερος observaretur, si Meyeri etymologiam sequeremur ('iuvenilis, stultus'), cf. Pollux 2, 10 προφερὴς δὲ λέγεται ὁ τῷ μὲν χρόνῳ νεώτερος, τῇ δὲ ὄψει δοκῶν πρεσβύτερος· σκληφρὸς δὲ ὁ τούτῳ ὑπεναντίος, ὃν καὶ νεοειδῆ ἂν εἴποις.

Addendum.

Defixionum tabellae atticae, quarum magnam partem, si non plurimas, IV. saeculo esse tribuendam Adolphus Wilhelm (Über die Zeit einiger attischer Fluchtafeln, Öst. Jahreshefte 7 [1904] 105 sqq.) et Walterus Rabehl (De sermone defixionum Atticarum, Diss. Berol. 1906 p. 22) docuerunt, simplices consonas pro geminatis saepissime usurpant (Φυλίδα 30, 5; Ποσείδιπος; γλῶταν 52, 2; 54, 1. 4. 7; 56, 4 cett.; γλώσης 60 a 4; πράτει 61 b; μέλει 63, 3; πάλακα 68 b 14; Μάλιον? 73; Χαιρύλην? 89 b 2; Ιύρο 93 b 2; ἠτᾶσθαι 94, 15; τεταράκοντα 99, 15; Αὐσιπον 111, 1; Νόμιπος 117, 2; -ιπον 137; ἠτῶνται? 158, 15; πράτοντας Ziebarth. Gött. Nachr. 1899, nr. 11, 3; Ἀπολό[δωρος] ib. nr. 12, 2; ἀλά ib. nr. 21, 2; ἀλ' ib. 22, 2. Cf. Rabehl l. l.). Qua ex re patet homines parum eruditos IV. saeculo pro geminis simplices pronuntiare solitos esse. Idem procul dubio V. saeculo fiebat. Sed ne ab eruditis quidem hunc pronuntiandi morem plane fuisse alienum fortasse defixionis tabella 65 docet, quae ad celeberrimam illam et ditissimam Calliarum gentem spectat et bis Καλίας, semel Ἱπόνικος, praeterea Ἱπο[λόκης?] praebet. Attamen cum vetusta scriptura ο pro ου et ε pro αι in saeculi IV. defixionibus persaepe servetur (Rabehl p. 10 sq.), fortasse non plane reicienda erit altera opinio nos in Aristocratis titulo simplicem consonam Σκελίο non incuriae, sed vetustae orthographiae tribuere debere. Quae obsoleta scribendi ratio fortasse non lapicidae vitio est danda, sed Aristocrati ipsi placuit.

Leopoli.

Świadectwo Filostratosa o wężu, poświęconym Atenie.

Napisał

Stanisław Schneider.

Flawius Filostratos był sofistą, przebywającym początkowo w Atenach, a potem w Rzymie za czasów Septimiusa Sewera. Między jego pismami, które po większej części się dochowały, znachodzą się Εἰκόνες w dwu księgach, zawierające opis wszelkiego rodzaju malowideł: scen mitologicznych i rodzajowych, krajobrazów, polowań, owoców, kwiatów i t. p. Może jednak zachodzić wątpliwość, czy ów sofista przedstawił w dziele swojem na prawdę istniejącą, jak sam podaje, galeryę obrazów w Neapolu, czy tylko dla retorycznych celów wymyślił artystyczne motywy, częściowo zaczerpnięte z poetów. Wskutek tej niepewności, dzielącej świat uczony na dwa obozy i nie dającej się rozstrzygnąć, »Obrazy« Filostratosa, jak to wypowiedziano przed blisko czterdziestu laty, są i pozostać muszą dla archeologów krzyżem nie do dźwignięcia [1].

I.

W szeregu tedy wspomnianych obrazów napotykamy kompleks małych i nienazwanych przez Filostratosa wysepek (364, 1), w których się domyślano siedmiu wysp liparyjskich, królestwa bożka wiatrów Eola. Pośród tych fantastycznie skreślonych wysp odróżniono nadto jako ósmą oraz dziewiątą: pagórek, wkoło morzem oblany (365, 29: περίπλους κολωνός) i stromo sterczącą skałę (367, 27: ἀπορρὼξ πέτρα). Tę zapełniają ptaki wodne, a ów pagórek jest miejscem pobytu węża, w którym Filostrat dorozumiewa się stróża skar-

[1] Literaturę, dotyczącą przedmiotu, podaje znakomite wydanie: Philostrati maioris imagines (Bibl. Teubner., Lipsiae 1893, p. XXVIII), dokonane przez uczniów wiedeńskich seminaryów O. Benndorfa i K. Schenkla.

bów, ukrytych i pogrzebanych w ziemi pod tą mogiłą. Uzasadnienie swego domysłu, że wąż, przedstawiony w obrazie, pilnuje jakiegoś utajonego bogactwa, Filostrat wypowiada po dłuższej przerwie, ubocznie i nawiasowo niejako wypełnionej dowodem tudzież pewnymi szczegółami, jak wąż przepada za złotem. Mianowicie odgadł nasz autor w wężu, o którym mowa, strażnika bogactw z tego zaznaczonego wyraźnie i znamiennego rysu, że głowę trzyma zwieszoną ponad kryjówką, jakby w obawie o skarb, leżący pod spodem. Do właściwego zatem opisu należą tylko te słowa tekstu (365, 29): τὸν δὲ περίπλουν κολωνὸν τοῦτον οἰκεῖ δράκων πλούτου τινὸς οἶμαι φύλαξ, ὃς ὑπὸ τῇ γῇ κεῖται... (366, 8): τὴν γὰρ κεφαλὴν τῆς χειᾶς ὑβερβάλλει δεδιὼς οἶμαι ὑπὲρ τοῦ κάτω πλούτου. Cały zaś ustęp pośredni, dziesięciowierszowy, zajmuje się wyłuszczeniem podania o tajemniczym pociągu węża do złota i do złotych przedmiotów, jakoto: runo kolchidzkie i hesperyjskie jabłka, złote cykady we włosach Ateńczyków i t. p. Tylko końcowe słowa tego ustępu, nadmieniające, że wąż sam na obrazie jest złoty, odnoszą się do opisu, ale muszą być przed następnem zdaniem, z którem nie łączą się logicznie, zamknięte nawiasem. Zamiast bowiem: ἐνταῦθα δὲ χρυσοῦς αὐτὸς ὁ δράκων· τὴν γὰρ κεφαλὴν i t. d. (366, 7) czytać należy: ἐνταῦθα — δράκων) τὴν γὰρ κεφαλὴν i t. d.

Ustęp, wyjaśniający związek węża ze złotem i wszystkiem, co jest złote, ujęty przez nas w nawiasy, tak opiewa w całości (365, 31 – 366, 8): (τοῦτο γὰρ λέγεται τὸ θηρίον εὖνουν τε εἶναι τῷ χρυσῷ, καὶ ὅ τι ἴδῃ χρυσοῦν, ἀγαπᾶν καὶ θάλπειν· τό τοι κώδιον τὸ ἐν Κόλχοις καὶ τὰ τῶν Ἑσπερίδων μῆλα, ἐπειδὴ χρυσᾶ ἐφαίνοντο, διττὼ ἀύπνω ξυνεῖχον δράκοντε καὶ ἑαυτοῖν ἐποιοῦντο. καὶ ὁ δράκων δὲ ὁ τῆς Ἀθηνᾶς ὁ ἔτι καὶ νῦν ἐν ἀκροπόλει οἰκῶν δοκεῖ μοι τὸν Ἀθηναίων ἀσπάσασθαι δῆμον ἐπὶ τῷ χρυσῷ, ὃν ἐκεῖνοι τέττιγας ταῖς κεφαλαῖς ἐποιοῦντο. ἐνταῦθα δὲ χρυσοῦς αὐτὸς ὁ δράκων). Tu pominiemy węże czy smoki bajeczne, strzegące złotego runa lub złotych jabłek; a przystępujemy zaraz do węża, poświęconego Atenie Polias, którego czczono i pielęgnowano na zamku ateńskim przez cały ciąg dziejów greckich. O nim jako wcieleniu wiecznego i nieśmiertelnego syna ziemi, Erechteusa lub Erichtoniosa, wychowanku Ateny i opiekunie kraju, wspomina Herodot za śpiewakiem Iliady [1]). Zgodnie z historykiem wojen perskich o opuszczeniu zamku przez tego węża

[1]) Hom. Il. II, 547; Her. VIII, 41 i 55.

razem z boginią przed bitwą pod Salaminą opowiada następnie Plutarch; przyczem powtarza wiele mówiącą okoliczność, iż Ateńczycy tem chętniej opuścili swe miasto i wsiedli na okręty, że wąż pozostawił nietkniętą zwyczajną, zastawioną mu strawę [1]). Filostrat wreszcie świadczy, że jeszcze za jego czasów, a więc około połowy 3 w. po nar. Chr., kult węża u Ateńczyków nie zamarł. Ale dziecinnie śmiesznem, jeśli nie zabarwionem satyrycznie, jest jego wytłumaczenie wielowiekowej czci religijnej, że wąż ów święty znalazł upodobanie w złotych szpilkach w postaci świerszczów polnych, któremi Ateńczycy podpinać byli zwykli swoje fryzury [2]). Przyczyn długotrwałego kultu, który jakich tysiąc lat przetrwał, szukać należy głębiej; ścisłość bowiem stosunku świętego węża do społeczeństwa ateńskiego bynajmniej nie uległa odmianie, choć Ateńczycy wkrótce po wojnach perskich zrzucili strój powłóczysty, długie lniane chitony, oraz przestali spinać i podtrzymywać w górę włosy na głowie po kobiecemu za pomocą kobyłek, t. j. cykad ze złota.

II.

Dowiadujemy się o tem z często objaśnianego zdania Tucydydesa, którego brzmienie jest następujące (I, 6): ἐν τοῖς πρῶτοι δὲ Ἀθηναῖοι τόν τε σίδηρον κατέθεντο καὶ ἀνειμένῃ τῇ διαίτῃ ἐς τὸ τρυφερώτερον μετέστησαν, καὶ οἱ πρεσβύτεροι αὐτοῖς τῶν εὐδαιμόνων διὰ τὸ ἁβροδίαιτον οὐ πολὺς χρόνος ἐπειδὴ χιτῶνάς τε λινοῦς ἐπαύσαντο φοροῦντες καὶ χρυσῶν τεττίγων ἐνέρσει κρωβύλον ἀναδούμενοι τῶν ἐν τῇ κεφαλῇ τριχῶν. Wprawdzie sam dziejopisarz wojny peloponeskiej był przekonany, że Ateńczycy zapoznali swych pobratymców jońskich z długiemi, zbytkownemi szatami i nauczyli ich sztucznie trelić włosy (tamże następne zdanie), lecz niewątpliwie rzecz się miała odwrotnie. Długi chiton jest pochodzenia jońskiego, a joński przepych w odzieży był przysłowiowy w 7 w.

[1]) Plut. Themist. 10, 1; por. Hesych. s. v. Οἰκουρὸν ὄφιν.

[2]) Miało to niewątpliwie kultowy początek. Konik polny (cykada) był poświęcony Heliosowi i stał z nim w pewnej, jak w ogóle wąż, łączności. Jego ćwierkanie zapowiadało podług pisarzy starożytnych (n. p. Plin. n. h. 11, 107 i Aelian. d. nat. anim. 3, 38) najdłuższy dzień, a jeszcze dziś oznajmia włoskiemu wieśniakowi nadejście lata (Gruppe: Griech. Myth. etc., str. 797; por. Kochanowskiego: Pieśń świętojańska o sobótce [Panna 6]: »Polny świercz, co głosu staje, gwałtownemu słońcu łaje«). Por. Słowackiego: Beniowski, pieśń IV, w. 2: »Świerszcze sykały, upał był ognisty«.

Herodot mówi ze ścisłą dokładnością o jońskim chitonie, że pochodził pierwotnie z Karyi (V, 88: ἔστι δὲ ἀληθεΐ λόγῳ χρεομένοισι οὐκ Ἰὰς αὕτη ἡ ἐσθὴς τὸ παλαιὸν ἀλλὰ Κάειρα). Ateńczycy w Iliadzie (13, 685), Jończycy zaś sami w hymnie do delijskiego Apollina (w. 147) nazywają się Ἰάονες ἑλκεχίτωνες. W pewnym fragmencie samijskiego poety Asiosa z 7 w. (u Atenajosa XII, 525 F) Samijczycy są przedstawieni jako »zamiatający ziemię szeroko swymi śnieżnobiałymi chitonami« (χιονέοισι χιτῶσι πέδον χθονὸς εὐρέος εἶχον). W następnym wieku skarży się Kolofończyk Xenofanes na zbytki (fragm. 3, 1: ἁβροσύναι) swych ziomków, które oni przejęli od Lidyjczyków. Przeciw przesadzie w strojach, szerzącej się wszędzie w 7 i 6 w., zmierzały rozporządzenia Zaleukosa, Periandrosa i Solona [1]). Poeta Arystofanes mógł już mówić o dawnych czasach i pełnych cykad (Nub. 894: ἀρχαῖα ἱ τεττίγων ἀνάμεστα), jakoteż o nosicielu cykad na równi z reprezentantem staroświeckiego pokroju, należącym do niepowrotnej przeszłości (Eq. 1330: τεττιγοφόρος = τῷ ἀρχαίῳ σχήματι λαμπρός).

Ustęp z dzieła Tucydydesa o złotych cykadach, podpierających wzniesione włosy na głowie, spotkał się z rozmaitem tłumaczeniem. Szczególnie wywiązała się długa polemika między F. Hauserem a E. Petersenem o to, jak wyobrażać sobie trzeba κρωβύλος i τέττιξ. Otóż Hauser doszedł do rezultatu, że »unter dem Tettix ein goldenes breites Stirnband in der Gestalt eines Viertelmondes zu verstehen sei, eine Art von goldenem Toupet, unter dem die Haare des Stirnschopfes (κρωβύλος) zusammengefaszt werden« [2]). Natomiast Petersen utrzymuje słusznie, że nie może być tutaj mowa o jakimś złotym naczółku nad czubem z włosów, ponieważ Tucydydes jasno wyraża się o »das gesamte Kopfhaar oder wenigstens dessen Hauptmasse... woraus der Krobylos gebunden wird« [3]). Hausera mogło zwieść niedokładne i błędne zrozumienie słów Tucydydesa przez Heraklidesa z Pontu (u Atenaj. XII, 512 B): κορύμβους δ' ἀναδούμενοι τῶν τριχῶν, χρυσοῦς τέττιγας περὶ τὸ μέτωπον καὶ τὰς κόμας ἐφόρουν.

Scholia do tego miejsca w utworze Tucydydesa utożsamiają κόρυμβος i κρωβύλος, w którym widzą pewnego rodzaju splot ogółu

[1]) E. Pernice: Griech. u. röm. Privatleben (w Einleit. in d. Altertumwiss. herausgeg. von A. Gercke u. E. Norden) Leipzig u. Berlin 1910. II, 36 n.

[2]) Tamże str. 45 n., cytaty literatury odnośnej.

[3]) E. Petersen: Zu Thukydides Urathen und Tettix (Rhein. Mus. N. F. 62 B. 1907) str. 541.

włosów, zebranych z obu stron głowy, kończący się ostro: κρωβύλος δέ ἐστιν εἶδος πλέγματος τῶν τριχῶν ἀπὸ ἑκατέρων εἰς ὀξὺ ἀπολῆγον. ἐκαλεῖτο δὲ τῶν μὲν ἀνδρῶν κρωβύλος, τῶν δὲ γυναικῶν κόρυμβος, τῶν δὲ παίδων σκορπίος. Dalszy synonim κόρυμβος = κρωβύλος znalazł Petersen w κυρβασία u Arystofanesa w Ptakach, gdzie kogut, περσικὸς ὄρνις, kroczy jak wielki król z zębatym grzebieniem na głowie, wyprostowanym u niego, samego i jedynego z ptaków (486: διὰ ταῦτ' ἄρ' ἔχων καὶ νῦν ὥσπερ βασιλεὺς ὁ μέγας διαβάσκει, | ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν κυρβασίαν τῶν ὀρνίθων μόνος ὀρθήν). Był więc κρωβύλος-κόρυμβος-κυρβασία rodzajem fryzury w kształcie grzebienia, którego uzębienie zwrócone w górę, tworzyły włosy, z obu stron głowy prosto wzbite i cykadami złotemi poujmowane w zęby. »Solche Zacken — powiada Petersen — sieht man auf griechischen Vasenbildern vom 4. Jarhundert ab an Meerungetümen, von Kopf über Hals und Rücken ziehn, so dass ausser dem Hahnenkamm, auch Fischflossen und Pferdemähnen als natürliche Vorbilder gedient haben möchten«[1]). Z czasem fryzurę z włosów zmieniono na hełmy, u których kabląk i kita zastąpiły tak naturalny grzebień na głowie pewnych zwierząt, jak sztuczny u ludzi. O takich hełmach, naśladujących κρωβύλος w pośrodku, u Paflagończyków i Mossynojków wspomina Xenofont (Anab. V, 4, 13), a Herodot (VII. 64) o κυρβασίαι ἐς ὀξὺ ἀπηγμέναι ὀρθαὶ πεπηγυῖαι, jako nakryciu głowy u Saków i Scytów.

III.

Omówiony powyżej sposób czesania włosów, który pod wpływem jońskim i wschodnim upowszechnił się u Ateńczyków i w ogóle w Grecyi przed wojnami perskiemi, wyniknął z niezawodnego naśladowania niektórych zwierząt i z chęci upodobnienia się do nich. Takiem zwierzęciem czczonem i miłowanem był przedewszystkiem wąż, na którym się próbowano wzorować. Wiemy o świętych wężach, w których przejawiał się bóg: czy to Ares, Asklepios, czy Mars i t. d., że odznaczały się prócz wielkości i niezwykłej piękności także wysokim złotym grzebieniem na głowie. O tem czytamy w Owidyuszowych Metamorfozach: Martius anguis erat, cristis praesignis et auro = cristis aureis (III, 32), albo: cristati colla draconis (IV, 599), lub też: cristis aureus altis in serpente deus (XV, 669).

[1]) Tamże str. 544.

W miarę, jak bóg, wcielający się w kształty węża, znany w wężowej powłoce starożytności tak greckiej jak rzymskiej, malał, aż zmalał wreszcie do rzędu króla wężów, »dwa zębce, dwa rożki złote« na jego głowie, »wężowy wieniec«, lub »grzebyk, podobny do korony«, urastał w złotą koronę [1]). Kult węża, prosty i naturalny, przechodził w mit fantastyczny i czarodziejski o królu wężów, koronie, skarbach i t. p.

Początku baśni o królu wężów nie można lokalizować z naszemi podaniami do Tatr i obu stron Karpat, a wyobrażenia o nim i jego upowszechnienia przypisywać Madziarom, ponieważ kult króla oraz królowej wężów nie ograniczał się tylko do okolic tatrzańskich, ale był znany w dalszych o wiele stronach ludom alpejskim Tyrolu, Karyntyi i t. d. Również na Śląsku Górnym zajmuje wąż pierwsze miejsce, a mnogie baśnie tak o królowej, jakoteż o królu wężów i pozyskaniu jego złotej korony, która darzy bogactwem i szczęściem, odpowiadają zupełnie znanym skądinąd legendom [2]). Dobrze wiedział o pochodzeniu podań o królu wężów Mickiewicz w swoich wykładach o Literaturze Słowiańskiej, powiada bowiem w lekcyi z dnia 23 marca 1841 r., że »do dziś dnia zachowały się u ludu słowiańskiego mniemania... o wężu rogatym, w starożytności nawet uznawanym za króla wężów«. Do Greków dostał się kult wężów ze Wschodu, prawdopodobnie z Egiptu, gdzie oddawano cześć boską jadowitym, rogatym żmijom, które często znachodzi się przedstawione na pomnikach egipskich. Był to gatunek wężów z rogami (Coluber cerastes, κεράστης, C. cornutus), o którym Pliniusz (Nat. hist. 8, 23) wspomina [3]).

W podaniach polskich król wężów nazywa się złotogłowcem. Na Godule, górze za Cieszynem, przebywa złotogłowiec (król wężów)... Złotogłowiec nosi na głowie koronę ze szczerego złota (nr. 233 u Majewskiego). We wnętrzu ziemi żyje ogromny wąż ziemny, całkiem biały. Ma on na swej głowie koronę ze szczerego złota. Ten wąż jest królem wszystkich wężów (tamże nr. 235). Za-

[1]) E. Majewski: Wąż w mowie i pojęciach ludu przeważnie polskiego (odbitka z »Wisły«). Warszawa 1893, nr. 250 i 279. Mnogie są tamże wzmianki o złotej koronie na głowie króla wężów: nr. 232, 233, 234, 235, 237, 243, 245, 252, 254, 257, 262, 264, 268.

[2]) Zob. moją rozpr. p. t. Król wężów (odbitka z »Ludu«). Lwów 1910, str. 6.

[3]) Tamże str. 1.

miast króla mogą mieć węże królową z koroną złotą na głowie (nr. 246). Dwa podania tyrolskie prawią o śnieżnobiałej królowej wężów (die Schlangenkönigin... eine schneeweisse Schlange, die ein goldenes Krönlein auf dem Kopf hatte.. der weisse Wurm mit einer Krone auf dem Kopfe), karyncka zaś wersya mówi o białej wężów królowej [1]). Owóż bliskiem jest przypuszczenie, oparte na analogii, że jak złotogłowiec jest to w podaniu polskiem »ogromny wąż ziemny, całkiem biały«, natomiast »biała« i »śnieżnobiała« samica w podaniu karynckiem i dwu podaniach tyrolskich, tak też wielki i z ziemi zrodzony wąż w Erechtejonie ateńskim (Her. VIII, 41: ὄφιν μέγαν φύλακον τῆς ἀκροπόλιος... 55: Ἐρεχθέος τοῦ γηγενέος λεγομένου) był barwy białej z złotym grzebykiem, zębcami czyli rożkami złotymi na głowie. W takim razie starali się Ateńczycy zbliżyć i upodobnić do swego opiekuna i orędownika, wdziewając na się długie i powłóczyste, śnieżnobiałe chitony, imitujące wężową pokrywę, a nadto zdobiąc sobie głowy fryzurą i cykadami złotemi, mającemi przywodzić na pamięć grzebień świętego, czczonego przez nich węża. O takich teriomorficznych assymilacyach świadczą niektóre nazwy, dawane wyznawcom bóstw poszczególnych w postaci zwierząt, jako to: ἄρκτοι, ταῦροι, πῶλοι, τράγοι i t. p. [2]).

IV.

Zmateryalizowaniem kultu węża są opowieści o nim jako strażniku różnych kosztownych przedmiotów, zwłaszcza skarbów ukrytych w ziemi, na których wyobrażano go sobie leżącym. Takie pojęcia zastał Filostrat, a opisany przez niego obraz posuwa rzecz do szczytu niepodobieństwa, przedstawia bowiem węża całego złotym [3]. Liczne są także opowiadania o wężach albo smokach, strzegących bogactw, u Nowogreków [4]). W naszych podaniach ludowych węże

[1]) Tamże str. 2 n.

[2]) S. Wide: Griech. Relig. (Einl. in d. Altertumswiss. II B.) str. 195.

[3]) Por. Artemid. Oneirocr. II, 13: καὶ πλοῦτον καὶ χρήματα (σημαίνει δράκων ὁρώμενος) διὰ τὸ ἐπὶ θησαυροῖς ἕδρῦσθαι. Festus p. 67, 13: incubantes eos (dracones) thesauris custodiae causa finxerunt antiqui. W bajce Fedrusa (IV, 20, 3) dochodzi grzebiący lis »ad draconis speluncam ultimam, custodiebat qui thesauros abditos«.

[4]) B. Schmidt: Das Volksleben der Neugriechen und das hellenische Alterthum. I Th. Leipzig 1871, str. 192.

pilnują skarbów lub pokazują je zakopane [1]). Jako bogi domowe i duchy opiekuńcze oddawna ukazywały się u starożytnych Greków i Rzymian, tudzież na Litwie, a jeszcze po dziś dzień pojawiają się u nowoczesnych Greków, na Górnym Śląsku, w Galicyi i t. d. [2]). W cudnej pieśni jaskółczej, której motywy zapożyczył Słowacki zapewne z nowogreckiego, bóg domowy — rozumie się: wąż — obdarza mieszkańców złotem w przenośni, znacznie przeduchowionej; błogosławieństwo bowiem wyraża się w złotych pieśni słowach i złotych zbożach, a nawet duchy złote słuchają tam modłów [3]).

Wąż czyli smok, ὁ δράκος albo δράκοντας, wielką odgrywa rolę w powiastkach i bajkach współczesnych Greków. Ludność tamtejsza mniema, że wąż zamieszkuje szczególnie głębokie groty, skalne szczeliny i rozpadliny, spróchniałe drzewa, moczary, także źródła i studnie [4]). Dodać trzeba, że węże gnieżdżą się nadto po odludnych wysepkach, o czem świadczą i opis Filostratosa i liczne nazwy, które dzisiejsi Grecy nadają małym wyspom, jak: Δρακονισί, odpowiednio do imion dawniejszych: Ὄφιουσα, Ὀφιώδης, Ὕδρα, Ὑδρέα, Ὑδρόεσσα lub Ὑδροῦσσα, nareszcie Δράκοντος νῆσος [5]).

Pisząc na innem miejscu o smoku z czubem złocistym, Filostrat nadmienia o przeraźliwym świście, jaki węże wydają; a wzmianka ta charakterystyczna powtarza się wciąż i snuje, jak nić czerwona, łącząc się z teoryami i zwyczajami kultowymi, wśród których mistyczny świst, naśladujący węża, miał niepoślednie znaczenie [6]). W »Przemianach« Owidyusza czytamy, że wąż na znak

[1]) Majewski: Wąż etc., nr. 222, 230, 241, 247, 250, 485.

[2]) Zobacz οἰκουρὸν ὄφιν u Herodota (VIII, 41; por. Hesych. pod tym wyrazem), Serv. ad Verg. Aen. V, 35: nullus enim locus sine genio est, qui per anguem plerumque ostenditur. Widząc koło mogiły Anchizesa wielkiego wijącego się węża, Eneasz nie wie, »geniumne loci famulumne parentis esse putet« (Verg. Aen. V, 95). Nierzadko zmarły jest przedstawiony na wazach greckich u stóp swej mogiły w postaci węża. Schmidt: D. Volksleben d. Neugriechen etc., str. 184 n. Majewski: Wąż etc., nr. 116, 128, 220, 221. Moje: Badania nad źródłami twórczości J. Słowackiego. We Lwowie 1911, str. 49 n.

[3]) Badania i t. d., str. 41.

[4]) Schmidt: D. Volksleben etc., str. 190.

[5]) Zobacz dopisek Benndorfa do Philostr. Imag. 366, 20.

[6]) Philostr. V. Apollon. III, 8: σύριγμα δὲ δεινόν φασιν ἀκούεσθαι τούτων (τῶν δρακόντων). Aelian. d. nat. anim. XVI, 39: δράκοντα μεγέθει μέγιστον, οὗπερ οὖν καὶ τὸν συριγμὸν ἐπεφρίκεσαν οἱ τὴν Χίον κατοικοῦντες. Schmidt: D. Volksleben etc., str. 191. A. Dieterich: Eine Mithrasliturgie (Leipzig 1903) str. 40 n. O gwiździe

milczenia oraz skupienia ducha: horrenda sibila misit (III, 38), albo: praenuntia sibila misit... ter repetita dedit vibrata sibila lingua... et deus est! deus est! animis linguisque favete (XV, 670 i 677). Poeta polski, który w czarownej pieśni wspomnianej każe nam słyszeć »dawnego ducha tajemniczą mowę«, Słowacki, który odwieczną wiarę ludową w smoka lub węża przeniknął do głębi, uczy o »świście węża«, owego pierwszego ducha na świecie, o »świście, z ducha uczynionym«, że był on »pierwszym głosem pierwszego oręża myśli dobytym« [1]).

Bez wsłuchania się w »tajemniczą mowę« tego »dawnego ducha« religia ludu greckiego musi być niezrozumiałą, jakoteż fakt znamienny nie do pojęcia, który przytaczam dla oryentacyi i zestawienia z świętym wężem Ateny. Najwytworniejszy dramaturg ateński, Sofokles, jeden z najwykształceńszych ludzi swojego czasu, wprowadził do Aten kult Asklepiosa w r. 420 i umieścił nowego boga w postaci węża w świątyni Amynosa, dawnego herosa leczniczego, którego był kapłanem. Przez wdzięczność czczono po śmierci Sofoklesa samego jako herosa pod przydomkiem Δεξίων za to, że przyjął do swojego przybytku Asklepiosa i ołtarz mu zbudował. Nie godzi się natrząsać z poety bogobojnego, podług starego szablonu przeciwstawiać mu wolnomyślnego Eurypidesa i pytać z sławnym uczonym: »von welcher Religiosität führt der Weg zu Platon, von Euripides, der die Unsittlichkeit der konventionellen Götterwelt brandmarckt, oder von Sophokles, der eine Schlange als Inkarnation eines göttlichen Wunderarztes in sein Haus aufnimmt« [2]). Ani Sofokles nie był tak prawowiernym, ani tak wolnomyślnym Eurypides, iżby poza konwencyonalnym światem bóstw olimpijskich wiary ludowej nie widzieli. Obydwaj znali dyonizyjskie nastroje: tylko Sofokles z trójpostaciowego i bajecznego Fanesa wybrał węża, a Eurypides w ostatniej swojej tragedyi p. t. Bakchantki wzywa Dyonizosa, by się objawił jako byk, smok lub lew (w. 1010: φάνηθι ταῦρος ἢ πολύκρανος ἰδεῖν δράκων, ἢ πυριφλέγων ὁρᾶσθαι λέων). Platon daleko odbiegł zarówno od nich obu, zerwał bowiem z podstawą ludową w swej fi-

króla wężów donośnym prawią podania tyrolskie, karynckie, polskie (u Majewskiego nr. 148, 232, 233, 249, 270) i t. p. Świstem zwołuje Asklepios swe święte węże w Arystofanesa »Plutosie« (w. 732).

[1]) Badania i t. d., str. 44 n.

[2]) Griech. Trag. übers. von U. v. Wilamowitz-Moellendorff. III B. Berlin 1906, str. 295.

lozofii, a zatem miarodawcą dla demokracyi ateńskiej i jej rozwoju być nie mógł. Sofokles, czciciel węża, nie był natomiast odosobnionym, ponieważ Ateńczycy prócz kultu, oddawanego wężowi Ateny na akropoli i Asklepiosowi, święcili największy obchód na cześć Zeusa Mejlichiosa, t. zw. Διάσια (Tucyd. I, 126); znaleziono zaś w porcie ateńskim Pireusie wotywne reliewy, z których dwa przechowuje berlińskie muzeum, przedstawiające wielkiego węża z napisem: Διὶ Μειλιχίῳ [1]).

[1] Moja rozpr.: Król wężów, str. 9; por. Sprawozd. Akad. Umiej. w Krakowie z r. 1909, Nr. 9 i mój artykuł w »Eos« t. XI (1905), str. 112 n. z taką konkluzyą: »Największe święto ateńskie na cześć Zeusa Mejlichiosa było chtonicznej natury i niewątpliwie miało o wiele więcej wspólnego z teriomorfizmem i kultem węża wschodnim, niżeli z antropomorficznem pojęciem Zeusa homerowego«. Daleki odgłos wierzeń pierwotnych o wężach i ich królu słyszymy u Podhalan tatrzańskich, które Goszczyński zużytkował w »Sobótce«: »Świeci odblaskiem zwierciadlanej stali, większy nad inne i cudnej piękności, wąż, co ma grzebień złocistej jasności; królem on wężów zwany u górali... Król wężów świetnie złoty grzebień jeży... połyska wieńcem i groźnie zasyczy... Padając świsnął: od onego świstu... zewsząd wężów i gadzin gromada z liści, z pod liści wysuwa się błyskiem...« W objaśnieniach do »króla wężów« dodał poeta: »Podług górali wąż ten istnieje rzeczywiście. Ma mieć barwę nadzwyczajnej piękności, a na głowie grzebyk do korony podobny. Napastowany wydaje gwizd donośny, a tysiące wężów przybywa mu na pomoc« (por. u Majewskiego nr. 270). Odnachodzimy tutaj wszystkie znamiona króla wężów, jak złoty grzebień na głowie, świst przeraźliwy i t. p., znane już — jak widzieliśmy — starożytnym, nie wyłączając jego rozmiarów, piękności i stalowego koloru (Ov. Metam. III, 38: caeruleus serpens; XV, 661: maior ero tantusque videbor... 678: o pulcherrime).

We Lwowie.

De accentu substantivorum βοῦς et κύων adnotationes.

Scripsit

G. Blatt.

Accentum vocum Graecarum multum a lingua antiquissima discrepare constat. Placet igitur duo nominum exempla in memoriam revocare, quorum accentus Palaeo-indico tum re vera antiquior apparet esse, tum antiquioris speciem tantum prae se fert. Itaque in paradigmate substantivi βοῦς accentum genetivi sg. βοός, plur. βοῶν, dativi (loc.) plur. βουσί melius antiquissimum accentum exprimere quam Palaeo-ind. instr. sg. *gávā* (de genetivo sg. *gós* nihil dici potest propter singularem eius casus formationem), gen. pl. *gávām*, loc. pl. *góṣu* etc. — luce clarior est. Operae pretium tamen est de accentu dativi (loc.) βοΐ nonnihil uberius disserere. Nam locativi sg. thematum monosyllaborum in consonantem exeuntium vulgo in grammaticis traditur ultimam syllabam accentu proferri: *padí*, ποδί etc. Quod antiquissimo linguae Indo-europaeae tempore non ita se habuisse a grammaticis hic illic quamquam cum quadam haesitatione memoratur. Cum autem vocalem radicalem illius casus itemque vocalem suffixalem thematum derivatorum antiquitus *e* fuisse omnes concedant, accentum quoque non in casus terminationem -i cadere potuisse manifestum est. Quam rem linguae Palaeo-indicae exempla haud rara confirmant: *kṣámi* — sed gr. χθονί, (vide abl. gen. *kṣmás*), *dyávi* = l. Jove, antiquissimum **diẹ́u̯i*, praeter quam formam et *dívi*, gr. Διΐ legitur; qui accentus etsi e lingua communi originem ducit, tamen formationem iam mutatam, ostendere videtur. Cf. etiam *nári* = hom. ἀνέρι (att. ἀνδρί iam in ultimam syllabam transtulit), loc. plur. *nṛ́ṣu* = ἀνδράσι; loc. sg. *sváni* cf. Whitney § 390; in composito: *vṛtra - háṇi* (et - *ghní*). Idem in suffixis thematum derivatorum: *pitári*, sed gr. πατρί, *mūrdháni* et *mūrdhni*, *sakthání* et *sakthni*, a them. *mūrdhán-*, *sakthán-*, a themate igitur, cuius suffixum accentu profertur. Eadem

regula vocali *e* et accentu Graeco corroboratur: αἰέν ex *αἰϝέν: αἰών, in praepositione πέρι, ὑπέρ et ὕπερ = *upári* etc.; vide Brugmanni Grundriss II², 2. § 173. Putamus igitur primum etiam accentum locativi *gávi* vetustiorem Graeco βοΐ esse, deinde ab eo casu ceteros quoque casus linguae Palaeo-indicae debiles illum accentum una cum diphthongo -av- pro sono debili u (id est: *g*ᵛu-*) accepisse. Postremo varias casuum formas, prout accentu efferebantur, aut eum amittebant, cum in terminationem descenderet, hoc modo fere fingendas esse opinor: 1. casus, quorum syllaba radicalis accentu praedita erat, formam **g*ᵛoú-* habebant, ut loc. sg. **g*ᵛoṷí*, palaeoind. *gávi*; 2. casus cum diphthongo producta **g*ᵛōu-* (propter elisionem vocalis *e/o* secundum doctrinam Streitbergii), ut nom. sg. **g*ᵛōus*, palaeo-ind. *gāus*, gr. βοῦς; 3. casus cum diphthongo debilitata in u evanuerunt, cum forma **g*ᵛou-* ubique substituta sit, retento autem illo *g*ᵛu-* in compositis: *śata-gu-* etc., vide Brugmanni Grundr. l. c.

Alterum exemplum accentus immobilis in paradigmate Palaeo-ind., mobilis autem in Graeco nomen *śvā*, κύων praebet. Hic tamen quaestio multo difficilior oritur, quam primo obtutu videtur esse. Si quis enim formam casuum obliquorm (et nominativi plur.) Graecae linguae solius respiceret (κυνός, κυνί etc.), thema nominis monosyllabum fuisse facile putaret, quale est χθών et alia. Cui opinioni tamen iam nominativus sg. gr. κύων repugnat, eodem modo et Palaeo-ind. (ved.) *śúvā* = sanscr. *śvā*; cf. δύω = δύϝω et δϝω in δώδεκα, Palaeo-ind. *dúvāu* et *dvāu*, slav. *dŭva* etc. Quarum vocalium *uu̯*: *u̯* (item *iu̯*: *i̯*) variationem priorem *uu̯* antiquiorem esse satis constat. Igitur ved. *śúvā* antiquiorem esse sanscr. *śvā* apparet. Adde quod nominativus sg. *śúvā* et irsn. *spā* sine terminatione *-s* formatus est, aliter atque nominativus sg. thematum monosyllaborum radicalium, ut *kṣās*, πώς etc. Inde fit, ut thema nominis, de quo nunc tractatur, non radicale habendum sit, sed derivatum, suffixo nasali-*on*-formatum, quale est s. *rā́jan-*, nom. *rā́jā*, τέκτων — vel propter vocalis radicalis similiorem naturam yúvan-. E contrario gr. χθών nominativum sg. irregularem, sine *-s* praebet, tamquam thema non radicale, sed suffixo formatum esset. Si igitur in nomine *śúvā* accentus priorem syllabam, id est radicalem occupat, necesse est, ut per totam declinationem in eandem syllabam cadat, sive ut immobilis sit. Nam in lingua Palaeo-indica valet regula, quae sine dubio e lingua communi originem ducit, modo tum accentum e suffixo nasali thematis in casuum debilium terminationes transgredi, si in nominativo sg. in suffixum nasale, vel

potius in vocalem suffiixi normalem *-é-* cadat, vide s. *mūrdhán-*: *mūrdhnás* etc., et alia exempla supra adlata.

Quam difficultatem grammatici silentio praeterire solent. Osthoff sane in Etym. Parergis p. 199 formam antiquissimam **ĥuu̯én-*, **ĥu̯én-* et **ĥuu̯ón-*, **ĥu̯ón-* construendam esse putavit (idem Morph. Unters. IV. p. 356, ubi mendose ved. *śuvá* scripserat, quod iam Et. Par. correxit), quam ex accentu casuum obliquorum gr. κυνός etc. coniecit, cum eorundem casuum accentum linguae Palaeo-ind. posteriorem esse exemploque nominativi sg. *śúvā* factum esse opinaretur. Quae ratiocinationis doctissimi viri inconsequentia luce clarior est. Primum enim vocalis *-é-* ficti suffixi *-én-* nullo linguarum cognatarum exemplo nititur, cf. gr. κύων, armen. *šun*, ir. *cū* etc., ultimae igitur syllabae vocalis *é* nullo argumento firmatur. Deinde accentus eiusdem syllabae *-ón-* apud Osthoffium tradito accentui ved. *śúvan-* et gr. κύων plane repugnat, quem primae syllabae accentum ipse Osth. l. c. pag. 200 antiquiorem esse concedit, cum casus obliquos quoque *śúnas* etc. exemplum nominativi sg. secutos esse dicit (ita etiam Wackernagel Altind. Gramm. I pag. 74: »*śúne*, *śúnas* aus ig. *kunái*, *ĥunés*« et Brugmann Grundr. II[1] pag. 528 adn. putaverat, sed in altera editione illam coniecturam silentio praeteriit, in tabula autem declinationis thematum nasalium Grundr. II[2] 2 pag. 294 formam linguae antiquissimae sine accentu adfert). Si igitur forma vocis antiquissima **ĥuu̯én-* in nulla lingua reperitur et tantum nominativus sg. cum suffixo *-ō(n)* sine accentu traditus est, qua regula accentus casuum debilium demonstrari potest?

Nobis quidem persuasum est formas declinationis Palaeo-ind. optime statum linguae antiquissimae ostendere. Unam fortasse exceptionem statueremus, quae locativum sg. Palaeo-ind. *śúni* attingit pro **śúvani*/ **śváni* ex antiquissimo **ku̯oni*, eodem modo formato atque regulare *gávi* = **g[w]ó̯i*, de quo supra tractatum est. Quod prorsus declinationem gr. κύων attinet, casuum nonnullorum vocales non genuinas esse apparet; ita acc. sg. κύνα pro **κύονα*, κυσί pro **κύασι* etc., vide Brugmanni Grundr. II[2] 1, pag. 296. Quaestio de nostri substantivi accentu quodammodo cum sono vocalis prioris syllabae cohaerere videtur, itaque aliquot saltem verbis de ea re quoque disserendum est. Atque casuum normalium forma satis clara est. Quae secundum euphoniam syntacticam, quae sandhi dicitur, **ĥúu̯on-* vel **ku̯ón-* antiquitus fuerat, ut exempla adhuc servata docent: *śúvan-*/*śván-*, av. tantum *spān-*, gr. **κύFον-* tantum in nominativo sg. mansit,

cum forma altera *ϰϝον- = *πον- casu fortuito evanuerit, quod Brugm. iam in Griech. Gr.[3] pag. 43 optime observaverat, rem autem de accentu et vocali casuum debilium caute praeteriit — lat. »canis« nonnullis grammaticis formam pleniorem *ḱuu̯on- servasse placet; vide Waldii Et. Wört. sv.

Difficilior res de vocali radicali casuum debilium videtur esse, atque omnium primum, quam ob rem eiusdem alternatio non tradita sit. Quam ante consonantem sequentem tantum *ū* longum fuisse aliquis exemplo Palaeo-ind. *yūn-* substantivi *yúvā* adductus facile putaverit. Illud *yūn-* enim in *yúnas, yúnē* ex *i̯u-u̯n-* contractum esse apparet; cf. etiam formam casuum debilium substantivi *svàr* (id est *súvar*) *súras, sūrē* et *sūrḗ* Rv. 4, 3, 8 BR. Nobis tamen altius in rem inquirentibus vocalium *uu̯*: *u* vocis *śúvan-* atque *yúvan-* et *súvar-* ratio non eadem videtur esse. Primum enim *ū* longum in declinatione vocis *súvar-* ad diphthongum longam referendum est quae cum accentu privetur, *ū* ante consonantem, *uu̯* ante vocalem praebuit; vide gr. ἠέλιος etc. ex *σαϝέλιος. Deinde *yúvan-* differt a *śúvan-* eo, quod illi alternatio *u̯* ante vocalem deest, quae e forma pleniore *śúvan-* breviorem *śvan-* effecit; deest igitur alternatio *i̯uen-* propterea, quod complexus sonorum *i̯u̯* + voc., ex quo *i̯un-* cum u brevi proficisci potuit, in linguis nostris inauditus est. Ut igitur e breviore *śvan-* forma debilis *śun-* evasit, ita e pleniore *yúvan-* forma debilis *yūn-*. Cum autem hoc *yūn-*, sine alternatione **yun-* exstans, deficiente **i̯uen-* sive **i̯uon-* explicari possit, quaeritur, qua de causa alternationis *ḱūn-* nullum vestigium in linguis nostris manserit, quamquam praeter *ḱuon-* et *ḱuu̯on,* forma normalis praesto fuerit? Cuius difficultatis nullam aliam explicationem video, nisi ut casu quodam hoc factum esse accipiam. Ceterum adnotandum est rationem quoque, quae inter formam normalem *yúvan-* et debilem *yūn-* intercedat, non ita claram esse, ut vulgo putent. Nam si formam gradus comparativi *yávīyas-* respiciemus, radicem huius vocis s. *yav-(yō),* antiquissimum *i̯eu/i̯ou-* statuendum nobis erit, ex quo fit, ut forma debilis ante consonantem *i̯u-*, cum *u* brevi evadat, ante vocalem autem vel *i̯u̯* quod ut supra dictum est, in linguis nostris non usurpatur, vel *i̯uu̯* secundum legem euphonicam, quae re vera in s. *yúvan-* lat. iuvenis servata est. Haec ratiocinatio docet omnium primum, thema illius nominis in suffixum *-eu-/-ou-* cadere, non autem in *-u̯en-/-u̯on-*, ut primo obtutu apparet utque vulgo grammatici docent (sed vide Brugmanni Grundr. II[2] 1, pag. 297. qui optime hoc nomen inter exempla suffixo *-ēn-* aucta

adfert), deinde formam *yúvan-* a loquentibus falso in *yu-van-* dissolutam esse, tamquam suffixum thematis *-ɣen-* fuisset, ita ut in casibus ante terminationes a consonante incipientes ex vocali u radicis debilis *ɣu-* et *v* semivocali ficti suffixi *ɣen- ū vocalem* longam facerent. Quae falsa nominis analysis iam in lingua communi videtur facta esse, ut. lat. *iūnior, jūnix* demonstrant (quae Osthoff Et. Par. pag. 202 sg. de forma *yūn- (ɣūn-)* et *k̂ūn-* disseruit, nobis minime placent). Antiquissimam radicis diphthongum etiam lith. *yáunas,* slav. *junŭ* ostendunt (ita etiam formae linguarum celticarum), quamquam in gradu positivo vocalis debilis exspectanda erat; diphthongus ou igitur (lith. au) e comparativo videtur irrepsisse, accentus autem acutus vocis Lithuanicae fortasse propter elisionem vocalis suffixi ortus est, nam diphthongus antiquitus brevis erat.

Superest etiam, ut de qualitate vocalis suffixi breviter dicamus. Quae nobis cum accentu vocalique syllabae radicalis intimo nexu coniuncta esse videtur. Putamus igitur suffixum *-on-* (sive in nominativo sg. *-ō(n)* fuisse, cui forma syllabae radicalis *ɣúɣ-* non repugnat. Nam syllabam radicalem, accentu praeditam, vocalem o suffixi sequi solere constat, cf. gr. τέκτων: ποιμήν etc. Quod autem ad minus usitatam radicis vocalem debilem *u(ɣ)* pertinet, pro qua diphthongum eu exspectaremus, in memoriam revocanda sunt fortasse eiusdem condicionis exempla Palaeo-ind. *vṛ́ṣan-, ū́dhan-.* Cum supra formam **kūn-* in paradigmate antiquissimo nulla vocalium lege postulari itaque frustra a nonnullis grammaticis desiderari diceremus, rationem linguae Iranicae consulto non habuimus; nam illam quidem solam illud **k̂ūn-* id est avest. *sūn-* praebere, sed a grammaticis respui notum est; vide Bartholomaei Altir. Wörterb. sub voce *span-* et *sūnī-:* Palaeo-ind. *śunī́-;* quamquam illud *sūn-* Geldner in editionem Avestae recepit.

Ut iam adnotationes nostras absolvamus, addendum est nos ea, quae de origine vocis κύων a viris doctis hic illic adlata sunt, non respexisse; quamquam, quas nobis vocalis radicalis difficultates praebet, origine vocis melius cognita facilius solvi possent. At sane etymologiae adhuc propositae non sine acumine quodam factae esse videntur; sive eam in memoriam revocabimus, quae hoc nomen κύων cum radice verbi κυέω, κῦμα etc., Palaeo-ind. *śváyati* »pinguescit«, *śūras* »fortis«, lat. inciens etc. coniungit, sive eam, quam sagacissime Osthoff Et. Par. pag. 208 sq. auguratus est, cum illud nomen cum substantivo **pé̯ku-,* s. *páśu-,* lat. pecu etc. cognatum esse putaret.

Nobis et illae et quae aliae praeterea excogitari possint etymologiae, quae quidem cum vocis alicuius radice Indo-europaea copulare studeant illud *kúṷon-*, propterea displicent, quia persuasum habemus originem appellationis canis et aliorum fortasse animalium onomatopoeticam esse posse itaque frustra id genus appellationes ad aliquam usitatarum vocum originem referri. Vide Schraderi Reallexicon p. 383, qui similem de origine illius appellationis opinionem protulit quemque ob eam rem, nostra quidem sententia, iniuste Osthoff vituperavit.

Leopoli.

„Praojczyzna indo-europejska".

(O dawniejszych siedzibach szczepu indo-europejskiego) [1].

Napisał

Jan Rozwadowski.

I. Wywód historyczno-filologiczny.

Na widownię historyczną występują szczepy indo-europejskie po raz pierwszy w Azyi Mniejszej: koło r. 1400 przed Chr. spotykamy w państwie Mitani nad górnym Eufratem, wśród obcej t. j. nie indo-europejskiej ludności dynastyę aryjską [2], której członkowie noszą imiona takie jak *Artatāma*, *Sutarna*, *Dušratta;* a w zgodzie z tem stoi fakt, że wśród bóstw religii państwowej były także aryjskie, *Indra*, *Varuna*, *Mitra*, *Nāsatjā* [3]). Równocześnie, daleko na południu, w Palestynie występują naczelnicy czy książęta o imionach aryjskich, *Artamanja*, *Arzavija*, *Šuvardata*, a według wszelkiego prawdopodobieństwa także znani Hyksowie w Egipcie byli Aryjczykami.

Uwaga. Nie ulega prawie wątpliwości, że aryjskie elementy w południowej Palestynie (Kanaan) to byli właśnie ustępujący z Egiptu Hyksowie, przynajmniej po części. Pewnym jest także wogóle dosyć silny wpływ aryjski w Kanaan, chociaż Gemoll Grundsteine zur Geschichte Israels. Alttestamentliche Studien. Leipzig 1911 może za daleko idzie twierdząc, że Izraelici od nich przejęli swoją religię i boga Jahve, że Aryjczycy (nawet ściślej: późniejsi wyznawcy Ahura-mazdy wzgl. Zaratuštry) zbudowali Jeruzalem i świątynie najważniejsze mieli w swej pieczy, że miejsce raju [4]) teraz ostatecznie da się w związku z tem

---

[1]) Odczyt miany na kursie uzupełniającym 5—6 kwietnia 1911 w Krakowie.

[2]) Przez Aryjczyków rozumię wszędzie szczepy indo-irańskie, biorę zatem termin 'aryjski' w ściślejszem znaczeniu, tak jak to teraz w nauce powszechnie się robi.

[3]) *j* = *j*, zwykle przez *y* przepisywane.

[4]) Którego nazwę zresztą już oddawna z irańskiego wyprowadzono: hebr. *pardēs*, gr. (wzgl. staropers.) *παράδεισος*, arm. *partēz* ≙ awest. *pa'ri-daēza-* 'ogród' (nowopers. *pālēz* 'ogród'), dosłownie 'ogród' t. j. miejsce ogrodzone, otoczone. Gemoll identyfikuje go z górą Jehowy, wzgl. z leżącą na niej płaszczyzną.

wszystkiem tam określić itd. Gemoll opiera się na badaniach Wincklera, a potwierdzenie znajduje w zapatrywaniach Brunnhofera (Arische Urzeit 1910), który oddawna twierdzi, że Aryowie (t. j. szczepy aryjskie w ściślejszem tego słowa znaczeniu) siedzieli dawniej w okolicach morza Kaspijskiego i rozszerzyli się aż do zachodniej Azyi mniejszej. Por. streszczenie rezultatów, jakie Gemoll daje w Indogerm. Forsch. XXVIII Anzeiger, 86 nast. W każdym razie warto jeszcze zwrócić uwagę na to, że w Palestynie są wspominani niebieskoocy Amoryci, *Amurri* asyryjskich zabytków.

A zatem w połowie drugiego tysiąca lat przed Chr. cała Syrya (w pojęciu starożytnem) znajdowała się pod silnym wpływem aryjskim, który wprawdzie, ogółem biorąc, nie był trwały, ale jednak w Kommagene (Kummuch Asyryjczyków), między Taurem a Eufratem, dłużej się utrzymał, bo tu dynastya pochodzenia aryjskiego utrzymała się aż do 8. wieku przed Chr., jak wynika z imion jej członków, *Kundaspi* (= *Vindāspa*, 854) *i Kustaspi* (= *Vištāspa*, *Hystaspes*, 740).

Był to zatem pierwszy występ i najazd szczepów indo-europejskich, o jakim posiadamy wiadomość historyczną: najazd, bo źródła jeszcze dawniejsze milczą zupełnie o Indoeuropejczykach i rdzenna ludność tych krajów była zupełnie innego pochodzenia.

Uwaga 1. Niektórzy uczeni przypuszczają, że już także dynastya Kasytska (Kasityjska) w Babilonie (ca 1750—1175) była aryjską wzgl. irańską, powołując się zwłaszcza na imiona ich bóstw: *Surias* bóg słońca i *Simalia* bogini śnieżnych gór (czytaj *Zimalia*). Nazwy kasitskich władców (np. *Gandi*, *Agu*, *Kara-indas*, *Burna-burias*, *Karachardas*, *Nazibugas*, *Sagarakti-surias*, *Kadasman* itd.) są wprawdzie niesemickie, nie wyglądają jednak wszystkie na indoeuropejskie (pod koniec dynastyi występują już także semickie). Z możliwością elementu aryjskiego już wówczas trzeba się ostatecznie liczyć.

Uwaga 2. W r. 1319 za Ramsesa II występują w wielkiej bitwie z Chetytami (Chettami) wśród małoazyatyckich sprzymierzeńców tychże (*Luk*, *Darda*, *Mōsu*...) także *Javan*, dosyć ogólnie z Ionami zrównywani: ponieważ nazwa szczepowa *Iōnes* brzmiała dawniej Ἰάονες, a to jeszcze dawniej bardzo prawdopodobnie Ἰαϝονες, więc zrównanie to nie ulega prawie wątpliwości, ale mimo to niema się wcale pewności, czy owi obok Chettów walczący *Javan* byli Grekami, boć wedle wszelkiego prawdopodobieństwa nazwa Ionów przeszła na odnośne greckie plemiona z obcego, azyatyckiego szczepu.

W r. 1253 zjawiają się w Egipcie wśród innych napastników (*Luku*, *Turš*...) także *Akaivaš*, znowu powszechnie za Achajów (Ἀχαιϝοί) uważani, ale ta identyczność nazwy jeszcze mniej na Greków wskazuje, bo był kaukazki szczep nad morzem Czarnem, dobrze starożytnym znany, tejsamej nazwy, pr. Fick KZ XLI 146. Ponieważ zaś względy historyczno-rzeczowe także przemawiają raczej przeciw figurowaniu Greków w obu tych razach, przeto trudno nam dziś

dzielić radość i wnioski, jakie z odnalezienia owych nazw w zabytkach egipskich dawniej wysnuwano.

Koło r. 1200 za Ramzesa III występują wśród najeźdźców na Palestynę (*Turš, Pulsat*...) także *Danan*, ale tych niektórzy tylko uczeni uważali za Danaów z Argos, dziś zaś prawdopodobnie nikt.

Drugą, pewną falę indoeuropejską przedstawia zajęcie Armenii, Frygii, Bitynii itd. przez szczepy indoeur., o których przyjściu z Europy (Tracyi) Grecy posiadali wiadomości historyczne. Ten najazd odbył się, oczywiście nie naraz, gdzieś koło r. 1000 przed Chr.: w Armenii (Urartu) występują w najdawniejszych czasach napisy assyryjskie, od 9. wieku rodzime t. j. alarodyjskie albo urart(yj)skie i ten stan rzeczy trwa do końca 7. wieku przed Chr.; od tego czasu nikną, widocznie wtedy język indoeuropejski najeźdźców, to jest późniejszy armeński, definitywnie zwyciężył. Jak wiadomo i w innych stronach, Frygii itd., język indoeuropejski się utrzymał.

Na wschodzie, po drugiej stronie państwa i kultury babilońsko-assyryjskiej spotykamy równocześnie prawie z ową pierwszą falą aryjską w Azyi Mniejszej także szczepy aryjskie, Iranów i Hindusów. A mianowicie Indowie zajmują pod koniec drugiego tysiąca lat przed Chr., powiedzmy koło r. 1000, kraj nad średnim i górnym Indem, głównie po prawej jego stronie, oraz dorzecze górnego Indu, t. z. Pendżab: jest to obszar geograficzny, na którym rozwijała się kultura i historya wedyjska; ta kultura jako rezultat dłuższego niewątpliwie czasu, jak to jasno z Wed wynika. Indowie znajdują się wtedy w powolnym ruchu na południe i wschód, w walce z tubylczemi plemionami, które do dziś dnia nie ustąpiły jak wiadomo w Indyach przedgangesowych całkowicie miejsca szczepowi i językowi aryjskiemu. Punktem wyjścia, z którego Indowie zajmowali swoje siedziby historyczne, był zatem gdzieś Afganistan i Pamir.

Szczepy irańskie pojawiają się w tych stronach w zabytkach historyi assyryjskiej po raz pierwszy za Salmanasara II (859—25 przed Chr.) w r. 836 pod nazwą *Amadai*; wówczas też pojawia się późniejsza nazwa Persów jako nazwa kraju *Parsua*, na wschód od jeziora Urmia, skąd Salmanasar się wyprawił. Samsī-Hadad IV (824—12) wkracza w swym pochodzie aż do 'białej góry' (= Elvend pod Egbatana), a także do kraju *Barsua* (= *Parsua*); Hadad-Nirāri III (811—783) dociera aż do morza Kaspijskiego. Jak z tego widać, Medowie występują wówczas u wschodniej ściany Assyryi wzgl. Mezopotamii w górskich krainach Zagrosu, wśród tubylczej, obcej im

plemiennie ludności. Sargon walczy w latach 715—13 z Medami *(Madai)* w dalszym ciągu: podbija ich daleko na wschód aż do gór *Bikni* = Elburz (Demavend) na południowym brzegu morza Kaspijskiego, 'aż do pustyni' i przytacza imiona 23-ch ich naczelników, prawie bez wyjątku czysto-irańskie *(Upama, Mazdaku, Uarzan, Aria* itd.), przyczem ciekawa rzecz, że odnośne dystrykty, pod władzą owych naczelników stojące, są — na odwrót — wcale nieirańskie. Jeżeli do poruszonych faktów dodamy jeszcze ten, że najdawniejsza, znana nam faza językowa irańska, zachowana w hymnach Awesty, jest niezmiernie bliska staroindyjskiemu językowi Wed [1]), tak że nie mogą być czasowo bardzo odległe od siebie, — to z tego wszystkiego wyciągniemy następujący jasny wniosek:

Szczepy aryjskie zalewają w ciągu drugiego tysiąca lat przed Chr. wyżynę irańską i napierają pod koniec tego tysiąca z jednej strony na zachód, z drugiej na południowy wschód, wszędzie mając do czynienia z dawniejszą, obcą i wrogą ludnością, której resztką są prawdopodobnie (po części) dzisiejsi Brahui w Beludżystanie [2]). Stepy na północ od wyżyny irańskiej, między morzem Kaspijskiem a Aralskiem były także oddawna zajęte przez ruchome plemiona aryjskie czy irańskie, które w najdawniejszych źródłach assyryjskich występują pod nazwą *Manda*, później u Greków itd. pod nazwą Skytów, Saków itd. Z przebiegu zdarzeń historycznych za monarchii assyryjskiej widać, że Medowie byli z niemi w stałym związku.

Uwaga. Bardzo też być może, że Edward Meyer (KZ XLII 23) ma racyę przypuszczając, że pojawienie się konia w drugiej ćwierci drugiego tysiąca lat przed Chr. w Babilonie i Egipcie, i to jako rumaka w rydwanie wojennym stoi w związku z inwazyą irańską.

Łącząc zaś ten wywód z tem, co powiedziano poprzednio o pojawieniu się ludów aryjskich w Azyi Mniejszej, dochodzimy do wniosku, że oba te ruchy były ze sobą w związku: najwidoczniej silne organizacye państwowe, mianowicie assyryjska, na północy mitańska, dawniej także starobabilońska, były powodem rozdzielenia się jednolitego pierwotnie ruchu aryjskiego w dwu kierunkach, na zachód i wschód od Mezopotamii.

[1]) Stosunek ich możnaby porównać np. do stosunku między językami czeskim i polskim itp.

[2]) Brahui są panującą klasą obok masy obcych im etnicznie i językowo irańskich Beluczów.

Drugim ludem indoeuropejskim, który się z kolei zjawia w świetle historyi, są Grecy. Koło r. 1000 przed Chr. kończą już szczepy greckie zajęcie swych historycznych siedzib, ostatni mianowicie, jak wiadomo, Dorowie, tak że początek tego ich ruchu okupacyjnego z Tesalii i Epiru zaczął się oczywiście znacznie wcześniej, w drugiej połowie drugiego tysiąca lat przed Chr. Plemiona greckie przybyły niewątpliwie z jeszcze dalszej północy, z nad Dunaju, jak na to wskazują pewne fakty nomenklatury geograficznej. To że Grecy byli w swych historycznych siedzibach przybyszami z północy, że zastali, a po części zniszczyli dawniejszą, przedgrecką i przedindoeuropejską kulturę w Grecyi środkowej, na Peloponezie i wyspach, to są rzeczy dzisiaj dobrze znane i uznane, po części zresztą i starożytnym nie obce, jak to choćby tylko ze wstępnych rozdziałów Tucydydesa wynika.

Uwaga 1. O mniemanem, a przynajmniej całkiem niepewnem, wcześniejszem pojawieniu się Greków w historyi i to na teatrze małoazyatyckim była mowa wyżej.

Uwaga 2. Pomijam wielokrotnie podnoszony fakt obcych nazw geograficznych na -νθος i -σσος, łączących Grecyę z Azyą Mniejszą; podobnie wystarczy zaznaczyć tylko świadectwa, uzyskane przez archeologię w wykopaliskach na Krecie i indziej, bo krótko trudno o tem mówić, a łatwo się dzisiaj poinformować (szczegóły są zresztą dla naszego celu obojętne). Ale wspomnę, że Meillet w ciekawym przyczynku De quelques emprunts probables en grec et en latin (Mém. de la Soc. de lingu. XV 161—4) stwierdza w grece i łacinie szereg podobnych nazw roślin kulturalnych i metali, nieindoeuropejskich, a których wzajemny stosunek fonetyczny jest taki, że prawdopodobnie dostały się do tych języków niezależnie drogą zapożyczenia z nieznanego nam języka, i to niesemickiego. Mianowicie: *plumbum* obok μόλυβδος (μόλιβδος, μόλιβος, βόλυμος), przyczem warto zauważyć, że ołów z dawien dawna był w użyciu w zagłębiu morza śródziemnego, gdzie w ciągu drugiego tysiąca lat przed Chr. kwitła znaczna cywilizacya (centrum Kreta); dalej ὄαχινθος (Homer) obok *vaccinium*, κυπάρισσος obok *cupressus*, μίνθη, μίνθος obok *menta*, Ϝρόδον (ῥόδον) obok *rosa*, a tensam wyraz na obszarze irańskim (**wrd-*: pers. *gul*, z irań. przeszło w aram. *wardā*, arab. *ward*, armeń. *ward*), λείριον obok *līlium*, a lilia częsta dekoracya na Krecie w epoce minojskiej, beoc. τῦρον ion.-at. σῦρον (Homer) obok *fīcus* i obok armeń. *thuz* (analogiczny stosunek fonetyczny między sycyl.-gr. λῖτρα a łać. *lībra* ≦ **līfrā*), wreszcie Ϝοῖνος (οἶνος) obok *vīnum* (umbr. *vinu*) i obok tegoż wyrazu w semickich językach (hebr. *jajin*, asyr. *īnu*, arab. *wajn*^{um}), w arm. *gini* i w gruz. *ɣvino*, z pewnością nie raz z jednego wspólnego źródła przejęte.

Następnym chronologicznie faktem są ruchy koczujących między Europą a Azyą szczepów irańskich, obejmowanych zbiorowemi

nazwami Scytów (Skolotów itd.), które pod koniec 8. wieku przed Chr. zajmują południową Rosyę, wypierając stamtąd Kimmerów (*Gimirrai* asyryjskich źródeł)[1]; ci w związku z tem pojawiają się od ca 700 przed Chr. koło jeziora Urmija, ustępując z dawniejszych siedzib przez Kaukaz i Armenię (za Sargona 721—705). Niedługo potem stają się wraz z Medami i Scytami (*Manda*) azyatyckimi groźnymi sąsiadami państwa assyryjskiego. W r. 678 (674) wpadają za Asarhaddona od północnego wschodu połączeni Kimmeriowie i Medowie; odparci zalewają Kimmerowie Azyę Mniejszą.

Uwaga. O indoeuropejskich szczepach Illyrów, Traków i Italów nie mamy żadnych pozytywnych wiadomości z epoki ich pojawienia się na Bałkanie i w Italii. Pierwsi, zwłaszcza Trakowie, są od najdawniejszych znanych czasów północnymi sąsiadami Greków, jest też rzeczą prawdopodobną, że Grecy nie zjawili się w Epirze i Tessalii już po usadowieniu się Illyrów i Traków na południu od Dunaju, czyli innemi słowy, że te szczepy zajęły swe historyczne siedziby po zepchnięciu szczepów greckich dalej na południe, ale są to tylko domysły.

Co się tyczy szczepów italskich w ściślejszem tego słowa znaczeniu, to jest szczepów latyńsko-sabelsko-umbro-samnickich, to wiemy tylko tyle, że siedzą w Italii już gdzieś w 9. wieku przed Chr. Rozwiązanie kwestyi etruskiej rzuci oczywiście światło na te stosunki.

Przychodzi kolej na Celtów. Pojawiają się oni w dziejach po raz pierwszy pod koniec 6. wieku, powiedzmy koło r. 500 przed Chr. (Hekataios, Herodot) i znajdują się długi czas w ruchu na zachód i południe, zdobywając swe historyczne siedziby, rozrzucone na wielkiej przestrzeni. Punktem wyjścia (oczywiście względnym) było, zdaje się, dorzecze górnego i po części średniego Dunaju, gdzie jak wiadomo przeważnie jeszcze w czasach dla siebie historycznych siedzą; stamtąd zajmują Gallię, zachodnie Niemcy i wyspy brytańskie, przyczem z naciskiem trzeba zaznaczyć, że w tych krajach przedstawiali oni tylko klasę czy warstwę panujących zdobywców. Kiedy zajęli te zachodnie strony, trudno oznaczyć: możemy tylko stwierdzić, że pod koniec 6. wieku przed Chr. już są w Gallii. Prócz pomniejszych przesunięć zna historya trzy jeszcze wielkie ruchy celtyckie: z końcem 6. wieku do Hiszpanii, z początkiem 4. wieku

[1] Etniczne i językowe stanowisko Kimmerów jest nieznane: naturalnie mogli i oni być ludem indoeuropejskim.

przed Chr. zajmują północną Italię (bitwa nad Allią 390 r.), w pierwszej połowie 3. wieku przed Chr. wkraczają na półwysep bałkański (280—79 w Grecyi): ten ostatni ruch skończył się, jak wiadomo, osiedleniem w Azyi Mniejszej.

Po Celtach występują na widownię historyczną ludy germańskie za plecami Celtów. Po raz pierwszy spotykamy ich prawdopodobnie koło r. 325 przed Chr. przy ujściu Łaby (Pytheas z Massylii); z początkiem 2. wieku przed Chr. pojawiają się Bastarnowie i Skirowie aż u zachodnich wybrzeży Morza Czarnego (Olbia); na lata 113—101 wypada wielka wędrówka Cymbrów i Teutonów: wszystko ruchy, stojące prawdopodobnie w związku z ruchami celtyckimi. Od połowy 1. wieku przed Chr. naciskają Germanie na Ren i Celtów; od połowy 2. wieku po Chr. stale na rzymskie granice, a punktem kulminacyjnym tego parcia na zachód i południe są ich wędrówki w 4—6. wieku po Chr., t. z. wędrówki ludów.

Po nich i za niemi rozlewają się na zachód i południe Słowianie, ale czy bezpośrednio za Germanami i z jakiego punktu, nie wiadomo. Zajmują ostatecznie swoje historyczne siedziby na zachodzie i południu w ciągu 5—7. wieku po Chr., ruch ich zatem w tym kierunku musiał się zacząć gdzieś w 2—3. wieku po Chr. Wedle powszechnego zapatrywania zjawiają się Słowianie po raz pierwszy w historyi na pewno koło połowy 1. wieku po Chr., a mianowicie jako *Venedi* u Pliniusza († r. 79 po Chr.), jako *Veneti* u Tacyta (w samym końcu 1. wieku po Chr., kiedy pisana Germania), wschodni sąsiedzi Germanów.

Uwaga. W ostatnim czasie wystąpił Szachmatow Arch. f. slav. Philol. XXXIII, 51—99 (por. też Извѣстія Имп. Акад. Наукъ 1911, 707—812) z twierdzeniem, że *Veneti-Venedi* byli szczepem celtyckim. Nie wchodząc w szczegóły i całą kwestyę dawniejszych siedzib Słowian, zaznaczę tylko, że *Veneti-Venedi* 1-go wieku po Chr. byli chyba niewątpliwie Słowianami.

Co się tyczy szczepów bałtyckich (Litwinów, Prusaków, Łotyszów) to, jak wiadomo, dosyć powszechnie się przypuszcza, że *Aestii* Tacyta to właśnie oni, czyli że wtedy po raz pierwszy historya ich notuje. Rzecz wątpliwa. Mniej więcej na pewno można tylko stwierdzić, że Bałtowie dawniej, to jest nim zajęli swoje historyczne siedziby, siedzieli dalej w głąb na wschód i południe, ale kiedy stam-

tąd ruszyli ku brzegom Bałtyku, nie wiemy. Ogółem biorąc występują w historyi jeszcze później od Słowian [1]).

Otóż, pomijając nowsze jeszcze ruchy, mają najazdy i wędrówki szczepów indoeuropejskich, biorąc je w całości, jeden wspólny najogólniejszy kierunek, mianowicie od północy na południe [2]). Poza tem jest jedno główne załamanie, które wypada na pogranicze Europy i Azyi: aryjskie szczepy poszły na wschód, wszystkie inne na zachód, bo taki jest zasadniczy kierunek szczepów indoeuropejskich w Europie (poza ogólnym, wspólnym południowym). Punkt tego załamania wypada mniej więcej na okolice Kaukazu, łącznikiem między obu falami, europejską i azyatycką były ruchome szczepy irańskie w południowo-wschodniej Rosyi i przyległych okolicach Azyi. Z tego wszystkiego wynika, że punktem wyjścia (oczywiście względnym), najdawniejszym ośrodkiem siedzib indoeuropejskich, do jakiego dochodzimy, był kraj u północnych stoków Kaukazu, nad Donem i średnią Wołgą. Ponieważ szczepy indoeuropejskie, wzięte jako całość, już w owej epoce nie były koczownikami, przeto pośrednio już można dodać wniosek, że wedle wszelkiego prawdopodobieństwa posunęły się do tych miejsc z północy.

Do tego mniej więcej punktu dochodzimy na podstawie nieuprzedzonego, objektywnego rozpatrzenia danych historyi i filologii.

Uwaga 1. Dalsze badania nad niedawno odkrytym, nowym językiem indoeuropejskim, t. z. tocharskim (por. Rozwadowski: Współczesny stan językoznawstwa indoeuropejskiego, Lwów 1910, str. 12 nast., odbitka z Eos XVI) mogą przynieść ważne rezultaty; obecnie zajęci są w Paryżu opracowaniem i wydaniem nowych materyałów, przywiezionych z Turfanu; podobnie w dalszym ciągu Sieg i Siegling, wydawcy materyałów, przywiezionych przez pruskie wyprawy. Na razie mnożą się tylko dowody, łączące ten język z zachodniemi: w zgodzie z faktem, że fonetycznie tocharskie należy do języków grupy centum, stoi odnajdywanie w nim wyrazów i to charakterystycznych, zupełnie obcych językom aryjskim: *sāle* 'sol', *sa-ser-ju* 'posiawszy' (pierwiastek *sē*), *laks*

[1]) Jak wiadomo, ten wielki i długo trwający ruch indoeuropejski nie skończył się na zaznaczonych posunięciach i przesunięciach: przez całe wieki średnie i czasy nowożytne aż po dziś dzień fale jego potoczyły się daleko poza Europę, ale to nas już w tym związku nie obchodzi.

[2]) Oczywiście okoliczność, że miejscami niektóre szczepy posunęły się także na północ, np. Celtowie do wysp brytańskich, albo później niektóre szczepy germańskie z powrotem na północ itp., nie zmienia ogólnego obrazu; tak samo jak zasadniczego kierunku zachodniego w Europie nie zmienia fakt, że np. z Bałkańskiego półwyspu posunęły się różne szczepy do Małej Azyi.

'ryba' (niem. *Lachs*, nasze *łosoś*, litew. *lašišà*). Oczywiście ważne to będzie, o ile się pokaże, że tocharskie nie polega na jakimś przypadkowo w tamte strony zagnanym szczepie zachodnio-indoeuropejskim.

Uwaga 2. Niema aktualnego znaczenia, ale bądźcobądź ciekawy jest fakt, że pośród obcych szczepów kaukazkich, w samym środku łańcucha Kaukazu i w samym środku wyżej określonego punktu wyjścia historycznych wędrówek indoeuropejskich siedzą do dziś dnia irańscy Osetyńcy, pokrewni językowo Skyto-Sarmatom.

II. Wywód antropologiczny.

Antropologiczne badanie ludności Europy daje w najogólniejszych zarysach takie wyniki. Jeżeli za punkt wyjścia weźmiemy dzisiejsze stosunki, to pod względem rasowym, precyzując bliżej ogólnie kaukaski typ ludności europejskiej [1]), mamy takie stosunki:

Na północy i północnym zachodzie (Skandynawia, W. Brytania, Irlandya) przeważa typ długogłowy [2]), wysoki, jasny, sięgający do północnej Francyi, Belgii, Holandyi i północnych Niemiec: najczęściej występuje ogółem biorąc w Skandynawii i wschodniej W. Brytanii, zresztą zaś jest znaczny procent typu krótkogłowego, średniowysokiego lub nizkiego i ciemnego, przyczem ku zachodowi wzmaga się drugi, a ku wschodowi pierwszy.

Francya przedstawia obszar bardzo mieszany: na północnym zachodzie (zatem w związku z wyspami brytańskiemi) i na południowym wschodzie (zatem w związku z rasą alpejską, poniżej) panują nizcy brachykefale; środek zajmują wyżsi mezo- i dolichokefale; południowe wybrzeże wykazuje w związku z typem śródziemnomorskim rasę nizkich dolichokefalów (bardzo zdecydowanych długogłowców); mniej więcej w środku południowej Francyi (w departamentach Limoges i Périgueux) jest oaza długogłowców (i mezokefalów).

Niemcy północne, o ile dotąd wiadomo, są mieszane: wysoki i jasny typ długogłowy może przeważa, ale dużo także średniogłow-

[1]) Naturalnie zostawiając na boku Lapończyków, Samojedów, Turkotatarów i po części Ugro-finnów.

[2]) Długogłowemi (dolichokefale) nazywamy czaszki, których największa średnica szerokości (od skroni do skroni, nad uszami) wynosi co najwyżej 75 procent (i mniej) największej średnicy długości (od czoła do potylicy); krótkogłowemi (brachykefale) zaś te, których największa średnica szerokości wynosi co najmniej 80 procent (i więcej) największej średnicy długości; w środku leży średniogłowość. Zatem, im czaszka, z góry patrząc, jest okrąglejsza, tem typowiej jest krótkogłową; im zaś owalniejsza, podłużna, tem typowiej jest długogłową.

ców; natomiast środkowe i południowe Niemcy mają przeważnie typ krótkogłowy, ciemny, a ogniskiem jego Tyrol i Szwajcarya. Ten typ ciągnie się dalej na wschód z jednej strony w Karpaty, z drugiej na Bałkan, jako t. z. rasa alpejska.

Słowianie przedstawiają przeważnie typ krótko- i średniogłowy, ku północy spotyka się także długogłowców w większej ilości. Południowi Słowianie i Albańczycy wykazują typ krótkogłowy i ciemny, ale wysoki.

Włochy są bardzo mieszane: na północy i w środku występuje nowa odmiana antropologiczna, mianowicie typ krótkogłowy, ale wysoki i jasny. W południowych Włoszech, w Grecyi, Hiszpanii i jak już wspomniano, na południowym brzegu Francyi panuje t. z. śródziemnomorska rasa, bardzo długogłowa, nizka, ciemna, która występuje (obok innych) także w Afryce północnej.

Porównajmy teraz ten obraz ze stosunkami neolitycznymi, przyczem zaznaczam, że koniec epoki kamiennej (mianowicie neolitu, epoki kamienia gładzonego) datuje się zwykle na ca 2500—2000 przed Chr., na południu wcześniej, na północy później, bo tu (na północy) rozwój kultury był wogóle powolniejszy. Otóż na zachodzie występuje zdaje się przedewszystkiem typ krótkogłowy, ale w środkowej Europie panuje we wczesnym neolicie typ długogłowy: pod koniec tej epoki i na początku epoki metalu występują tu jednak brachykefale, by pod koniec epoki bronzowej ustąpić znowu miejsca dolichokefalom, którzy się wybijają na pierwszy plan i ten stan rzeczy trwa przez epokę halsztacką i La-Tène [1]), dosięgając punktu kulminacyjnego w wędrówkach ludów germańskich, czyli jest charakterystyczny dla całej epoki celtycko-germańskiej. W czasach następnych element długogłowy w Europie (środkowej) cofa się przed krótkogłowym i to cofanie się elementu niegdyś zwycięskiego na korzyść zwyciężonego (i językowo wynarodowionego) trwa po dziś dzień. Wniosek zatem jasny, że to drugie rozlanie się typu długogłowego w Europie jest identyczne z rozszerzeniem się na zachód i południe szczepów indoeuropejskich, z historycznie znanym zalewem Europy przez wysoką, jasną rasę Greków, Italów, Celtów i Germanów, z czem można skombinować fakt, że i typ aryjski w Azyi tesame cechy posiadał: prócz

[1]) Koniec epoki bronzowej przyjmuje się dla południa na ca 1000 przed Chr., dla północy na ca 400 przed Chr. (Skandynawia). Epoka Hallstatt, czyli starsza epoka żelaza wypada na ca 900 (800)—400 przed Chr., wreszcie epoka La-Tène obejmuje następne wieki dochrześcijańskiej ery.

różnych świadectw, dowodzących rasowego przeciwieństwa Aryjczyków a tubylczej ciemnej ludności, dziś jeszcze stosunki są tego rodzaju, że w kaście brahmanów (i wojowników) im dalej na północ i zachód, tem jaśniejszy typ, im zaś dalej na południe i wschód, tem bardziej zlewa się z tubylczemi rasami Indyi.

Ale z tego wszystkiego nie wynika wcale, że Indoeuropejczycy w chwili swego występu w historyi byli jednolitą rasą o cechach północnych (skandynawskich), wysoką, jasnowłosą i długogłową. Przedewszystkiem materyał, jakim antropologia rozporządza, jest dla epok ubiegłych przypadkowy i to w rozmaitym sensie, jak tego bliżej nie potrzebuję wywodzić, zatem fragmentaryczny i takim musi pozostać. Powtóre czaszka znaleziona nie mówi wcale, do jakiego etnicznego i językowego środowiska należała i tylko wyjątkowo, dla czasów nam bliższych, przy zupełnej zgodzie z innemi momentami, historyczno-filologicznymi, możemy takie utożsamienie przeprowadzić. Po trzecie Europa przedstawia od najdawniejszych czasów obszar nieustannych przesunięć, krzyżowań etnicznych i językowych, antropologicznych i kulturalnych. Po czwarte: pojęcie 'Indoeuropejczyków' jest pojęciem czysto językowem; wiemy, że cała masa najrozmaitszych szczepów została w ciągu wieków wynarodowiona i przyjęła ich język, a niewątpliwie działo się nieraz i naodwrót. Szukanie zaś dla t. z. ludu praindoeuropejskiego, przez co mamy na myśli stosunki ostatecznie niezbyt dawne, na kilka tysięcy lat przed Chr., jednolitego typu antropologicznego miesza to późne językowo-kulturalne pojęcie z pojęciem i rozwojem rasy, zupełnie innem i cofającem się w niezmiernie odległą przeszłość.

I rzeczywiście, żeby powrócić do stosunków neolitycznych: absolutnie nie wiemy, kto byli rozszerzający się w Europie środkowej pod koniec neolitu i z początkiem epoki metalowej brachykefale; tem mniej wiadomo, kto byli długogłowcy, występujący przed nimi we wczesnym neolicie itd. Jeżeli sięgniemy jeszcze dalej w tył, do dyluwium, to spotykamy się także już z szeregiem faktów antropologicznych, ale dla prehistoryi Indoeuropejczyków są te fakty nieme. Znamy z tej odległej epoki bardzo pierwotną rasę neanderską we Francyi, Belgii, południowej Hiszpanii, Niemczech i Austryi [1]); dalej wyższe t. j. bardziej rozwinięte rasy, długogłową Crô-magnonską

[1]) Oczywiście to nie znaczy, że 'cała' Francya itd. jest zasiana takiemi czaszkami: są to sporadyczne znaleziny, jedna tu, druga tam.

w departamencie Dordogne, także (tęsamą lub podobną, długogłową) w południowej Francyi, Belgii, na Morawie, a z drugiej strony krótkogłowe typy we Francyi i Belgii; wreszcie znamy typy przejściowe. Czyli jedno jest pewnem: już w dyluwium zamieszkiwały Europę rozmaite rasy i już wtedy były między niemi krzyżowania — wniosek, który oczywiście już a priori byłby prawdopodobny. A więc tylko tem pewniejszą jest rzeczą, że w jakim czwartym lub trzecim tysiącu lat przed Chr. ludy, mówiące językami czy narzeczami indoeuropejskiemi, nie mogły pod względem typu antropologicznego, somatycznego, przedstawiać jednolitej masy, jakiejś czystej, zwartej w sobie rasy.

Wobec dochowanych bezpośrednich i pośrednich faktów i świadectw o wyglądzie fizycznym Aryjczyków, Hellenów, Celtów, Germanów, Słowian itd., oraz wobec stwierdzonego w rozdziale I. faktu, że *ludy indoeuropejskie, jak daleko tylko możemy sięgnąć w tył*, nie były stanowczo ludami południa, ale raczej przeciwnie ludami północy — można w zupełności, ale też tylko i jedynie, zgodzić się na zdanie Schradera, że Indoeuropejczycy w epoce względnej prawspólności wyglądali bardziej na szczep północny, niż południowy, że byli raczej wysocy i jaśni, niż nizcy i ciemni, ale czy byli podobniejsi do Scytów, czy do Traków, czy do Słowian, czy do Germanów lub Celtów, na to nie jesteśmy absolutnie w stanie odpowiedzieć.

Oczywiście trzeba przy tem pamiętać jeszcze o jednej ważnej okoliczności. Jeżeli już nie bardzo prawdopodobną, to przynajmniej bardzo możliwą jest rzeczą, że język praindoeuropejski [1]) także nie był 'czystym', tylko rezultatem mniej lub więcej intenzywnego, mniej lub więcej częstego 'zmieszania'. W takim razie tem beznadziejniejsze muszą być próby zlokalizowania go, i to jako już 'indoeuropejskiego', do pewnych okolic i związania z pewnym typem szkieletów czy czaszek w pewnym czasie np. paleolitu (starszej epoki kamiennej) Europy. Dotychczas wyobrażano sobie najczęściej powolne rozszerzanie się i różniczkowanie szczepów i języków indoeuropejskich na podobieństwo rozlewania się Semitów z Arabii: ale zasadniczo możemy równie dobrze, a nawet z większem prawdopodobieństwem,

[1]) Tak, jak go rekonstruujemy na podstawie porównania znanych nam poszczególnych języków indeur., dla epoki niezbyt odległej, paru tysięcy lat przed Chr.

wskazać na analogie inne, przedewszystkiem dla wyrabiania się kulturalno-językowego typu indoeuropejskiego np. na tworzenie się narodu i języka angielskiego. Tu mamy do czynienia z ewolucyą, historycznie znaną, a jak względną musi być mimo to odpowiedź na pytanie co do praojczyzny ludu i języka angielskiego?!

O tem, że i dlaczego biorą dziś pod uwagę Europę jako dawniejszą ojczyznę Indoeuropeów, będzie mowa w ustępie ostatnim.

III. Wywód archeologiczny i archeologiczno-językowy.

Archeologia przedhistoryczna, krótko prehistoryą nazywana, rozporządza szczątkami materyalnej kultury, a zatem materyałem bezpośrednim, ale z jednej strony przedstawiającym tylko cząstkę drobną istniejącej niegdyś materyalnej, i tylko materyalnej, kultury, z drugiej zaś nie mówiącym przez się nic o językowo-etnicznej przynależności wytwórców jej i posiadaczy, podobnie jak szkielety. Mimo to nie brakło i nie brak usiłowań oparcia sprawy t. zn. praojczyzny indeur. przedewszystkiem lub wyłącznie na archeologii przedhistorycznej, a mianowicie z jednej strony na tem, czy i gdzie w okolicach, zajętych przez ludy indoeuropejskie, ciąg rozwoju materyalnej kultury w przeszłości był przerywany lub nieprzerwany, z drugiej na stwierdzaniu geograficznych obszarów, kół, charakterystycznych pewnemi właściwościami. Jeżeli więc np. archeologia stwierdza, że na północy (z wyspami duńskiemi jako punktem środkowym) od czasów historycznych do epoki paleolitycznej w tył rozwój kultury materyalnej jest ciągły, jednolity, organiczny, nie wykazujący żadnych przerw lub skoków, to z tego wyciąga się wniosek, że tu bez przerwy siedziały te same mniejwięcej elementy etniczne, czyli że te okolice można uważać za (względną) praojczyznę indoeuropejską.

Druga metoda opiera się na stwierdzaniu jednolitego, ciągłego rozprzestrzenienia pewnych typów materyalnej kultury na pewnych geograficznych obszarach. Dotychczas posługiwano się zwłaszcza wyrobami keramicznemi w tym celu: ich rozmaita forma i ornamentyka układają się w pewne geograficzne prowincye; tym geograficznym prowincyom kultury przyznaje się zasadniczą wartość etnograficzną i kombinując z danemi, uzyskanemi dla odnośnych okolic przez antropologię, posuwa się do dalszych wniosków, już historyczno-językowych.

Ale obie te drogi nie są pewnymi gościńcami, jeżeli badacz,

nie mając lub nie chcąc mieć innych środków oryentacyjnych, im się tylko zawierzy: oba środki mają pewne, umiarkowane zresztą dotychczas znaczenie obok innych momentów; same przez się prowadzą na bezdroża. Niepodobna bowiem obszarów kultury zrównywać wprost z obszarami etnograficznymi, związków i wędrówek kultury ze związkami i wędrówkami narodów. Pojęcia te oczywiście nie są całkiem niezależne od siebie, ale jednak, jak codzienne doświadczenie poucza, stale się krzyżują, a przynajmniej mogą krzyżować: często ludy, różne rasowo i językowo, tworzą całość kulturalną, a naodwrót ludy, rasowo i językowo jednolite, przedstawiają różne obszary kulturalne.

Natomiast w związku z odtworzeniem stanu kultury indoeuropejskiej w epoce prawspólności na podstawie językowej doszły archeologia przedhistoryczna i lingwistyka do następującego, ogólnie dziś przyjętego wyniku: Ponieważ kultura młodszej i najmłodszej epoki kamiennej, tak jak się przedstawia w wykopaliskach całej prawie Europy zupełnie się zgadza ze stanem kultury, jaki się odzwierciedla w języku jako wspólny szczepowi indoeuropejskiemu, zanim on się rozszedł na poszczególne narody i języki, przeto zrównanie to dowodzi, że szczep indoeuropejski siedział w Europie w każdym razie już w epoce neolitu, zatem mniej więcej w trzecim tysiącu lat przed Chr. I tak np. język wykazuje, że Indoeuropejczycy w ostatniej dobie swej prawspólności używali jeszcze narzędzi i broni kamiennej, por. staroind. *áśmā* 'kamień, broń kamienna, kowadło, grot wzgl. grom' = gr. ἄκμων 'kowadło' = lit. *akmů* 'kamień' = starocerk. *kamy*, pol. *kamień*, oraz blizko pokrewne germ. **hamara* (staroisl. *hamarr*, starogórnoniem. *hamar*, niem. *Hammer* itd.) 'młot'. Obok tego znali jednak także już miedź, jak wynika z łać. *aes*, goc. *aiz* (starogórnoniem. *ēr* itd.), staroind. *ájas* [1]) = indeur. **ajes* o ogólnem znaczeniu spiżu, metalu: prehistorya zaś wykazała, że pod koniec epoki kamiennej znano miedź i odlewano z niej topory, noże i szydła. Ta doba obocznego używania kamienia i miedzi stanowi właśnie przejście do właściwej epoki metalowej, do epoki bronzu [2]).

Albo np. na podstawie języka dochodzimy do wniosku, że Indoeuropejczycy mieli jako zwierzęta domowe konia, bydło rogate,

[1]) $j = j$ (nie *dż*, albo, jak piszemy, *ž*).
[2]) Miedź nie odegrała wielkiej roli.

owcę, świnię, kozę, psa, natomiast nie znali osła, muła, kota: potwierdza to archeologia przedhistoryczna. Ponieważ nie jest zadaniem tego szkicu przedstawiać kulturę indoeuropejską w dobie jeszcze nie zerwanej prawspólności, więc poprzestanę na tych przykładach, wracając do właściwego tematu.

Otóż wypada zaznaczyć, że mimo powszechnej zgody na obecność szczepów indoeuropejskich w Europie już w epoce neolitycznej (i co najmniej od epoki neolitycznej) niema w tym wniosku wcale konieczności ani ewidencyi, zwłaszcza że tu chodzi przedewszystkiem o Europę środkową, np. osady palowe w Szwajcaryi. Co najwyżej można temu wnioskowi przyznać większe lub mniejsze prawdopodobieństwo. Bo na razie zbyt mało jeszcze znamy pod względem prehistorycznym wschodnią Europę.

W końcu zauważę jedno zasadnicze i nie obojętne przeciwieństwo między prehistorykami: Szkoła skandynawska (Montelius, Sophus Müller...) wychodzi z zapatrywania, że kultura Europy polega na przednioazyatyckiej i egipskiej, że stamtąd przez wyspy i południe zwolna rozszerzała się aż na północ naszej części świata; szkoła niemiecka (Penka, Much, Kossinna...) broni rodzimości kultury europejskiej, to jest nie uważa jej we wszystkich zasadniczych rysach za prostą filię wschodniej.

O zapatrywaniach prehistoryków na praojczyznę szczepu indoeuropejskiego, to jest o próbach ostatecznej syntezy w tym kierunku, mówię krótko w rozdziale ostatnim.

IV. Wywód geograficzno-lingwistyczny.

Ta droga określenia przedhistorycznych siedzib naszego szczepu opiera się na kombinacyi danych językowych z danemi geografii roślin i zwierząt. Językoznawstwo wydobywa i ustala, jakie rośliny i zwierzęta znali Indoeuropejczycy w epoce jeszcze nie zerwanej prawspólności i następnie stawia pytanie: w jakichże okolicach siedzieli lub mogli siedzieć, skoro znali takie właśnie, a nie inne zwierzęta i rośliny? Metoda wydaje się prosta, łatwa i pewna, ale niestety rozmaite czynniki bardzo obniżają wartość i możność jej stosowania, jak to zaraz zobaczymy.

Przedewszystkiem niezmiernie mało jest nazw drzew leśnych, naprawdę wspólnych wszystkim szczepom indoeur., to jest zarówno zachodnim (europejskim) jak wschodnim (aryjskim). Możemy przy-

toczyć tylko brzozę (staroind. *bhūrǯa-*, oset. *bärz*, starogórnoniem. *birihha* = niem. *Birke*, starocerk. *brěza* = pol. *brzoza*, lit. *béržas*) i wierzbę (awest. *vaēitiš*, gr. ἰτέα lub εἰτέα ⇐ *Fειτέα*, stgn. *wīda* = niem. *Weide*, staroprus. *witwan*, lit. *výtis* 'gałązka wierzbowa': w innych językach przeważnie wogóle 'giętkie gałązki, dające się skręcać, wić', por. starocerk. *vitь* = pol. *wić*, łać. *vitis* itd. do *wiję*, *vieo* itd.). Ale wskazówki, jakie dają te dwa drzewa i wskutek tego obraz siedzib są tak ogólnikowe (bo oba drzewa są niezmiernie rozpowszechnione, zwłaszcza w umiarkowanej i północnej strefie), że nic się z tego nie da wyciągnąć. Dodajmy, że, jak etymologia wykazuje, brzoza znaczy dosłownie 'białe drzewo', a ἰτέα... 'giętkie drzewo'.

Natomiast języki europejskiej grupy mają cały szereg wspólnych nazw drzew leśnych i niejedna z nich z pewnością jest prawspólna, zważywszy bardzo dawne oddzielenie się grupy aryjskiej i zmienione warunki jej życia [1]). I, biorąc ogółem, możemy większą część drzew leśnych, liściastych i szpilkowych strefy umiarkowanej wykazać w językach grupy europejskiej. Ale niestety, z jednej strony są to przeważnie drzewa bardzo rozpowszechnione, z drugiej jest niesłychana fluktuacya znaczeniowa w językach. Znały szczepy indoeuropejskie niewątpliwie dąb, jak wynika ze zrównania łać. *glans*, gr. βάλανος, litew. *gìlė*, słow. *želǫdь*, armeń. *kałin* 'żołądź'; dalej z gr. δρῦς, maced. δάρυλλος, staroiryj. *daur*, *dair*; ale równie dawnem, a prawdopodobnie pierwotniejszem jest ogólne znaczenie 'drzewo', występujące w staroind. *dáru*, *drú-*, awest. *daurū- drū-*, gr. δόρυ oraz δρῦς (δρυτόμος...) δένδρον, starocerk. *drěvo* (⇐ **dervo*) i *drъva* = pol. *drzewo*, *drwa*, got. *triu* = ang. *tree*, obok czego spotykamy się także ze znaczeniem 'sosny, drzewa smolnego' w litew. *dervà*, staroisl. *tyrve*, *tyrr*, a nawet 'smoły (żywicy)' w anglosas. *teoru*... = niem. *Teer*. Do tego stanu rzeczy dodajmy, że rozmaite odmiany dębu istnieją w całej strefie umiarkowanej (północna granica idzie nieco powyżej Chrystyanii, Petersburga, potem na Wjatkę i Perm do Azyi). Podobnie ma się rzecz z innemi nazwami drzewnemi: łać. *quercus* ⇐ **perquo-* odnajduje się w językach germańskich, ale tu ma obok znaczenia 'dębu' (longobard. *fercha*, starogórnoniem. *fereh-eih)* przeważnie znaczenie 'sosny' (starogn. *forha* = niem. *Föhre, Fohre, Forche,* anglosas. *furh* itd.); spotyka się i w staroind. *parkaṭī* 'ficus re-

[1]) A zatem możliwość zniknięcia niejednej pierwotnej nazwy drzewnej u Aryjczyków.

ligiosa, f. infectoria', który to wyraz w nowoind. *(pargāi)* znowu oznacza dąb. Niema celu roztaczać tu cały ogromny materyał, któremu Hoops poświęcił osobne dzieło Waldbäume und Kulturpflanzen im germanischen Altertum, Strassburg 1905. Przypomnijmy sobie, jak się wahają znaczenia drzew w jednym nieraz języku i jak różne są nieraz nazwy dla jednego drzewa w jednym języku np. dla drzew szpilkowych: świerk (picea vulgaris) nazywa się po niemiecku *Fichte*, ale w południowych Niemczech (*Rot-, Schwarz-*) *tanne*, a *Fichte*, o ile jest znane w południowych Niemczech, znaczy 'sosna'; sosna (pinus silvestris) jest po niemiecku *Kiefer*, ale w południowych Niemczech *Föhre* (*Fohre, Forche*), w północnych Niemczech, Liwlandyi itd. *Tanne* itd.

Znaczną rolę odgrywała zawsze w tych badaniach nazwa buka: łać. *fāgus*, starogórnoniem. *buohha* = niem. *Buche*, gr. φηγός (φᾱγός), do czego niedawno dodano także kurd. *būz*. Mianowicie buk ma bardzo charakterystyczną granicę wschodnią, którą zaznaczają mniejwięcej Chrystyania (trochę na południe), Królewiec, Bałta, Bukareszt (w tejsamej mniejwięcej wysokości jest jeszcze na południowych stokach Kaukazu); prócz tego wykazano, że w Danii i południowej Skandynawii nie jest drzewem pierwotnem. A więc — szczep indoeuropejski siedział pierwotnie na południe od Danii, na zachód od linii Królewiec-Bukareszt... Ale, po pierwsze, gr. φηγός znaczy 'dąb', powtóre kurd. *būz* oznacza 'wiąz', potrzecie kurd. wyraz prawdopodobnie wcale tu nie należy i znowu cała konstrukcya dla epoki prawspólności zupełnie się rozpływa [1]).

Z nazw roślin uprawnych nie da się także nic określonego wzgl. określającego w tym względzie wyciągnąć.

Co się tyczy fauny, to mamy daleko więcej zrównań językowych praindoeuropejskich, mianowicie dla wilka (staroind. *vṛ́ka-*, λύκος itd.), niedźwiedzia (stind. *ṛ́kṣa-*, ἄρκτος, *ursus*...), bobra (awest. *bawri-*, łać. *fiber*...), wydry (stind. *udrá-*, starogn. *ottar*...), zająca (staroind. *śaśá-*, stgn. *haso* = *Hase*, staroprus. *sasins*), łosia (germ. *alcēs*, niem. *Elch*, słow. *łoś*, staroind. *ṛ́śya-* 'antylopa'), myszy, gęsi (staroind. *haṁsá-*...), kaczki (staroind. *ātí-*, *anas*, stgn. *anut*...), za-

[1]) Ten wyraz zachowuje swe znaczenie dla historyi naszego szczepu w Europie: mianowicie Słowianie i Bałtowie nie mają tego wyrazu, a co ważniejsza, nie znali samego drzewa, bo niema rodzimej nazwy; zaś wyraz 'buk' został przejęty od Germanów, zatem Słowianie i Bałtowie musieli siedzieć dawniej na wschód od granicy buka.

pewne dzikich itd.; niema natomiast wspólnych nazw dla wielkich drapieżców jak lwa i tygrysa i wogóle dla zwierząt sfery gorącej. Wszystko to jednak nie na wiele się przydaje. Ważniejszą jest może znajomość pszczoły, jak wynika z praindeur. nazwy miodu (staroind. *mádhu*, słow. *medz*, stgn. *metu* = *Met*...), bo wedle dotychczasowych spostrzeżeń pszczoła w Azyi podobno nie jest pierwotną w Turkiestanie i na wschód od Uralu.

Równie albo jeszcze więcej ogólnikowe są wskazówki, polegające na obecności prawspólnych wyrazów indoeur. dla zimy, śniegu, lodu, z czego wynika, że odnośny szczep w odnośnym czasie żył w odpowiednich okolicach; i inne podobne wskazówki, nad któremi też się nie będę zatrzymywać.

Najważniejszym rezultatem jest może stwierdzenie bardzo znacznej różnicy słownika w zakresie drzew, roślin uprawnych, zwierząt (między innemi też ptaków i ryb), uprawy ziemi itd. między grupą europejską a aryjską — tak znaczna w porównaniu z ogólnym stopniem wspólności słownika, że musi mieć swoje przyczyny, albo chronologiczną albo geograficzną, albo też obie razem.

V. Wywód uwzględniający dzieje i języki Ugro-finnów, Turko-tatarów, Semitów.

Będzie z pewnością kiedyś mieć pierwszorzędne znaczenie dla przedhistorycznych losów naszego szczepu, ale na razie z tamtej strony jeszcze bardziej oczekują pomocy. Z wyjątkiem semitologii: tu przyjmuje się ogólnie na podstawie nowoodkrytych źródeł przednioazyatyckich, że praojczyzną — przynajmniej już dla piątego tysiąca lat przed Chr. — Semitów była Arabia; ztamtąd idą wszystkie znane fale, począwszy od najdawniejszej, babilońsko-semickiej w czwartym tysiącu lat przed Chr., a skończywszy na ostatniej, arabskiej Islamu. Wiadomo też, że najazd babilońsko-semicki zastał już w Mezopotamii wysoką kulturę i inną, niesemicką ludność, która się w semickiej rozpłynęła, ale której język jako literacki, święty Babilończycy pielęgnowali. Nic dziwnego, że ustalając warunki rozwoju z taką pewnością i dla tak odległych czasów semitologia nie dręczy się taką zagadką czy pytaniem 'praojczyzny' jak indoeuropeistyka. Zresztą wobec zupełnie różnego punktu wyjścia i kierunku wędrówek semickich i indoeuropejskich powszechnie i z obu stron nie przypuszcza się możliwości jakiegoś związku. Dlatego też badania kopenhaskiego profesora Möllera, który w ostatnich

latach wystąpił z 'dowodem' językowej prawspólności semicko-(hamicko-) indoeuropejskiej (pr. Rozwadowski, Współczesny stan językoznawstwa indoeur., odb. z Eos XVI, na str. 12) spotykają się z niedowierzaniem lub wręcz są odrzucane. Przyszłość rozstrzygnie.

W każdym razie bezpośrednio daleko ważniejsze dla prehistoryi naszego szczepu są, względnie będą, badania ugro-fińskie. Te ludy od bardzo dawna sąsiadują z indoeuropejskiemi: pomijając stare zapożyczenia Ugrofinnów z języków aryjskich i innych, wiadomo od dawna, że obie grupy mają szereg wyrazów wspólnych (np. dla wody, miodu), które z absolutną pewnością dowodzą prastarych związków, tylko na razie nie wiemy, czy związków prawspólności etnicznej i językowej, czy też związków sąsiedzkich. Ale i poza słownikiem jest szereg wspólnych cech morfologicznych, tak że, wyrażając się grubo, oba prajęzyki, indoeuropejski i ugrofiński, muszą być w stosunku do siebie albo prapokrewnemi, prajednemi, albo też mieszanemi. Zazwyczaj uważa się Ugrofinnów za odwiecznych sąsiadów Indoeuropejczyków od wschodu i północy: jestto jednak dosyć wątpliwe; badania nad językami i przeszłością Ugrofinnów wykazują z całą pewnością, że te ludy dawniej siedziały bardziej na południe i że zostały na całej linii zepchnięte ku północy (i wschodowi), nie tylko już w czasach historycznych przez Słowian (w środkowej Rosyi), ale oczywiście już i dawniej. Pytanie tylko, jak daleko sięgali niegdyś na południe i zachód, kiedy zaczęło się ich wypieranie przez szczepy indoeuropejskie, jaki wogóle mógł być obraz siedzib jednego i drugiego szczepu choćby tylko koło r. 1000 przed Chr., żeby już dalej w tył nie sięgać. Otóż odpowiedzi na te pytania na razie dać jeszcze nie można; na razie rozporządzamy tylko luźnemi obserwacyami i luźnemi faktami, które też zapewne dlatego że są odosobnione nieraz wprost zdumiewają. Porównaj zresztą jeszcze zaraz niżej w ustępie VI.

Mutatis mutandis tosamo da się powiedzieć o językach i ludach grupy turko-tatarskiej, ale niepewności tu jeszcze więcej: błyskają światełka pewnych starych związków, ale na razie tak nikłe i rzadkie, że lepiej się ich strzedz.

VI. Zakończenie.

Przekonaliśmy się, że dotychczas tylko badania historyczno-filologiczne, względnie historyczno-językowe dają jakieś pozytywne

wyniki, wprawdzie dosyć ograniczone, ale za to pewne. Także badania nad nomenklaturą hydrograficzną dają pozytywne rezultaty; nie mogę wprawdzie tutaj dawać szczegółowych wywodów, a odnośna moja praca (przynajmniej część pierwsza) zapewne przed rokiem nie ujrzy światła dziennego; ale zaznaczę ogólnikowo, że na południowym wschodzie, oraz północy dzisiejszej Rosyi istnieją stare nazwy indoeuropejskie, dalej że na obszarze polskim i zachodniej Rosyi spotykają się z jednej strony nazwy ugrofińskie, z drugiej bałtyckie, celtyckie i germańskie (tu mamy po części już dawniejsze obserwacye). Te ostatnie wykazują, że przodkowie Bałtów, Celtów i Germanów zajmowali w przeszłości czas jakiś siedziby w tych stronach, czyli potwierdzają ogólny i dawny kierunek ich wędrówek od wschodu na zachód, zaś pierwsze, t. j. stare nazwy indoeuropejskie we wschodniej Rosyi popierają wywód dany w rozdziale pierwszym, że szczep indoeuropejski przed swemi najdawniejszemi, znanemi z historyi ruchami siedział czas jakiś na pograniczu Azyi i Europy, w okolicach u stóp północnego Kaukazu, mniej lub więcej daleko na północ. Wreszcie zarówno z tego jak z istnienia nazw ugrofińskich daleko na zachód, na obszarze polskim, wynika, że ogólny układ szczepów ugrofińskich w stosunku do indoeuropejskich (bałto-słowiańskich) w czasach historycznych, to jest fakt, że Ugrofinnowie otaczają, w ogólnym zarysie, wielkim łukiem Bałtów i Słowian od zatoki ryskiej po średnią Wołgę, jest drugorzędny: w drugim tysiącu lat przed Chr. było raczej odwrotnie. Oczywiście, co i jak było jeszcze dawniej, w trzecim, czwartym itd. tysiącu lat przed Chr., nie wiemy: w szczególności zdaje mi się, że na razie absolutnie nic się nie da przytoczyć, coby stanowczo przemawiało na korzyść albo Europy albo Azyi.

Wiadomo, że dawniej, aż do połowy XIX wieku, uważano powszechnie i zgodnie Azyę za praojczyznę naszego szczepu, właściwie bez żadnych dowodów, tylko jako coś rozumiejącego się nieledwie samo przez się. W połowie XIX wieku odezwała się reakcya i krytyka tego stanowiska i ciągle wzrastając, gromadząc dowody, a raczej prawdopodobne racye, doprowadziła do ogólnego uznania Europy za praojczyznę naszego szczepu. Jeden Johannes Schmidt bronił Azyi i wystąpił w r. 1890 (Die Urheimat der Indogermanen und das europäische Zahlsystem, w rozprawach akademii berlińskiej), powołując się na wpływ babiloński, widoczny w systemie liczbowym i liczebnikowym indoeuropejskim oraz na parę zapożyczeń

z babilońsko-asyryjskiego: nie był to jednak rzeczywiście żaden 'dowód' i Schmidt pozostał prawie izolowany w swych zapatrywaniach.

Ale przekonaliśmy się wyżej, że jakichkolwiek rozstrzygających momentów dla przyjmowania siedzib ludu praindoeuropejskiego w jakim czwartym czy piątym tysiącu lat przed Chr. w Europie dotąd nie udało się wydobyć; tak że ową ogólną zgodę badaczy na Europę można uznawać tylko w tym sensie, że bezpośrednio przed wędrówką azyatycką, zatem gdzieś koło r. 2000 przed Chr., szczepy indoeuropejskie siedziały na obszarach, których linią środkową była może średnia Wołga i Don, oczywiście mniej więcej. — Całe to przedstawienie i wywód, możliwie objektywne, dosyć blizko się schodzą z zapatrywaniami zasłużonego badacza 'starożytności' indoeuropejskich, Schradera, który z dawna uważa południową Rosyę za ojczyznę indoeuropejską. Ostatni raz (1911) w ten sposób reasumuje i precyzuje swoje stanowisko: »Es wäre demnach die Ausbeute, mit der wir das linguistisch-historische Gebiet verlassen, ebenfalls eine sehr magere, wenn nun doch nicht ein Punkt wäre, der uns dazu bestimmt, an der seit vielen Jahren vertretenen Meinung, daß ungefähr im Mittelpunkt der in Kap. 1 erwiesenen und allgemein angenommenen frühesten Verbreitungszone der Indogermanen vom Rhein bis zum Hindukusch der Ausgangspunkt der Indogermanen zu suchen sei, vor der Hand festzuhalten. Dieser Punkt ist der in unserem Kap. III (Die Wirtschaftsform) geschilderte Zerfall des Urvolks in eine fast ausschließlich die Viehzucht pflegende (Arier) und eine daneben auch den Ackerbau stärker betonende Hälfte (Europäer). Dies, verbunden mit dem Hervortreten, bezüglich stärkeren Hervortreten einer Nomenklatur [1]) der Waldbäume, der Vögel, des Salzes, der Schweinezucht bei den Europäern machen es für mich in hohem Grade wahrscheinlich, daß sich in diesen Gegensätzen der Gegensatz von Waldland und Steppe abspiegelt, den wir in einiger Ausdehnung auf dem in Betracht kommenden Gebiet nur einmal, nämlich im Norden und Nordwesten des Schwarzen Meeres finden, ein Boden, auf dem derartige Zweiteilungen der Bevölkerung auch später von skythischer bis germanischer Zeit nachweisbar sind. Hierzu stimmt auch das über die Schildkröte und Honigbiene Gesagte. Ich gebe ohne Weiteres zu, daß jedes einzelne der angeführten Argumente auch anders erklärt werden kann, aber zusammengenommen ergeben sie,

[1]) Pomijam odnośniki do stron przy następujących czterech materyach.

weil sich gegenseitig ergänzend und erläuternd, doch einen nicht zu unterschätzenden Grad von Wahrscheinlichkeit, über die wir in dieser verwickelten Frage vielleicht niemals hinauskommen werden. Ich bemerke noch, daß wenn wir somit den Norden und Nordwesten des Schwarzen Meeres als die Urheimat der Indogermanen bezeichnen, damit zunächst nur der Punkt gemeint ist, bis zu dem uns unsere linguistisch-historischen Mittel zurückführen, d. h. zeitlich bis zu der Epoche kurz vor der Trennung des Urvolks [1]). Ob es vor dieser »Urheimat« vielleicht anderswo noch eine zweite gegeben hat, diese Frage soll hier nicht präjudiziert werden«.

Różnica zatem nie jest znaczna: ja myślę nie o jednolitym jeszcze ludzie praindoeuropejskim przed jego wędrówkami wogóle, tylko o szczepach indoeuropejskich koło r. 2000 przed Chr. i sądzę, że wówczas siedzieli w dorzeczu średniej i dolnej Wołgi i Donu; Schrader cofa się czasowo dalej w tył i siedziby oznacza bardziej ku zachodowi.

Warto wspomnieć, że także nestor indoeuropeistów, August Fick dawno już myślał o południowym Uralu jako ośrodku praojczyzny Indoeuropejczyków. Dziś [2]) odstąpił od tego, pozostawiając te siedziby Finnom, ale mimo to nie bardzo odbiega od Schradera, wciągając tylko także, jak się wyraża, pomost między Europą i Azyą na północ od Kaukazu do pierwotnego obszaru indoeuropejskiego. Na poparcie przytacza, że to jest mniejwięcej środek rozprzestrzenienia się tych ludów, dalej łatwość wyjaśnienia w ten sposób najważniejszych faktów przedhistorycznej epoki aryjskiej i europejskiej, oboczność stepu i lasu jako warunków hodowli bydła i uprawy roli itp.; kończy zaś charakterystycznie, jak na starego romantyka przystało: »Niepodobna chyba oznaczyć dokładnie punktu, z którego wyszedł lud praindoeuropejski; ale kładąc praojczyznę u północnych stoków Kaukazu, jednego z najwspanialszych łańcuchów górskich, zyskujemy przynajmniej godną kolebkę dla tego światowładnego szczepu«. Dodać wypada, że Fick gotów jest odnieść te siedziby do bardzo odległych czasów; niema on też żadnych wątpliwości co do tego, że tylko Europa może wchodzić w grę wogóle.

---

[1]) W odnośnem miejscu (podany odnośnik opuszczam) określa Schrader ten czas tak: »...jeder Sprachforscher würde sich scheuen, in dieser Beziehung viel über das III. Jahrtausend v. Chr. hinauszugehen...«.

[2]) Die Indogermanen. KZ (= Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen. Göttingen) XLI 336—56.

Zresztą, na razie przynajmniej, większość uczonych, prehistoryków i językoznawców wierzy, często gorąco, w północną, mniej lub więcej germańską, praojczyznę naszego szczepu. Hirt w swej, pięknej zresztą książce określa praojczyznę w ten sposób, że jej linią środkową jest Wisła: na tym obszarze na zachód od granicy buka (p. wyżej) umieszcza zachodnich Indoeuropejczyków (t. z. centum-szczepy), na wschód od linii buka wschodnich (t. z. satem-szczepy), i w tych ramach wykreśla na mapie szczegółowo siedziby poszczególnych ludów, czego tu jednak powtarzać nie będę, bo jestto poprostu tylko fantastyczna zabawka: wolno wprawdzie uczonym czasem się i zabawić, ale nie powinni tego podawać bardzo seryo, a tem mniej mają inni obowiązek traktować to zbyt poważnie. Jeszcze bardziej stanowczo identyfikuje praojczyznę Germanów z praojczyzną Indoeuropejczyków znany prehistoryk i germanista Much, niewiele od niego różnią się Hoops i Kossinna. Ale ten ostatni, podczas gdy dawniej bardzo stanowczo był tego zdania i nawet trochę się wstydził, że go Much w zdecydowanem usadowieniu Indoeuropejczyków na ziemiach pragermańskich uprzedził, niedawno (1908), zmienił gruntownie zapatrywanie i wywodzi nasz szczep z południowej Francyi, z rasy Crô-magnon. Można powiedzieć, jakby waryant przytoczonego wyżej wyznania Ficka, że w ten sposób Kossinna zyskuje dla naszego szczepu przynajmniej artystycznie wysoko uzdolnionych przodków, bo taką była ta rasa Crô-magnon; ale odkładając żart na bok, trzeba stwierdzić, że takie radykalne skoki od Niemiec północnych i południowej Skandynawii do południowej Francyi same się sądzą: sądzą też same swych twórców i ich metodę.

Penka przynajmniej był i jest konsekwentny i stały: jak w r. 1883 sprecyzował w książce Origines ariacae swe stanowisko i swą skandynawską praojczyznę całego szczepu indoeuropejskiego, tak trzyma się tego po dziś dzień, a przynajmniej jeszcze w r. 1907. Ale niema dziś, jak i nie miał, wielu zwolenników. Chociaż jego stanowisko da się bardzo dobrze pogodzić z ostatnią teoryą Kossinny; bo wedle Penki rasa praindoeuropejska powstała w zachodniej i środkowej Europie, zkąd po epoce lodowej, po cofnięciu się lodowców na północ, wywędrowała do Skandynawii i tam się ostatecznie jako lud praindoeuropejski ze swym językiem i ze swą kulturą ukonstytuowała, a zarazem po dziś dzień jako najczyściejszy typ indoeuropejski utrzymała. Ja osobiście, muszę to wyznać, nie widzę w całej tej koncepcyi nic tak bardzo awanturniczego, ale z drugiej strony

nie mogę jej też przyznać żadnej realnej wartości, ponieważ wraz z innemi sądzę, że myśląc o Indoeuropejczykach nie możemy sięgać poza koniec neolitu Europy, czyli że wszelkie, dotyczące dawniejszych epok, kombinacye są na całej linii zawieszone w powietrzu. Czy i zostaną zawsze takiemi, to pokaże przyszłość.

LITERATURA.

Feist: Europa im Lichte der Vorgeschichte und die Ergebnisse der vergleichenden indogermanischen Sprachwissenschaft. Berlin 1910 (= Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, hg. von Sieglin, Heft 19): Krytyczne, jasne, wszechstronne i trzeźwe przedstawienie całej kwestyi. Rezultat negatywny.

Hirt: Die Indogermanen, ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur. Straßburg 1905. 1907, 2 tomy: ogółem biorąc książka napisana dobrze, interesująco, z solidną znajomością rzeczy; ale właśnie w sprawie »praojczyzny« pewność siebie autora nie odpowiada wcale istotnemu stanowi naszej wiedzy.

Schrader: Sprachvergleichung und Urgeschichte. Linguistisch-historische Beiträge zur Erforschung des indogermanischen Altertums. Dritte Auflage. Jena 1906. 1907 w dwu częściach: jedna z zasadniczych książek zasłużonego badacza.

— Die Indogermanen. Quelle & Meyer, Leipzig 1911 (= tomik 77 zbioru Wissenschaft und Bildung): niewielka, doskonale napisana książka, bardzo godna polecenia, zwłaszcza że niedroga (oprawna 1·25 M). Z niej przytoczony wyżej ustęp o praojczyźnie.

Meyer Ed.: Die ältesten datierten Zeugnisse der iranischen Sprache. KZ (= Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen) XLII 1—27. Göttingen.

Inną, obszerną literaturę, lingwistyczną, historyczną, archeologiczną i antropologiczną, znajdzie czytelnik w wymienionych powyżej książkach.

Kraków.

Rękopisy dzieł św. Grzegorza z Nazyanzu w bibliotekach szwajcarskich.

Napisał

Jan Sajdak.

Z bibliotek szwajcarskich najbogatszą w rękopisy greckie jest biblioteka uniwersytecka w Bazylei, która sama na 183 wszystkich rękopisów greckich w Szwajcaryi posiada 90; z tych pięć ma pewne znaczenie dla krytyki dzieł św. Grzegorza z Nazyansu. Najważniejszym z nich a zarazem najcenniejszym z rękopisów bazylejskich jest Cod. Basileensis A. N. I. 8 (olim K. III. 1) saec. XI, bombycinus fol. III + 369 (380 × 270 mm) [1]). Obejmuje 19 mów Grzegorza z komentarzem Eliasza z Kręty [2]). Poszczególne ustępy mów, mniejsze niż dzisiejsze rozdziały u Migne'a, pisane są czerwonym atramentem; po każdym ustępie idzie komentarz, pisany atramentem czarnym. Każda prawie mowa illustrowana malowidłami [3]) na pergaminie. Niektóre z nich zachowane znakomicie są ważne dla ikonografii obydwu Grzegorzów (ojca i syna), Bazylego Wielkiego i Eliasza, dla historyi obrządków liturgicznych [4]) itp. Wobec kilku [5]), bo czterech najwyżej rękopisów z komentarzem Eliasza, kodeks bazylejski tak ze względu na wiek swój jak i tradycyę ma ogromne znaczenie dla eksegezy i krytyki tekstu mów Grzegorza, i dla jego najuczeńszego scholiasty Eliasza. Rękopis ten

---

[1]) Szczegółowy opis rękopisu, jego historyę itp. odkładam na później.

[2]) Krótkie wyciągi z tego rękopisu ogłosił Albert Jahn w Patrologii greckiej Migne'a t. 36 kol. 737—902.

[3]) Wszystkich malowideł jest 15; niektóre z nich już bardzo zniszczone.

[4]) Z najważniejszych siedmiu mam fotografie naturalnej wielkości.

[5]) Cod. Paris. Gr. 975 A s. XII, który miał obejmować kompletny komentarz Eliasza (por. H. Omont: Inventaire sommaire des manuscrits grecs de la Bibliothèque Nationale..., t. I (Paris 1898, str. 190), ma tylko nieznaczne wyciągi z niego do niektórych mów w postaci scholiów marginesowych.

posiadam w całości częścią w odpisach częścią w fotografiach. Kodeks obejmuje następujące mowy z komentarzem: or. 27. 28. 20. 29. 30. 31. 32. 6. 23. 22. 33. 26. 36. 3. 13. 12. 17. 10. — Drugim ważnym dla Grzegorza rękopisem jest Cod. Basileensis A. VII. 1 saec. XIV, bombycinus fol. 429 (250 × 170 mm). Na okładce ma napis: »Gregorii archiepiscopi Constantinopolis sermones. Gr. 33«. Pierwsze trzy folia (fol. A—2) są pergaminowe; nie należą do tego rękopisu. Na fol. 2 jest Grzegorza mowy 1 c. 1—5 (początek). Właściwy rękopis zaczyna się od fol. 3 i obejmuje mowy, a potem pieśni Grzegorza w następującym porządku: or. 45. 44. 41. 11. 19. 15. 24. 38. 43. 39. 40. 21. 16. 14. 42. 2. 3. 7. 8. 6. 23. 22. 9. 10. 12. 18. 17. 20. 28. 29. 30. 31. 33. 36. epist. 101. epist. 102. or. 27. epist. 243. or. 35. 34. epist. 202. or. 13. carm. I, 2 n. 3; I. Εἰς παρθένον παραινετικός; or. 32. 26. 37. 25. Μετάφρασις εἰς τὸν ἐκκλησιαστήν; or. 4. 5. — Na fol. 421ᵛ—427 są carm. II, 1 n. 3; I, 1 n. 32; II, 1 n. 69; II, 1 n. 66; II, 1 n. 61 v. 1—4; II, 1 n. 61 v. 5—8; II, 1 n. 29; II, 1 n. 20; II, 1 n. 77 v. 8—14; II, 1 n. 89 v. 1—6; II, 1 n. 89 v. 7—12; II, 1 n. 89 v. 13—15; II, 1 n. 89 v. 16—18; II, 1 n. 89 v. 19—24; II, 1 n. 89 v. 25—28; II, 1 n. 89 v. 29—31; II, 1 n. 89 v. 32—34; II, 1 n. 70 v. 4—7; II, 1 n. 89 v. 35—37; II, 1 n. 89 v. 38—40; II, 1 n. 89 v. 41—43; II, 1 n. 70 v. 1—3; II, 1 n. 48; II, 1 n. 72 v. 1—3; II, 1. n. 72 v. 5—12; II, 1 n. 77 v. 1—7; II, 1 n. 24; II, 1 n. 78; II, 1 n. 25; II, 1 n. 26 + II, 1 n. 80 (jedna pieśń); II, 1 n. 64; II, 1 n. 58; II, 1 n. 67; II, 1 n. 33; II, 1 n. 18; II, 1 n. 8; II, 1 n. 5; II, 1 n. 6 + II; 1 n. 36 + II, 1 n. 37 (jedna pieśń); II, 1 n. 4; II, 1 n. 9; II, 1 n. 35; II, 1 n. 31; II, 1 n. 74; II, 1 n. 52; II, 1 n. 53; I, 2 n. 11; II, 1 n. 62; II, 1 n. 63; II, 1 n. 56; II, 1 n. 79; I, 2 n. 37; I, 2 n. 35; I, 2 n. 22; I, 2 n. 4; I, 2 n. 6; I, 2 n. 27; II, 1 n. 41; II, 1 n. 40; II, 2 epigr. 2. — Na fol. 428—429 są excerpta treści proroczej i oracula. — Cod. Basileensis A. III. 12 saec. XV, chartaceus fol. 393 (298 × 210 mm). Pisany w dwóch kolumnach bardzo starannie. Obejmuje niektóre mowy Jana Chryzostoma, Bazylego Wielkiego, Amphilochiusa itd., życiorysy, martyria, miracula itp. Fol. 9 col. b — fol. 14 col. a jest Grzegorza mowa 39. Zakończenie jej jest trochę odmienne od przekazanego w przeważnej części rękopisów: ...μετρίως ὑποδέχεσθε τὴν μίαν αὐγὴν, ἐκ μιᾶς τῆς θεότητος ἐν χῳ ῳ τῶ κω ἡμῶν· ὧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος, τιμὴ καὶ μεγαλωπρέπια· τῶ πατρὶ καὶ τῶ υἱῶ καὶ τῶ ἁγίω πνι νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων ἀμήν. —

Cod. Basileensis A. III. 15 saec. XIV, bombycinus fol. 256 (292 × 210 m). Ostatnia kartka (fol. 256) nie należy do tego rękopisu; zapisana ręką w. XII—XIII w dwóch kolumnach (203 × 65 mm) obejmuje początek mowy 41. — Cod. Basileensis F. VIII. 4 saec. XIV—XV, chartaceus fol. 294 (220 × 150 mm). Na okładce ma napis: »Eplę Libani Gregorii Nazanzeni Carmina. Gr. 45«. Obejmuje traktat Nicephora Gregorasa De Sapientia (wydał go Alb. Jahn w Jahn's Archiv t. X (1844) str. 485—536), kilka listów Libaniusa, Platona Phaedrusa i Moschusa idyl. II fragment. Na fol. 56—71^{v}; 87^{v}—125^{v}; 209—287^{v} są pieśni Grzegorza w następującym porządku: carm. II, 1 n. 1; I, 2 n. 1 (fol. 71 ostatni wiersz 209; fol. 72—77^{v} jest Nicephori Gregorae De Sapientia; fol. 78 jest carm. I, 2 n. 1 v. 210 sqq.); I, 2 n. 2; I, 2 n. 5; II, 1 n. 45; II, 1 n. 19; II, 1 n. 17; II, 1 n. 32; II, 1 n. 42; II, 1 n. 43; II, 1 n. 16; II, 1 n. 13; II, 1 n. 10; I, 1 n. 1; I, 1 n. 2; I, 1 n. 3; I, 1 n. 4; I 1 n. 5 (fol. 125^{v} ostatni wiersz 34; dalszy ciąg jest na fol. 209, które rozpoczyna się wierszem 35); I, 1 n. 7; I, 1 n. 8; I, 1 n. 9; I, 1 n. 11; II, 2 epit. 55 + 56 + 57 + 58 + 59 + 60 + 61 + 63 + 64 + 65; II, 2 epit. 91 + 92 + 93 + 94; II, 2 epit. 95 + 96 + 97; II, 2 epit. 98; II, 2 epit. 101 + 102; II, 1 n. 91 + 90; II, 1 n. 93 + 94 + 96 + 97 + 98 + 95; II, 2 epigr. 26 + 27 + 29; II, 1 n. 50; II, 1 n. 15; II, 2 n. 6; II, 2 n. 7; II, 2 n. 4; II, 2 n. 5; I, 2 n. 17; II, 1 n. 2; II, 1 n. 54; II, 1 n. 55 v. 1—12; I, 1 n. 12; I, 1 n. 14; I, 1 n. 15; I, 1 n. 13; I, 1 n. 19; I, 1 n. 18; I, 1 n. 20; I, 1 n. 24; I, 1 n. 23; I, 1 n. 22; I, 1 n. 26; I, 1 n. 21; I, 1 n. 25 v. 1—4; I, 1 n. 27; I, 2 n. 5; I, 2 n. 31; II, 2 epit. 119; I, 2 n. 26; I, 1 n. 36; II, 1 n. 34 v. 1—150 (L. Εἰς τὴν ἐν ταῖς νηστείαις σιωπὴν λόγος α'); II, 1 n. 34 v. 151—200 (L. Εἰς τὴν ἐν νηστείαις σιωπὴν λόγος β'); II, 1 n. 38; II, 1 n. 83; I, 2 n. 28; I, 2 n. 29. — Następują listy Libaniusa. — Cod. Basileensis A. III. 6 saec. XIII, bombycinus fol. 304 (350 × 250 mm). Obejmuje komentarz Theodora Balsamona do carm. I, 1 n. 12 (P. G. 37 kol. 472 nn.): L. Τοῦ ἐν ἁγίοις Γρηγορίου τοῦ θεολόγου ἐκ τῶν ἐμμέτρων αὐτοῦ ποιημάτων· περὶ τοῦ τίνα χρὴ ἀναγινώσκεσθαι βιβλία τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας γραφῆς. Rub. violet. — Inc. Ὅφρα δὲ μὴ ξείνισι νόον κλέπτοιο βίβλοισιν[1]) ἵνα μὴ ἀλλοτρίαις τὸν νοῦν ἀπατῶς βίβλοις: πολλαὶ γὰρ τελέθουσι παρέγγραποι

[1]) Carm. I, 1 n. 12 v. 6.

κακότητες' [1]) πολλαὶ γὰρ ὑπάρχουσι ..ευδῶς ἐκγεγραμμέναι κακίαι: δέχνυσο τοῦτον...[2]) Des.:... ὅ τι ἔστι τούτων τῶν ἀπηριθμημένων, ἔξω ἐστίν, οὐ γνήσιον λογίζεται ἀλλ' ἀνόθον (sic).

Z biblioteki miejskiej w Genewie wspomnieć trzeba o dwóch rękopisach [3]): Cod. Genev. 23 saec. XIV—XV, bombycinus fol. 421 (288 × 216 mm). Na fol. 255ᵛ jest carm. I, 1 n. 12. P. G. 37 kol. 472—474. — Cod. Genev. 41 saec. XV, chartaceus fol. 80 (208 × 144 mm). Na fol. 1ᵛ są anonymowe wiersze (Inc. Ἤχισε σάλπιξ... 7 wierszy) na cześć trzech hierarchów t. j. Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nazyanzu i Jana Chryzostoma.

Biblioteka klasztorna w Einsiedeln posiada jeden tylko rękopis do Grzegorza. Jest to Cod. Einsiedl. 683 saec. XVI chartaceus fol. 112 (200 × 138 mm), który na fol. 55ᵛ—58 ma carm. I, 2 n. 33 (Tetrastichae sententiae); P. G. 37 kol. 927—945.

Poza biblioteką bazylejską, genewską i w Einsiedeln niema już w Szwajcaryi rękopisu, któryby bezpośrednio przekazywał tekst Grzegorza; kilka rękopisów, pozostających do omówienia, obejmują tłómaczenia, parafrazę lub komentarz do poszczególnych wyjątków z Grzegorza.

Z biblioteki miejskiej w Bernie należy tu Cod. Bernensis 449 saec. XVI, chartaceus fol. 80 (228 × 165 mm). Na fol. 58—72 są objaśnienia (t zw. historye Nonnusa) do alluzyi mitologicznych w mowach Grzegorza 15, 24, 43, 39. Dotąd znane są historye do mowy 4, 5, 43, 39 [4]). O tych »nowych« historyach do mowy 15 (L. Ἱστορίαι τοῦ ἐν ἁγίοις πρς' ἡμῶν γρηγορίου τοῦ θεολόγου, ὧν ἐμνήσθη ἐν τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις: ~ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τοὺς μακκαβαίους:. Rubro Inc. Ἡ μασθοὺς παρεδείκνυ καὶ τροφῆς ἀνεμίμνησκε· [5]) τὰ τοῦ ὁμήρου δέ οἶμαι ὁ θεολόγος ἐνταῦθα ἐμιμήσατο, ἐν οἷς ἐκεῖνος ποιεῖ τὴν βασίλισσαν ἑκάβην...[6]). Des.: ...μνήσθητι νῦν τῆς ἀνατροφῆς ἐκείνης καὶ χάρισαί μοι τὸ φείδεσθαι σεαυτοῦ.) i 24. (L. Ἐκ τοῦ εἰς τὸν κυπριανὸν λόγου: ~ Rubro. — Inc. Οὐ κότινος ουλυμπιακοῦ, οὔτε

[1]) v. 7.

[2]) v. 8.

[3]) Rękopisów genewskich sam nie badałem; uwagi o nich podaję na podstawie katalogu H. Omont'a w Centralblatt für Bibliothekswesen t. III (1886) str. 438 i 432.

[4]) Por. P. G. 36 kol. 985—1072.

[5]) Or. 15 c. 4. P. G. 35 kol. 916 C.

[6]) Hom. Il. XXII, 79.

μῆλα δελφικὰ παίγνια, οὔτε ἰσθμικὴ πίτυς: ~ [1]) Οἱ παλαιοὶ τοῖς τεθνεῶσι θυσίας ἐτέλουν, ἃς ὠνόμαζον ἀπαρχάς... [2]) Des.: ... ἵνα στέφανον φθαρτὸν λάβωσιν, ἢ μῆλα ἢ πίτυν ἢ σέλινα: ~ Ta sama »historya« tylko w dłuższej trochę redakcyi jest w cod. Paris. Gr. 543 saec. XIII fol. 9ᵛ—10) i o parafrazie Jana Zonarasa z następnego rękopisu pomówię obszernie w pracy o scholiastach Grzegorza. — Cod. Bernensis 41 saec. XV, chartaceus fol. 81 (210 × 154 mm). Rękopis zawiera Jana Zonarasa parafrazę tetrastychów Grzegorza (carm. I, 2 n. 33. P. G. 37 kol. 928—945). L. Προοίμιον τοῦ τὸ σύγγραμμα τοῦτο ποιησαμένου ἰωάννου μοναχοῦ τοῦ ζωναρᾶ· προσφώνησιν (cod. πρὸς φώνησιν) ἔχον πρὸς τὸν ἀξιώσαντα αὐτὸν (cod. αὐτὸν bis) ποιήσασθαι τὴν ἐξήγησιν τῶν τετραστίχων τοῦ θεολόγου: ~ Rubro. — Inc. Εἰς σὴν χάριν, μακαριώτατε ἀδελφέ, τὸ πόνημά μου τοῦτο πεπόνηται... Des.: ...σὺ δ' ἀντιδίδου μοι τὰς εὐχὰς καὶ ταυταῖς τὸν θεὸν εὐμενῆ μοι καὶ ἵλεων ποίησον. Parafraza ta znajduje się także w cod. Paris. Gr. 992 saec. XV fol. 366—400. — Cod. Bernensis 374 saec. XI—XII, membranaceus fol. 182 (230 × 170 mm). Rękopis składa się z dwóch części: cz. I fol. 1—71; cz. II fol. 72—182. Część pierwsza obejmuje 5 mów Grzegorza w tłumaczeniu łacińskiem Rufinusa. Podług indeksu na fol. 1ᵛ, pisanego tą samą ręką, co rękopis cały, powinien kodeks ten zawierać 8 mów i to w porządku następującym: or. 2, 38, 39, 41, 17, 6, 16, 26. Ma tylko 5 mów i przedmowę: Praefatio Rufini (fol. 2—3); or. 2 (fol. 3—35); 17 (fol. 35—41); 6 (fol. 41—52); 16 (fol. 52—62); 26 (fol. 62—71). Część druga obejmuje »Opera Bernardi abbatis Clarevallensis« n. p. De diligendo Deo, De praecepto et dispensatione itd. — Cod. Bernensis 314 saec. XI, membranaceus fol. 120. Na fol. 118—119ᵛ są excerpta i sentencye z mów i pieśni Grzegorza n. p.: »Grande impedimentum est hominibus ad virtutem falsae et inanis gloriae praesumptio...« itp. — Cod. Bernensis 319 saec. XVI, chartaceus fol. 119 (260 × 190 mm). Jest to rękopis Jana Brodeau († 1563) obejmujący jego »Animadversiones in Basilii Magni et Gregorii Nazianzeni opera«. W części odnoszącej się do Grzegorza (fol. 89 — fin.) daje objaśnienia rzeczowe, gramatyczne i konjektury do mów; parallele z pisma św., z literatury kla-

[1]) Or. 24 c. 19. P. G. 35 kol. 1193 A.
[2]) Por. P. G. 35 kol. 1193 uw. 59.

sycznej greckiej i rzymskiej, z dzieł Ojców kościoła itp. Wydawca mów przestudyuje go z wielką korzyścią.

Bogata biblioteka klasztorna w St. Gallen zawiodła moje nadzieje. Greckiego rękopisu dla Grzegorza nie znalazłem tam żadnego. Z łacińskich wchodzą w rachubę tylko dwa: Cod. Sangalensis 89 saec. IX, membranaceus fol. 109. Między dziełami Cypriana (?) »De duodecim abusivis saeculi« i »De mortalitate« zawiera rękopis na fol. 138—159 mowę 17 Grzegorza w tłumaczeniu Rufina. Aczkolwiek jest to jeden z najstarszych rękopisów Rufina, to jednak dla krytyki tekstu nie wielkie ma znaczenie. Por. uwagi A. Engelbrechta w Prolegomena (str. XLIV) do najnowszego wydania tłómaczenia Rufina. — Cod. Sangallensis 150 saec. IX—X, membranaceus fol. 207. Kodeks jest zlepkiem 5 mniejszych rękopisów. Część pierwsza fol. 1—135 pochodzi z w. X. W takiem samem sąsiedztwie jak w cod. Sangall. 89 znajduje się i tu na fol. 94—102^{v} 17 mowa Grzegorza, tłómaczona przez Rufina.

Miejska (zarazem uniwersytecka) biblioteka w Zurichu posiada dwa rękopisy z tłómaczeniem łacińskiem Monosticha (P. G. 37 kol. 908—910) i Disticha (P. G. 37 kol. 910—927) Grzegorza: są to cod. Turic. D. 210 saec. XVI i cod. Turic. C. 94 saec. XVII. — Więcej dla Grzegorza niema ani w tej ani w kantonalnej bibliotece w Zurichu.

Jak widać już z tego krótkiego przeglądu, rękopisy szwajcarskie nie wiele przynoszą dla krytyki tekstu Grzegorza z Nazyanzu, znacznie więcej dla jego scholiastw i komentatorów, z których najważniejszy Eliasz Kretejski jest najlepiej przekazany w cod. Basil. A. N. I. 8. Nad rękopisem tym pracowałem w Bazylei od początku września do połowy grudnia 1910 r.; drugą połowę grudnia poświęciłem na inne mniejsze biblioteki szwajcarskie.

Paryż, w marcu 1911.

Ad Callimachi libellum de vita et moribus Gregorii Sanocei notulae criticae.

C. XXXIX (p. 207 l. 14 sqq. Finkel). 'Illos autem impudentissimos aiebat (sc. Gregorius), qui una atque altera sententiola perantiquorum theologorum libris emendicata, cum persuadendi praeceptiones artemque ignorent, persuasuri, ad populum de divinis rebus faciunt sermones. Non enim putabat eos aut continuare aut inferre posse, quod intenderent, quippe qui non iudicando dicerent, sed aliorum iudicio raperentur, nec magis eius rei, de qua verba facerent, vim et naturam nossent, quam unusquisque auditorum. Sed et sine summa oratorum poetarumque cognitione minime dici posse efficaciter sentiebat. Cum enim pleraque in religione pietate sola, non accedente ratione, subsistant, in quibus rapiendus est <*auditor*> affectibus, verborumque ingenti volubilitate et copia velut impellendus, nequaquam credibiliter aut pie de illis dicturum esse, nisi qui ab oratoribus verba, a poetis vero affectus fuerit mutuatus. Eamque esse causam, quare novorum theologorum sermones languidi sint et ieiuni, antiquorum vero, ut Hieronymi, Augustini et ceterorum, efficaces et copiosi. Quod illi tunc demum divinis scripturis se tradidere, cum humanas optime tenerent; isti vero, sine aliquo adminiculo divina adorsi neque rei magnitudinem assequi potuere, neque recte sententias suas hominibus aperire' cet.

Iam nullo pacto ferri potest, quod post v. *affectibus* comma, post *mutuatus* punctum, item post *copiosi*, semicolon post *tenerent* in editionibus collocatur. Comma enim delendum, puncta in commata mutanda, semicolon in comma corrigendum. Tum additamenta Finkelii *auditor* post verbum *rapiendus est* aeque ac Miodońskii *populus* post participium *impellendus* supervacanea esse videntur, subiectum enim quod dicitur enuntiati: *in quibus — impellendus* est *unusquisque auditorum* subaudiendum ex enuntiato superiore: *Non enim putabat — unusquisque auditorum*. Denique moneo ultimum editorem

inter voces *sententiola* et *perantiquorum* praepositionem *a*, inter voces *non* et *iudicando* pronomen *ipsi* inseruisse, quod quam recte fecerit, ignoro.

C. XXXXIII (p. 210 l. 12 sqq.). 'Observantes beati Francisci regulam callidissimos mortalium dicebat (sc. Gregorius), quod sub paupertatis gloria divitias conquaerant (conquirant Miodoński) et, pecuniarum odium professi, passim eas emendicent. Cum aliter esset animatus illisque maxime afficeretur, neque solum institutum eorum summopere commendaret, verum etiam tueretur ab improbis et quotidianis beneficiis foveret, sed et agentibus contra eos canonicis suis... Et vobis, inquit, eadem licent ac, si libet, pastores et oves circumexsultantes addite. Quis enim prohibet aut certe prohibere debet homines quacumque ratione ad pietatem et religionem invitari, quam mihi inhibere <non liceat>?' Post verbum *emendicent* commate interpungendum, enuntiatum enim a particula *cum* incipiens est concessivum, comma vero post v. *foveret* in punctum mutandum. Lacunam in fine huius capitis hiantem Finkelius verbis <*non liceat*>, explevit, Miodoński ratione quam dicunt palaeographica ductus <*iubetis*> legendum proposuit. Sed in hoc libello structuram verbi *iubendi* cum infinitivo et dativo *(mihi inhibere iubetis)* nusquam inveni. Fortasse legendum: mihi inhiberi <*iubetis*>, ut dativus *mihi* sit = *a me* (cf. c. XIX p. 195 l. 9/10: *secundas nuptias inhiberi?*).

C. XXXXIV (p. 210 l. 7 sqq.). 'Legum fundamenta non in ustitia collocata, sed in utilitate iuxta populorum opiniones (sc. dicebat Gregorius). Nam si ex iustitiae fonte manarent, cum iustitia ipsa una sit atque eadem, cum ratione sibi et constantia perpetuo consentiens, nihilque illi addi ad augendam virtutem, nihil demi, quominus virtus sit, queat; idem semper apud omnes aut iustum esset aut iniustum, quod longe secus est. Nam apud diversas gentes de eodem crimine aliter statutum scitur et esse tam qui laudent, quam qui puniant furtum'. Interpungendi ratio a Finkelio et Miodońskio Callimachi verbis accommodata ita mutanda est, ut commatibus post voces *eadem* et *consentiens* sublatis semicolon post v. *queat* in comma, comma post v. *iniustum* in punctum transformari necesse sit. Miodoński citra necessitatem inter voces *sibi et* copulam *esset* inculcavit et singularem *illi* (sc. iustitiae) in pluralem *illis* (sc. legibus) mutavit. Sensus huius loci est manifestus: Si leges ex iustitiae fonte manarent, idem semper apud omnes aut iustum esset aut iniustum, quoniam iustitia ipsa semper una atque eadem est et rationaliter

atque constanter sibi consentit neque illi (iustitiae) quidquam addi ad augendam virtutem aut demi ad tollendam virtutem potest. De locutione *una atque eadem* v. Cic. Verr. 5, 35, 92 *una atque eadem* nox erat, qua praetor amoris turpissimi flamma, classis Romana praedonum incendio conflagrabat; Catil. 2, 9, 19 quibus hoc praecipiendum videtur, *unum* scilicet *et idem*, quod reliquis omnibus; Laelius 25, 92 qui id fieri poterit, sine in uno quidem quoque *unus* animus erit *idemque* semper, sed varius cet.?

C. XXXXIX (p. 214 l. 26 sqq.). 'Cubiculi (sc. Gregorii) nulla dispositio aut ornatus, sed confusa omnia mixtaque inter se, in scamnis ac pavimento acervatim arma, codices, edulia, ferramenta, vascula et quicquid est utensilium domesticorum. A qua rerum confusione satis abhorrens quidam monuit, quod ordinem ac distinctionem adhiberet; ille (sc. Gregorius) ait' cet. Post v. *adhiberet* semicolon in comma mutandum. Liber manuscriptus lectionem *confusa* praebet quam Finkel et Miodoński in *confusione* correxerunt. Nonne praestat adverbium *satis* iuxta participium *abhorrens* superfluum in ablativum *ratione* mutare, ut sit: A qua rerum *confusa ratione* abhorrens quidam monuit, quod (= ut) cet.?

C. LII (p. 215 l. 1009). 'Conservabat (sc. Gregorius) corpus *contra* aegritudines aut negata sibi venus (Venus Miodoński) aut fistula' cet. Miodoński pro eo, quod Finkel nulla varia lectione in supellectili critica adnotata ediderat, *contra* scripsit *citra*, quamvis mox subsequantur verba (l. 14 sq.): '*contra* omnem tumorem ac dolorem plumbo, aqua et alumine mundissimam (sc. fistulam) semper servavit', ubi Miodoński praepositionem *contra* intactam reliquit.

Stanislaopoli. *Z. Dembitzer.*

List Brudzewskiego do Celtisa.

'Codex epistolaris Conradi Celtis' (zob. Tabulae codd. mscr. Bibl. Palat. Vindob. ed. Ac. Caesar. Vindob. vol. II. nr. 3448 [Nov. 351] ch. XV. et XVI. saec. 163 foll. 4°) jest dla badaczy humanizmu niemieckiego źródłem pierwszorzędnej wartości. Zawiera on kopie listów ze wszystkich prawie ważniejszych miast niemieckich, pisanych przez osobistości w XV i XVI w. wybitne, a nowemu prądowi sprzyjające. Adresatem jest Celtis (kilka listów samego Celtisa zachowało się w cod. 782 biblioteki uniw. w Monachium, zob. Zs. f. vgl. Lg. N. F. III. 355 nn.), który zebraną i prawdopodobnie wybraną korespondencyę skopiować polecił, a sam odpisy przeglądając, szereg notatek i poprawek barwą czerwoną poczynił. Lecz i dla dziejów polskiego humanizmu jest on nie mniej cenny, ponieważ kilkanaście listów pisanych przez Corvina, Sommerfelda, Hasylinę i Brudzewskiego, rzuca wiele światła na początki humanizmu w Krakowie.

Listy wymienionych z wyjątkiem Brudzewskiego, wyzyskali w swych pracach Aschbach, Bauch, Klüpfel i i. i częściowo ogłosili. Jedynie listu Brudzewskiego, o którym ciągle napotykałem wzmianki, lecz tylko do adresu i podpisu listu się ograniczające, nie ogłoszono, co wobec skromnego materyału biograficznego o Brudzewskim, zestawionego przez L. Birkenmajera we wstępie do wydania: Commentariolum super theoricas novas Planetarum per Alb. de Brudzewo corrogatum Crac. 1900 zdaje się pożądanem. List nasz usunie wątpliwości w tłumaczeniu dotychczasowem wyrazu pater, a wzmianka na fol. 86^{r} wspomnianego rkp. ustali datę śmierci Brudzewskiego.

Text.

Cytując skracam: K. = De vita scriptis Conradi Celtis... opus posthumum B. E. Klüpfelii ed. cur. Ruef ed. absol. Zell. Friburgi Brisg. 1827. M. = Historya Uniw. Jagiellońskiego nap. K. Morawski Krak. 1900.

Kodex (tak nazywam i w dalszym ciągu cod. 3448 bibl. cesarskiej we Wiedniu) był może przeznaczony do druku, listy bowiem ułożono chronologicznie, począwszy od roku uwieńczenia Celtisa (primus annus laureae itd. uzupełniał Celtis własnoręcznie). Pisali go prócz Celtisa dwaj pisarze: I. frakturą fol. 3^r—126^v, II. antiquą fol. 127^r—163. Ręka I., trudno czytelna, kopiowała często fałszywie, nie rozumiejąc oryginałów, i opuszczała nieznane nazwy, zostawiając w tekście miejsca puste (np. fol. 86^r). Przed 100 laty przeszło odpisał nasz rękp. znakomity znawca Celtisa, Klüpfel (zob. o nim Geschichte der Albert-Ludwigs-Univ. zu Freiburg in Br. von H. Schreiber III. 1860. 159 nn.). Odpis ten posiada pod Sygn. 32 a. biblioteka uniw. we Fryburgu w Br. Odpis mój porównał z wymienionym na mą prośbę Prof. Dr. Pfaff, bibliotekarz tamtejszy. Klüpfel zmienił interpunkcyę i pisownię, zepsute zaś miejsca poprawił lub uzupełnił nigdzie jednak tego nie zaznaczając. Wobec tego przedruki listów, które posiadamy z tego odpisu, niedomagają. W mym odpisie pisownię, wyjąwszy długie s, zachowałem, interpunkcyę oryginału: · i: zmieniłem, skrócenia zaś rozwiązałem, zaznaczając je kursywą.

Cod. Vind. nr. 3448. fol. 4^r = Cod. Frib. 32 a. fol. 5^v.

1 5 Laureato Poete, benemerito Conrado
Celtis viro *clarissimo*.

Salue mi filj! iterum salue primogenite. Epistole tuę nulle mihi vise sunt, sola Panegiris data: *quae* certum me reddidit, *quod* nec dum
5 degener sis. Jani Tolophi, viri tam clarissimi, salutati*onem* *gratissime* accepi [4^v]. [Ann*us* *in marg.*] Quem efficias beniuolum, vt possim quodpiam ex eo librorum [de Prussia *in marg.*] in Astrologia consequi. No*n*nulli enim et hi *spec*iales in Collegij *nostri* *con*flagrati*one* mihi ablati sunt. Qua pro*pter* nec in vase tuo amisso *con*sule*re* potui.
10 Stanislaus Licentiat*us* in Litfania*m* *pe*regrinat*ur* sarmatis ad meden*dum*. Sola aput me tui memoria nec vnq*uam* *pe*ribit. Grate tuas *litte*ras suscepi, grati*us* frequenti*ores*, quib*us* Sarmatico stilo respondebo et Latino. Ex Cracou*ia*, *Anno* 92. Alb*ertus*, *pat*er tuus.

Rkp. 1) 5 ręką Celtisa, który skreślił fałszywą liczbę porządkową 4, umieszczoną przez pisarza. benemeriti Conradi 3) primogenitę 6) accepis, Annus ręką Celtisa. benivolum posseq*ue* me quidpiam 7) Astrologiā, de Prussia ręką Michała Denissiusa r. 1790. 10) Lit faniam 14) Latius konjektura K. 13) 91.

Uwagi. Z korespondencyi Celtisa z Brudzewskim (zob. Birken-

majer: Marcin Bylica z Olkusza Krak. 1892. 53, (jedynie wymieniony list się zachował. Data listu 1491 jest jak i u innych listów ręką I. kopiowanych (zob. Aschbach: Geschichte der Univ. Wien II. 262 n.), fałszywą i należy ją z następujących względów o rok opóźnić: 1) W liście skarży się Brudzewski na brak dzieł z zakresu Astrologii, zabranych mu przy pożarze Kollegium artystów. Stało się zaś to 29 lipca, 1492 (Monum. Pol. V. 908), kiedy pożar wszczęty przy ulicy Szewskiej dosięgnął aż do Kollegium większego, którego dachy i zegar zniszczył. 2) Brudzewski donosi Celtisowi, że Stanisław Selig (Stanislaus de Cracouia, licentiatus in medicinis, zob. o nim M. II. 169, 176 n., 182, 195), z którym Celtisa blizkie łączyły stosunki, nie tylko podczas pobytu w Krakowie (Libri odarum quatuor Argentor. Schurer 1513 I. 23), lecz także i później (zob. list Sommerfelda do Celtisa z r. 1497 cod. fol. 86^{r}), wyjeżdża na Litwę. Podróż ta być może była w związku z późniejszem udaniem się Brudzewskiego do Wilna na służbę W. K. Aleksandra. Odjazd Seliga nastąpił w jesieni lub w zimie 1492, bo Liber diligentiarum facultatis artisticae Vniv. Cracov. pars I. ed. cur. Wisłocki Crac. 1886, 490 zaznacza, że: 1492 h. neglexit 3; wreszcie 3) Brudzewski dziękuje za przysłaną mu »Panegiris« (R. II 146 uważa go za dziełko Celtisa p. t.: Panegyris ad duces Bauariae August. Vindelic. 1492) i pozdrowienia Jana Tolopha (zob. o nim szereg listów w cod. fol. 10^{r}, 20^{v}, 21^{rv}, 23^{r}, 24^{r}, 25^{r}, 34^{v}, 35^{r}, 55^{r} z lat 1492—5, Lib. II, od. XIII, Aschbach l. c. II 429, uzupełnienia w Vierteljahrschr. f. K. u. L. d. Renaiss. I 302, zaś ze starszej literatuury A. M. Kobolts: Baierisches Gelehrten Lex. Landshut. 1795, I 693, Nachträge von Gandershofer ibid. 1824, 283). O stosunkach Brudzewskiego z nim wiemy tylko z naszego listu. Czy Tolophus, który również Astronomią się zajmował, jak to z listów Celtisa i dzieła: »Stellarium«, dedykowanego Maciejowi Korwinowi, wynika, owe dzieła astrologiczne Brudzewskiemu wysłał, nie wiemy. W katalogach Wisłockiego żadnej notatki na to wskazującej nie ma. Celtis przebywał u Tolopha w Ratyzbonie w grudniu 1492 i pierwszej połowie r. 1493 [zob. cod. 782 bibl. Uniw. w Monachium; Conradus Xisto suo (sc. Tucher). Descendi superioribus diebus ad Ratisponam visendi domini doctoris Tolhof gracia etc., data z 18 grudnia, cod. fol. 19 Vien. sequ. die S. Dorotheae [7. II.] 1493. Ratisbonae praeceptorio munere te fungi accipio... Barth. Steber. i K. I. 145 nn. II. 56]. Ztąd więc pisał Celtis Brudzewskiemu, który mu naszym listem odpowiedział. Ponieważ

w cod. ułożono listy również według dat miesięcznych, list zaś nasz umieścił kopista między listami Jakóba Argiriusa z Pragi z 7 września, a Hieronima Endörfer z Monachium z grudnia, sądziłbym, że datą listu naszego jest połowa lub ostatnie dni grudnia 1492.

Autorem listu jest Brudzewski, który siebie nazywa »pater«, Celtisa zaś »filius primogenitus«. (Słowo ostatnie odnoszę w kontekście do filius, nie jak to czyni Aschbach: die früheren Wanderjahre des C. Celtes, Wien 1869, 100 uw. 4, opierając się na pisowni cod.: primogenitę [ae] do Epistole, ę bowiem w XV i XVI w. używa się już promiscue za e i ae, co też i u naszego kopisty zauważyć można, słowo zaś w tekście następujące: »Epistole« zaczyna się majuskułą, której pisarz stale używa na początku zdania). Pater nazywa również Celtis Brudzewskiego w odzie XVII lib. I: »Ad Albertum Brutum Astronomum«, przedrukowanej przez A. Jochera: Obraz bibliograf. hist, lit. i nauk w Polsce 1840. I. 463, a przełożonej (częściowo) na język polski przez K. Mecherzyńskiego w Rozpr. Ak. Um. filol. IV. 279. — K. I. 97 opierając się na przytoczonych pater — filius sądzi, że Celtis otrzymał w Krakowie z rąk Brudzewskiego stopień doktora, ponieważ terminów tych używają promotor i promotus na określenie wzajemnego stosunku. W aktach jednak Uniwersytetu Jagiellońskiego o tem żadnej wzmianki niema, w liście zaś naszym uderza połączenie słowa filius z primogenitus, które w wyżej wspomnianem znaczeniu jest wykluczone. Kwestya da się wyświetlić tylko wtedy, jeżeli przyjmiemy, że »Panegiris« otrzymana przez Brudzewskiego nie jest »Panegyris ad duces Bauariae«, ta bowiem Brudzewskiego w żaden sposób bliżej obchodzićby nie mogła, lecz odą: »Ad Albertum Brutum Astronomum«, napisaną w tonie panegirycznym. Panegyrice spotyka się często przy odach w tytule jak np. przy odzie na cześć Tolopha: symbuletice. Odę więc posłał Celtes Brudzewskiemu, kreśląc w niej stosunek do niego i wynosząc jego wiedzę. Słusznie więc mógł użyć wyrazu pater, ile mu bowiem zawdzięczał, świadczy o tem chyba najlepiej: Vita Conradi Celtis per sodal. Rhenanam w Libri odar. fol. 9^{v}, która z całego pobytu Celtisa w Polsce jeden tylko podnosi moment: Sarmatas adijt, ibique astrorum studio vacauit, praeceptore Alberto Bruto usus. Na »pater« w odzie odpowiada Brudzewski »Salue mi filij primogenite«, widząc w odzie dowód stałości uczuć Celtisa (quod necdum degener sis). Węzeł łączący ich przez Wyjazd Celtisa z Krakowa zerwany nie został. Celtes prosi swego mistrza o staranie nad zostawioną,

a może, jak myśli Szujski, zastawioną w Krakowie książnicę (vas relictum), która później w drodze między Wrocławiem a Norymbergą zginęła (zob. cod. fol. 12, 15 i mój artykuł: Aus der Bibliothek Conrad Celtes' w Zeitschr. für oest. Bibliotheken 1911, 1. 4.). Brudzewski pisywał częściej, czasem i po polsku, bo Celtis jak wiemy z elegii 4. Ad Bernard. Viliscum, Libri Amor. I. 4 (Fiałek: Studya do dziejów uniw. krak. Krak. 1898, 29) starał się: »Sarmaticae linguae barbara verba loqui«. Lecz z łaciny Brudzewskiego, jeżeli sądzić wolno, na podstawie naszego listu, uwzględniwszy nawet niedbalstwo kopisty, nie miał chyba niemiecki z rodu, lecz włoski w duchu humanista, dbały o elegancyę stylu, wielkiej pociechy. Dlatego uważałbym notatkę w Liber diligent. p. 16 lin. 24: »Albertus de Brudzewo totum Livium exercitauit« za błędną. W cod. tylko listy Tolopha dałyby się z naszym stylistycznie porównać. Z rokiem 1494 prawdopodobnie przerwał korespondencyę wyjazd Brudzewskiego na Litwę. W lutym tegoż roku za rektoratu Jana Sacranusa pozwolono na życzenie księcia Fryderyka Jagiellończyka, aby Brudzewski udał się na Litwę do księcia Alexandra zob. M. 72. Brudzewski zastrzegł sobie prawo powrotu na Uniwersytet, lecz los inaczej zrządził. Zmarł wkrótce w Wilnie 1495. (O dacie fałszywej 1497 zob. Zeissberg: Polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters 406 uw. 4, który również fałszywie podał jako rok śmierci 1493). Cod. 560 bibl. Jagiellońskiej określa czas śmierci dokładniej na kwiecień 1495. Cod. podaje datę z wszelką dokładnością. Fol. 86 w liście Sommerfelda z 31 XII. 1497 czytamy: ... certiorem reddidi presertim domini nostri reuerendissimi [miejsce puste, opuszczono zdaje się Alberti] Bruti, qui Lituaniae, 95 (rkp. 93) 4° idus Maias nature debitum exsoluit non sine nostre Academie detrimento singularij.

Wiedeń w lipcu 1911. *Dr. Józef Fritz.*

Zygmunt Krasiński
1812—1912.

(Jak anioł spadły...)

Εἰς Ἰταλίαν.

Ὡς αἴγλην ἀνίησι τέφρην περ ἔχουσα μετώπῳ
Τιτηνὶς προπεσοῦσ' οὐρανόθεν ποτὶ γῆν,
ὣς ἐν πορφυρεοῖς εὔδεις κόλποισι θαλάσσης
αἰθερίη τ' ὀροφὴ κρατὸς ὕπερ τέταται,
ἀλλὰ μέν, Ἰταλίη, πατέρων εὔδεις ἐπὶ τύμβου
καὶ ποινῆς κονίην σοῦ τὸ μέτωπον ἔχει.
ἔστρωταί γε δέμας σόν, ἀποίχεται ἔνθεν ἀϋτμή
τῆς ποτ' ἀγηνορίης τῆς μετέπειτ' ἀγάπης·
ἅμφω πορφυρεώ περ, ἰώ μοι, τέθνατον ἄμφω,
ψυχῆς δ' ἐκπταμένης καὶ τὸ δέμας φθινύθει.
σεῖο κλύω γοερᾶς ἠωθινὸς ἐξ ἁλὸς ἀκτῆς
λυγρὰ μινυρομένης κύμασι κυανέοις
Ταντα λίδι ξύμφωνα λίθῳ τε Μέμνονος ἴσα,
ᾀδόθεν ἣν ἀναβῇς, ὄφρ' Ἀΐδός δ' αὖ ἴῃς·
οὔτινα γὰρ πείθεις τῶν νῦν ὑψίφρονα πνείειν
παισί τε σοῖσιν, ἰώ, θυμὸς ἄθυμος ἔνι.

Ῥωμαίην κατὰ Καμπανίην ἄγησι γαλήνη,
ὥστε πατοῦσιν ἀκὴν ἄμβροτος ἠδὲ βροτός,
ὅστις ἂν ἔνθα πατῇ· ζώντων οὐκ ἔστιν ὁ γουνός
ἀλλὰ νεκρῶν τέμενος καὶ μέγα σῆμα νεκρῶν·
διογενῶν γε μέλαθρα δέδυκεν ἐνὶ ψαμάθοισιν·
πεπτώκασι νεῳ καὶ κατάθραυστα βρέτη.
Καισαρίους δ' ἔθρυψεν ὁ πᾶς χρόνος ἀνδριάντας
καὶ κισσοῖο τάπης ἀμφιτέθηλε κρυφῇ·

ἡ δ' ἀγορή, τὸ φόρον γε, τὸ τηλέκλυτον φόρον αἴης
πρόρριζον προπεσὸν χάσκον ἕλος βλέπεται,
σωρηδὸν τετάνυσται ἀγάλματά τε τρίποδές τε
καὶ κίων Ἐφυρὶς μέσση ἀνισταμένη
ὥςπερ γῆθεν ὁ νεκρὸς ὑπὲρ Ῥώμης ὑπόγαιον
..... μνῆμα παλαιόν.

μετέφραζεν Γρασίνιος.

RECENZYE. — SPRAWOZDANIA. — ZAPISKI.

Trzy nowe dzieła o jedności poematów Homerowych.

1) Dietrich Mülder (Gymnasialdirektor in Emden), Die Ilias und ihre Quellen, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1910, str. X + 372, w. 8°.

2) Carl Rothe, Die Ilias als Dichtung, Paderborn, F. Schöningh, 1910, str. XI + 366, 8°.

3) H. Draheim, Die Odyssee als Kunstwerk. Ein Beitrag zur Erklärung der Dichtung, Münster i. W., Aschaffendorffsche Buchhandlung, 1910, str. 166, m. 8°.

I.

Wywody Bréala (Pour mieux connaître Homère, zob. Eos XIII 1, 1907, str. 94 nn), który w r. 1906 umieszczał twórcę całej Iliady na pocz. w. VII, tuż przed Kallinosem, Mimnermosem i Archilochem, przyjęła krytyka niemiecka z pobłażliwą wyrozumiałością dla »niefachowca« w kwestyi Homeryckiej i przeszła nad nimi do porządku dziennego; natomiast Francuzi uznali je za wystarczającą podstawę do rewizyi kwestyi Homeryckiej na początku w. XX i stwierdzili, że przynajmniej co do osobowości, indywidualności Homera istnieje między nimi zgoda. Por. M. Croiset, La question Homérique au debut du XX-e siècle, Rev. d. deux Mondes, 1907, t. 41, str. 600—625; G. Perrot, La question homérique, Journal des Savants, 1907, str. 577—589 i 657—670; A. van Gennep, La question d'Homère (suivi d'une bibliographie critique par A. J. Reinach), Paryż, 1909, Mercure de France. Cztery lata wystarczyły, by i w Niemczech głosy, podnoszące się coraz to śmielej i coraz to częściej przeciw pojmowaniu poematów Homerowych jako zlepków z pieśni ludowych, skrystalizowały się w trzech wymienionych w tytule dziełach, które, jako nieobjęte jeszcze popularnymi podręcznikami P. Cauera (Grundfragen der Homerkritik², 1909) i G. Finslera (Homer 1907) a symptomatyczne dla najnowszego kierunku krytyki niemieckiej, obszerniej streścimy.

Müldera znaliśmy dotychczas głównie jako autora radykalnej książeczki o zależności twórcy Iliady od starojońskich elegików, jak Kallinos

i Tyrtajos (Homer und die altjonische Elegie, 1906). Traktowanie gnom Homerowych jest u niego tak niewystarczające, zestawienia ich z fragmentami elegików tak mało przekonywujące, że wyprowadzony stąd wniosek o skomponowaniu Iliady na końcu w. VII słusznie jako paradoks odrzucono. Tymczasem Mülder dla poparcia tego paradoksu napisał wielkie dzieło, w którem na podstawie analizy filologiczno-krytycznej, używanej dotychczas tylko dla wykrywania sprzeczności i różnego pochodzenia poszczególnych partyj poematu, stwierdza osobliwą jednolitość całości, jednolitość, znajdującą wyraz w osobliwej technice Homera. Problem Homerowy przedstawia mu się jako istnienie obok siebie w Iliadzie elementów starych i młodych, doskonałych i niedoskonałych w treści i formie, jako obfitość rzeczy niewyrównanych mimo dążenia do ich wyrównania (str. 6). Hipotezy, używane dotychczas do wyjaśnienia tego stanu rzeczy, głównie przyjmowanie »powstania« Iliady z szeregu różnych pochodzeniem pieśni o Troi, wydają mu się niedostateczne. Nie wdając się w ich krytykę (str. 11), nawet zregistrowanie, stawia naprzeciwko nich ośm własnych tez, które zrazu są subjektywnemi premissami wywodów, by na końcu stać się objektywnemi konkluzyami. Owe tezy są następujące (str. 5): 1) Iliada jest poematem jednolitym, skomponowanym według jednolitego planu. 2) Liczne usterki przeciw tej jednolitości objaśniają się osobliwością poetycznego zadania, które sobie rozwiązać powzięła pewna indywidualność poetyczna. 3) Iliada stoi nie na początku, lecz na końcu długiej, bogatej w rozwój epoki literackiej. 4) Płody literackie tej epoki są źródłami Iliady. 5) Te źródła nie są pieśniami w sensie Lachmannowskim czy innym podobnym. 6) Tylko w małej części należą one do cyklu trojańskiego. 7) Wobec tego dość istotną część pracy poety stanowi przeniesienie treści nietrojańskiej na trojańską. 8) Tego rodzaju praca nie może się dokonać ani przypadkiem ani drogą organicznego rozwoju, ale wymaga opracowującego poety. — Z tych ośmiu tez uzasadnia Mülder na początku (str. 13) tylko trzecią, tłumacząc, że młodość, późność Homera można pogodzić z istnieniem w Iliadzie partyi, robiących wrażenie bardzo starych i staroświeckich, przypuszczając, że poeta często archizuje (antykwizuje), ale częściej jeszcze stary materyał modernizuje.

Po takim wstępie (str. 1—17) zadaje sobie autor pytanie, jaki jest temat Iliady i odpowiada na nie: Sławienie Achillesa. Ale ten temat postawiony jest na podstawie uniwersalnej przez wprowadzenie wielu innych figur bohaterskich. Dla przeprowadzenia owego zadania rozkłada poeta swój materyał na dwie części, przedstawiając w pierwszej, jak bez Achillesa Grekom źle się wiedzie, w drugiej, jak przez niego odzyskują powodzenie. Ta dyspozycya była tem odpowiedniejsza, że pozwalała poecie połączyć treść różnych poematów, w których nie występował Achilles, tylko np. Agamemnon, Diomedes, Nestor i t. d. w jednem przedsięwzięciu, koło jednego objektu: Nawet tacy bohaterowie nie potrafili go zdobyć, póki Achilles trzymał się zdala od walki. Tak ten pomysł chwilowego wstrzymania się Achillesa od walki pozwala na artystyczne połączenie materyałów Achillesowskich z nie-Achillesowskimi, jest właściwą

ideą twórczą, z której narodziła się Iliada. Słusznie też poeta wzywa boginię, by opiewała szalony gniew Achillesa, dając przez to do poznania, że materyę ma już bez inspiracyi, a tylko do jej uporządkowania, do przeprowadzenia dyspozycyi potrzebuje pomocy...

Ktoby po przeczytaniu tego objaśnienia trzech pierwszych wyrazów Iliady, zabrał się odrazu do lektury rozdziału XIV, gdzie Mülder analizuje systematycznie dalszy ciąg pierwszej pieśni Iliady — miałby dosyć, nie czułby już ochoty do czytania środkowych trzynastu rozdziałów. Uszanujmy więc wstydliwość autora, który tak dobrze okrył swą słabiznę i przebrnijmy przez całe dzieło!

Połączenia materyałów Achillesowskich z nie-Achillesowskimi dokonał poeta w ten sposób, że Achillesa uczynił teoretycznym środkiem zdarzeń pierwotnie mu obcych, a obcym bohaterom kazał walczyć na równi z Achillesem przeciw temu samemu Iliosowi i z tego samego powodu. Tym powodem jest uprowadzenie Heleny, ale jest to tylko powód fikcyjny, poetycki, logicznie niewystarczający. Do wojny narodów, a tę przedstawia Iliada, trzebaby jakichś motywów politycznych. Jeśli ich poeta nie wymyślił, to tylko dla tego, by módz wprowadzić osobiste załatwienie zatargu zapomocą pojedynku o kobietę. Taki pojedynek znalazł w źródle, przedstawiającym drobny zatarg sąsiedzki, wywołany uprowadzeniem żony sąsiada — i przejął go — mimo dyskrepancyi z uniwersalnem przedsięwzięciem ilijskiem. Ale pojedynkować się będzie mąż tylko o żonę, porwaną wbrew jej woli; taka też tylko może po restytucyi wrócić bez szwanku do dawnych praw. Czy Helena jest taka? Poeta przypisuje winę jej błędu Afrodycie; wyższa siła kazała jej chcieć, a teraz żałuje swego postępku, tęskni za domem. Dla dogodzenia jej tęsknocie toczy się wojna narodów, nie dla dania satysfakcyi oszukanemu mężowi... Poeta, który sam powód wojny osłonił niejasnością i niepewnością, także sprawę winy Heleny i jej przyszłego losu traktuje niewyraźnie, dąży otwarcie tylko do pojedynku o nią. Ten pojedynek przedstawiony jest w dwóch egzemplarzach, jako pojedynek Menelaosa i Parysa, tudzież Hektora i Ajasa. Ten drugi pojedynek ma wszystkie cechy walki z wyzywającym na rękę olbrzymem. Rolę olbrzyma gra Hektor. By umożliwić wyzwanie z jego strony poeta stwarza wśród zaciętej walki za sprawą bogów zawieszenie broni, i stając na stanowisku oryginału, każe zgromadzonym na jednem miejscu, nawet siedzącym książętom greckim, naradzać się nad wyzwaniem. Wzór tej sceny cytuje sam poeta przez usta Nestora, którego po to tylko wprowadził do Iliady, by przez jego usta módz opowiadać rozmaite rzeczy, niedające się wprost wprowadzić w tok zdarzeń, a przekazane w rozmaitych źródłach. Otóż jeśli Nestor opowiada (Il. VII 132 nn) na tle walki między Pylijczykami a Arkadyjczykami o swym pojedynku z Ereutalionem, a przytem wspomina o pojedynku Likoorga z Areitoosem, to jego mowa wskazuje literackie źródło, z którego Homer wziął assumpt do przedstawienia pojedynku Hektora z Ajasem, pojedynku, zdublowanego w walce Menelaosa z Parysem.

Kto, jak Mülder, posiadał tajemnicę samoprzytoczeń Homera, ten znalazł klucz do jego źródeł i do jego twórczości. Homer postępuje jak

poeci nowożytni. Jeśli Emilia Galotti mówi u Lessinga (a. V sc. 7) do ojca: »Kiedyś był taki ojciec, który chcąc uratować swą córkę przed hańbą, wbił jej w serce pierwsze lepsze żelazo« i t. d., to na podstawie tego cytatu możemy zrekonstruować motyw Wirginii, stanowiący osnowę tragedyi Lessinga. Taksamo Spiegelberg, mówiąc w »Zbójcach« Schillera (a. I. sc. 2): »Józefa musisz czytać« i »Czytaj Józefa, proszę cię o to«, wskazuje, że »Wojna żydowska« Flawiusza Józefa była głównem źródłem do przedstawienia życia zbójeckiego. Nie inaczej Götz z Berlichingen po to tylko pisze na scenie swą autobiografię, by zacytować źródło tragedyi Goethego... W zupełnie ten sam sposób cytuje swoje źródła autor Iliady. Jeśli Fojniks (Il. IX 600 nn) wzywa Achillesa, by nie odprawiał z niczem poselstwa tak jak Meleager, jeśli nie chce utracić osięgalnej korzyści, to to umotywowanie jest banalne. Celem jego jest wyłącznie zacytowanie źródła. O igrzyskach na grobie Amarynkeusa, stanowiących wzór dla igrzysk na pogrzebie Patroklosa, opowiada Nestor (Il. XXIII 625 nn) jedynie z gadatliwości starczej. Jeśli wreszcie poeta, chcąc zacytować motyw Nioby, przerobiony na obraz Pryama, rozpaczającego po stracie Hektora, każe mówić Achillesowi (Il. XXIV 601 nn): »Jedz i pij, jak jadła i piła Niobe w swej żałobie«, to każdy czuje, że to tylko czcza formułka, wprowadzająca cytat źródła (str. 41—45).

Taki jest klucz, wymyślony przez Müldera do rozwiązania problemu Homeryckiego. Z jego pomocą łatwo wykryć, że przytoczony przez Fojniksa (Il. IX 529 nn) referat o Meleagrze jest streszczeniem źródła liteckiego, z którego Homer przejął motyw wstrzymania się Achillesa od walki i motyw poselstwa. Ojca bohatera, Ojneusa zastępuje opiekun Fojniks, rolę żony — Patroklos. Przy tem przenoszeniu motywów wstępuje w miejsce racyonalnego pomysłu skomplikowany wymysł, proste zdarzenia otrzywują fantastyczne umotywowanie, charaktery i psychologia stają się płytkie i banalne. W tych wszystkich punktach Homer psuje poprostu swe wzory, nietylko przez nagięcie ich do nowej, a nienaturalnej sytuacyi, ale także w pogoni za niespodziewanymi effektami dramatycznymi i za paletycznością.

Pieśń o gniewie Meleagra dostarczyła Homerowi idei, porządkującej cały materyał Iliady. Wszystko, co należy do inscenizowania akcyi wojennej, więc np. zwerbowanie i zgromadzenie uczestników, ofiary przy wyruszeniu na wojnę, wtargnięcie w kraj nieprzyjacielski i t. d. przejął z jakiegoś źródła tebańsko-argiwskiego, opisującego wyprawę siedmiu przeciw Tebom. Ilios — to Teby, przeniesione w kraj barbarzyński, wskutek potrzeby objektu, któryby zgromadził wielu bohaterów (idea uniwersalna). Z tego źródła pozostała Grekom pod Trojąnazwa Argiwów, z niego aristia Diomedesa powtarza czyny Tydeusa, dokonane pod Tebami. Naczelnik wyprawy siedmiu, Adrastos, odstąpił swoją rolę wraz z królestwem (Il. II 572, cytat!) Agamemnonowi. Motyw tebański musiał jednak uledz zmianie wskutek wprowadzenia motywu porwania Heleny. Tej oswobodzicielami byli niegdyś bracia Kastor i Polydeukes. Jeśli w Teichoskopii (III 236 nn) nie może ich dojrzeć Helena i dodaje, że ich już ziemia pokrywa, »to znaczy przetłumaczone na prozę: Ja, poeta, w ten sposób,

zmieniłem tu dla swych celów spartańskie podanie o uprowadzeniu, że kazałem zawieść Helenę do kraju barbarzyńskiego« a zamiast boskiej pary braci, uczyniłem jej oswobodzicielką parę ludzką, Agamemnona i Menelaosa« (str. 64). W towarzyszce Heleny, Ajtrze, córce Pitteusa (więc królowej Trojzenu) (III 144) zachowała się matka oryginalnego uwodziciela, który się może nazywał Aleksander, a pochodził z Troi-zenu. Przedstawienie wojny w ostatniej fazie w taki sposób, jak gdyby przez dziewięć początkowych lat nic się nie było działo, jest koncesyą na rzecz motywu o wstrzymaniu się Achillesa od walki: Dopiero w czasie jego nieobecności poważają się Trojanie pod dowództwem Hektora wyjść z bram. Pożegnanie się Hektora z Andromachą miało pełny sens przy pierwszem wyruszeniu bohatera z oblężonego miasta (Teb) na wycieczkę przeciw oblegającym nieprzyjaciołom. Nie darmo przed owem pożegnaniem opisane jest zabicie Adrastosa (VI 37 nn), — wyraźne wskazanie źródła (str. 74).

Czem dla pierwszej części Iliady poemat tebańsko-argiwski, tem samem dla drugiej był poemat o Achillesie, o wyprawie tessalskich Achajów za morze. Wyprawa ta miała cele rabunkowe, a może i kolonizacyjne, a skierowana była nad zatokę adramyttejską, na brzeg, leżący naprzeciw Lesbos aż do Idy. Iliada wymienia wśród miast, zburzonych przez Achillesa, Lyrnessos i Pedasos. Oryginalny Achilles działał w Troadzie, ale Iliosu tam jeszcze nie było. — W jaki sposób zwerbowano bohaterów do wspólnego przedsięwzięcia przeciw temu miastu, to zaznaczone jest w Tejchoskopii: Sława pięknej Heleny ściągała do Sparty Greków z najdalszych stron (np. Idomeneusa z Krety), innych zaproszono do wyprawy za pośrednictwem poselstw. Listę wszystkich uczestników wyprawy (Katalog) zestawił Homer z pięciu (ew. sześciu) wielkich wzorów epicznych, których materyały weszły w skład Iliady, więc ze źródła tebańsko-argiwskiego (ew. spartańskiego), pylijsko-epejskiego, kalydońskiego, rodyjsko-lykijskiego i z Achilleidy. Krainy, nie wymienione w tych źródłach (np. Attyka), traktowane są summarycznie, albo pomijane. Ponieważ poeta bohaterów źródeł zastępował ich synami, potomkami i t. p., wymyślał nazwiska, stosunki pokrewieństwa, nawet nazwy geograficzne. Najczyściej utrzymał się katalog tebańsko-argiwski (II 494—590). Tu trzeba było dodać tylko liczbę okrętów. Jak oryginał przedstawiał wyruszenie na wyprawę, to Mülder wydobywa z zachowania się Agamemnona w ks. II: Mowa naczelnego hetmana spowodowała rzucenie się uczestników do okrętów wojennych, do odpłynięcia. Intryga II księgi Iliady, oparta o zwodniczy sen, więc o deus ex machina, jest wynalazkiem Homera i innym służy celom: Wódz wie, że usunięcie się Achillesa od boju przygnębiło wojsko. Porozumiewa się więc z dobrymi mowcami, by ci, gdy on przemówi w duchu wojska, zbili jego wywody i porwali tłum w kierunku wprost przeciwnym. Także przytoczone przez Odysseusa (II 299 nn) prodigium węża, pożerającego 8 młodych wróbli z matką, miało w oryginale inny sens. Mowa Nestora (II 333 nn) naszpikowana jest mądrością — pochodzącą z jońskiej elegii.

Skąd się wziął sam Ilios, jego oblężenie i zdobycie, to wykrywa

Mülder, obserwując sceny z bogami. Ich interwencya jest techniczną sztuczką poety, potrzebującego jakiegoś zasłonięcia przy nieumotywowanem żadną logiką przeskoczeniu z jednego przedmiotu do drugiego, z jednej sytuacyi do drugiej, podyktowanej wzorem, a nie wypływającej z poprzednich założeń. Deus ex machina buduje pomosty ponad przepaściami, ziejącemi pomiędzy obcemi sobie częściami materyału. Takie znaczenie ma postanowienie Zeusa, by przez klęskę Achajów spowodować uczczenie Achillesa. To postanowienie doznaje przeszkód w chwili, gdy Zeus, odwróciwszy się od pola walki (XIII 1—9), daje Posejdonowi sposobność do interwencyi na rzecz Trojan, i gdy Hera podchodzi Zeusa (XIV 153—351). Budzi on się wtedy, gdy ranny Hektor już leży na ziemi, i grozi Herze taką karą, jaką już raz ją dotknął: Tu następuje cytat z oryginału (XV 24—30). Jakiś utwór o Heraklesie opowiadał, że gdy raz Hera z pomocą Boreasza groziła Heraklesowi zgubą na morzu, Zeus ledwie go potrafił uratować. Za karę zawiesił żonę u nieba ze związanemi rękami, a do nóg przywiązał jej dwa kowadła. Ujmujące się za matką dzieci postrącał z nieba na złamanie — nóg. — Z tego utworu przejął Homer przedewszystkiem intrygę Hery, zmierzającą do uśpienia Zeusa (cytat XIV 265 n), i co się z tem łączy, jak toaleta Hery — i »pasterska« scena na Idzie. Ten utwór o Heraklesie był — farsą (Schwank): to też Homer mówi o bogach przeważnie w tonie farsy, każe im się powodować jedynie niskimi instynktami. Krótkowidzostwo Zeusa personifikuje w córce jego Ate i wypędza ją na ziemię (XIX, 130). »Czyż głupota nie jest wszechmocna na ziemi«? — Nie mogę tu nie zacytować uwagi Müldera (str. 131, adn. 2): »Bersten vor Lachen würde der Dichter, der Schalk, wenn er unsere Kommentatoren und Mythologen sich mühen sähe, aus der Ate einen tiefen, sittlichen oder religiosen Begriff herauszupressen. Es gibt sogar eine Monographie über Ate«!

Postacią, łączącą w tej farsie niebo z ziemią był król Iliosu Laomedon, do którego na służbę oddał Zeus Posejdona i Fojbosa za udział w jakimś spisku przeciw królowi bogów i ludzi. Po skończonej służbie Laomedon nie chce wypłacić bogom umówionej zapłaty i obelżywie ich odprawia. Po tę zapłatę (konie) przychodzi Herakles, karze Laomedonta, burzy Troję, a przez to pozyskuje łaski nieprzyjaciółki miasta — Hery. — W oryginale więc Zeus we własnym interesie występował przeciw Troi. Homer, zmieniwszy motywacyę, wprowadził interwencyę Tetydy, wobec której Zeus ma dawne zobowiązania za pomoc, daną mu przy spisku niebian. Postanowienie Zeusa jest uzupełnieniem motywu gniewu, jako idei, porządkującej materyał. Ponieważ Achilles obejmuje w tym wypadku funkcye Heraklesa, Herakles nie występuje w Iliadzie.

Homer nie ma wyobrażenia o strategii, taktyce, o prowadzeniu bitew. Ich opisy, zależne od wzorów, pełne są sprzeczności i niemożliwości. Akcyę zastępuje często instrukcya słowna, częściej ta akcya dorobiona jest dla zillustrowania jakiegoś wojskowego przepisu z jońskiej elegii. Szczególnie instruktywne ma być porównanie Il. XXII, 66 nn z Tyrtajosem 10, 21 nn (str. 135—158). Patroklos, proszący Achillesa o pomoc dla uciśnionych Achajów, jest trojańską reprodukcyą proszącej

Kleopatry z poematu kalidońskiego (str. 163), śmierć Patroklosa jest dubletem śmierci Achillesa z poematu o tym bohaterze. Zbroję musi Patroklos pożyczyć od Achillesa, by mu ją zabrał Hektor. Poeta toruje sobie drogę do wprowadzenia opisu boskiej zbroi Achillesa. Sytuacya, w której Patroklos spieszy Grekom na pomoc, odnosiła się w oryginale do pierwszego wylądowania, przy którem zginął Protosilaos (str. 176). »Dardański mąż«, który wbił Patroklosowi włócznię w grzbiet (XVI 807), pozwala przypuszczać, że Achilles zginął na wyprawie przeciw Dardanom (str. 192). — Żale Tetydy nad pozbawionym przyjaciela Achillesem umieszczone były w oryginale przy pierwszem wyruszeniu bohatera na wojnę (str. 195).

Po śmierci Patroklosa poeta usuwa w cień Agamemnona, Achillesowi daje pierwszą rolę w obozie i przy pomocy skomplikowanego aparatu działań boskich i ludzkich nadaje przedsięwzięciu wojennemu taki kierunek, by się nam zdawało, że zabicie Hektora przez Achillesa jest równoważne ze zdobyciem Troi, skoro po śmierci Hektora Troja dłużej bronić się nie potrafi. Retardujące zgubę Hektora wystąpienie Ajnejasa przypomina nam o przedilijskich przedsięwzięciach Achillesa przeciw Lyrnessos i Pedasos i pozwala stwierdzić, że Pedasos przeszło w opracowaniu Homera w Ilios, a jego król Altes w Priama. W Pedasos mieszkali Lelegowie, w Lyrnessos Trojanie i tych wprowadził Homer do Ilios na równi z Dardanami, mieszkańcami Achillesowskiej Dardanii, która leżała gdzieś wyżej, w głębi kraju. To zlanie się paru miast w Ilios spowodowało, że teren walki jest zupełnie fikcyjny i zmienia się ciągle, stosownie do potrzeby.

Fantastyczna walka w rzece przygotowuje walkę Achillesa z rzeką. W oryginale walczył Herakles. Dlatego i tu (XXI 184) Achilles nazywa się »synem« potężnego Kroniona. Zachowana niżej (w. 194) wzmianka rzeki Achelojosu jest znowu cytatem źródłowym. Aby odwrócić uwagę słuchacza od zachowania się Hektora, unikającego Achillesa w otwartem polu, wprowadza Homer z farsy o Heraklesie walkę, a raczej bitkę bogów, kulminującą w ukaraniu Afrodyty, jako głównej sprawczyni całego zamieszania. Zachowanie się Hektora wzorowane jest na zachowaniu się jakiegoś obrońcy Dardanii. Priam, jak król Dardanii, wybiera się w daleką podróż celem wykupna zwłok syna. Dla wydobycia patosu przy spotkaniu się dwóch nieprzyjaciół nad zwłokami Hektora popełnia poeta mnóstwo nieprawdopodobieństw. Nie mniej ich mamy przy pogrzebie Patroklosa. Igrzyska po jego pogrzebie opisane są według źródła pylijskiego — prawie parodystycznie.

Kto uwierzył dotychczasowym wywodom Müldera, ten potrafi strawić i umieszczoną na końcu analizę I. księgi, dowodzącą, jak poeta na każdym kroku poprostu oszukuje słuchacza, zadając dla pewnych efektów gwałt dotychczasowym suppozycyom i logice.

Dotychczas poddawano się przy lekturze Iliady działaniu starych części składowych, które i w opracowaniu Homera jeszcze dziś sprawiają wrażenie. Mülder chce zaostrzyć wzrok na samo opracowanie, pochodzące od poety o fenomenalnej sile dramatycznej. Pod jego palcami nawet naj-

mniejsze zdarzenie, najprostszy fakt źródła nabiera natychmiast dramatycznego życia (str. 320). Ta dramatyczność objawia się nie tylko w formie dyalogowej, ale także w ugrupowaniu wszystkich szczegółów. Akcya Iliady nie jest przędzą, snującą się w długie pasma, ale misterną robótką ręczną z rozmaitych, wielobarwnych nici. W związku z przejmowaniem treści stoi przejmowanie formy, więc całych partyi, wierszy i frazesów, tudzież wyrażanie nowszej treści staroświeckimi frazesami. Przykładem na prezentowanie starych ornamentów w nowej oprawie jest traktowanie porównań (str. 328). Mülder »dowodzi«, że jedno porównanie, w którem była mowa o lwie, porywającym sztukę bydła i pożerającym ją mimo krzyku pasterzy, dostarczyło poecie materyału do kilkunastu porównań, stworzonych przez zastąpienie jednych części składowych innemi. Często są porównania tylko surogatem logicznych opisów. — Na ogół krzywdzi się poetę, jeśli się czyta Iliadę tylko ze sztywną powagą i hałaśliwym podziwem, który czepia się szczegółów najbardziej konwencyonalnych. Tymczasem choć on nie należy może do największych poetów, jeśli warunkiem wielkości jest głębokość myśli, to z pewnością należy do najoryginalniejszych artystów wszystkich ludów i czasów (str. 342). Ma on zawsze przed oczyma jasny cel i dąży do niego świadomie, a tym celem jest wywarcie jak najsilniejszego wrażenia na publiczności. Iliada nie opowiada, lecz reprezentuje i to nie czyny bohaterskie, ale odwrotną stronę czynów wojennych: ból, biedę i śmierć. Poeta wiedział dobrze, że wszelkiego rodzaju patos udaje się najlepiej na roli użyźnionej krwią wojowników. Równie jednak dobrze jak na gruczoły łzowe umie działać na mięśnie śmiechowe publiczności: Świadectwem sceny boskie, przejęte z farsy o Heraklesie, świadectwem liczne intermezza komiczne np. porównanie woźnicy Hektorowego Kebrionesa z łowcą ostryg (ostrygami są wypadłe z głowy oczy Kebrionesa). Ten element widać i przy opisach licznych zranień.

Że Homera już w starożytności, a tem bardziej w nowszych czasach (aż do Müldera) nie rozumiano, winę tego ponosi wczesny upadek tej kultury jońskiej, która go z końcem VII w. wydała. Już w Atenach Iliada stała się podręcznikiem szkolnym, a zarazem rodzajem biblii, a wobec jej osób i opowiadań obowiązywało uszanowanie. Mülder nie protestowałby nawet przeciw starożytnej hipotezie, że Homer był Ateńczykiem, zwłaszcza jeśli się go uważa także za autora Odyssei: Wszak nazwanie syna Nestorowego Pejsistratem jest komplimentem dla tyrana ateńskiego (str. 353). W każdym razie Odyssea, zależna w treści i formie od Iliady, powstała gdzieś na peryferyi kultury jońskiej i jest odbiciem Iliady, którą epigon naśladuje w całości i szczegółach.

Cel Iliady zgadza się ze sposobem jej reprezentacyi, mianowicie z pełną mimiki recytacyą podczas agonów. Wzory jej deklamowali rycerscy aojdowie na dworach rycerzy; sama Iliada, późniejsza o jakie 150 lat, przeznaczona jest dla publiczności demokratycznej, choć uznającej jeszcze kierujące stanowisko szlachty w gminie. Przenikający poemat duch demokratyczny sciera z figur szlacheckich wszystkie prerogatywy, podkreśla różnicę interesów szlacheckich i ludowych, illustruje zasadę:

»delirant reges, plectuntur Achivi«. Reprezentacya Iliady i jej technika jest bezpośrednią prekursorką dramatu attyckiego.

Podaliśmy tok myśli całego dzieła Müldera, by tem zwięźlej załatwić się z jego krytyką. Mimo zapewnień o genialnym artyźmie, wirtuozowstwie, fantazyi Homera wszystkie wywody autora mają wykazać, jak Homer psuł i przekręcał piękne, proste oryginały i jak nie umiał wyrównać szwów między wzorem a opracowaniem. Wykazywanie tych nierówności jest identyczne z wykazywaniem sprzeczności Iliady przez dawnych uczonych, którzy szukali granic poszczególnych pieśni, składających się na Iliadę, tak jak Mülder szuka granic poszczególnych wzorów. To też jego kompozytor Iliady identyczny jest z hipotetycznym kompilatorem, łataczem (Flickpoet) z teoryi pieśni. Wynajdywanie jego artystycznych intencyj w rzekomych dziwolągach, spowodowanych przeważnie chęcią zupełnego wyzyskania wzoru, a niezupełną adaptacyą, jest subjektywnem rezonowaniem Müldera, a jedyne niby objektywne kryteryum, sposób cytowania wzorów przez Homera, pedantyczną chimerą. Mülder przenosi sposób pracowania dzisiejszego »uczonego« niemieckiego, kompilującego z sześciu rozpraw siódmą »oryginalną«, a raczej własny sposób pracowania — na autora Iliady. Na taką psychologię tworzenia zgodzić się nie podobna, choćby ze względu na jej effekt, na Iliadę.

Z chwilą, gdy nie uznamy odkrycia Müldera co do owego sposobu cytowania wzorów, odrzucimy tem samem większość jego wywodów, przedewszystkiem rzekome wyzyskanie w Iliadzie farsy o Heraklesie. Rozszerzenie pomysłu Nestlego (Anfänge einer Götterburleske bei Homer. Neue Jahrbücher f. d. klass. Alt. XV 1905, 161 nn) na cały świat bogów Iliady jest taką samą jednostronnością, jak wyprowadzenie zbyt wielu scen z poematu o Meleagrze czy z Achilleidy. Mülder nie wiadomo dlaczego nie wymienia żadnego autora pomysłów, których wprowadzenie do kwestyi Homerowej sam sobie przypisuje, choć w rzeczy samej jest to tylko adaptacya cudzych teoryi. Tylko rzekome źródło argiwsko-tebańskie i pylijsko-epejskie, tudzież konstrukcya katalogu jest jego pomysłem. Ale też to są partye najmniej oparte na jakichkolwiek podstawach. Wszystko zaś, co możemy w tem dziele uznać za rozsądne (kompozycyjna jedność Iliady, szukanie indywidualności autora w specyalnej technice, archaizowanie i modernizowanie poety) jest przejęte od innych uczonych, od Rothego, Bréala i in. Tylko że Mülder i z tych rozsądnych założeń najopaczniejsze wyprowadził wnioski. Dlatego dzieło jego musimy uważać za zupełnie chybione, choć przyznajemy, że kto w przyszłości będzie przeprowadzał analizę techniki poematu, musi je wziąć do ręki.

II.

Z lepszem od Müldera przygotowaniem przystępuje do obrony jedności i jednolitości Iliady uczeń Haupta, Kirchhoffa i Vahlena, Karol Rothe. Krytyczne badanie literatury Homerycznej, z której od 30 lat daje wyborne sprawozdania w »Jahresberichte des philologischen Vereins

zu Berlin« (dodatek do Zeitschrift f. Gymnasialwesen), przekonało go o zawodności metod i kryteryów, o słabości argumentów, używanych celem stwierdzenia w Iliadzie części i cząstek, pochodzących z różnych czasów i od różnych autorów, diaskeuastów, łataczów, redaktorów... a coraz to większe spoufalenie się z techniką Homera pozwalało mu coraz więcej w wielu nierównościach, nawet sprzecznościach poematu odkrywać artystyczne inteneye kompozytora całości. Jego rozprawy: »Die Bedeutung der Wiederholungen für die Homerische Frage (Festschrift des Französ. Gymn. in Berlin 1890)« i »Die Bedeutung der Widersprüche für die Hom. Frage (Progr. Berlin 1894)« zapoczątkowały badania nad techniką Iliady i Odyssei. A wymienione jego dzieło jest nie tylko najwymowniejszym manifestem z obozu unitaryuszów, ale także najzasobniejszym ich arsenałem.

W pierwszej części, polemicznej rozważa i zbija Rothe zarzuty, podnoszone przeciw jedności poematu: Odmienny wygląd poematów, zachowanych jedynie drogą ustnej tradycyi i dopiero na podstawie takiej tradycyi zredagowanych, każe przyjąć skomponowanie Iliady na piśmie; a że kompozytor był Jończykiem — w alfabecie jońskim. Oczywiście Iliady nie wydano dla czytelników, bo takich prawie nie było, ale recytowano ję (częściami) słuchaczom. Egzemplarze rapsodyczne z późniejszych czasów (np. papyrus genewski nr. VII) dowodzą, że żyjący z recytowania tych tekstów rapsodowie, wprowadzali do nich pewne zmiany (analogiczne do zmian aktorskich w tekstach tragików starożytnych czy nowożytnych). Tamą przeciw takim zmianom było rozporządzenie Solona (czy Hipparcha), by wprowadzone w oficyalny program Panatenajów recytowanie rapsodyj Homera odbywało się w należytym porządku, mianowicie tak, jak na podstawie kilku egzemplarzy rapsodycznych ustalił tekst jeden czy kilku (czterech) uczonych, do tego wydelegowanych. Tak pewne zupełnie wiadomości o redakcyi Pisystratowskiej redukują się do faktu najstarszej recenzyi i to recenzyi ateńskiej, noszącej ślady tej ateńskości w pewnych uzupełnieniach czy fałszerstwach, dokonanych ku większej sławie grodu Erechteusa (np. Il. II 558; 553—555; Od. XI 631; VII 79—81). Gdy potem kultura wydała i czytelników, tekst z Aten, gdzie zmonopolizowano handel księgarski, stał się wulgatą. — Wobec tego, że napisany przez Homera poemat przeszedł przez usta kilkunastu pokoleń, nim tekst doczekał się oficyalnego ustalenia, językowa jego forma uległa wielu zmianom w kierunku modernizacyjnym. Stare formy utrzymały się przeważnie tylko tam, gdzie ich nie można było zastąpić nowemi bez naruszenia wiersza. Ale nie są to formy eolskie, tylko archaiczne ogólnogreckie. Epiczny wiersz mówiony, haksametr jest tworem jońskim, eolskich czy doryckich epopei heksametrycznych przedtem nie było. Bezpodstawne są więc próby restytuowania Homera eolskiego (Fick, Bechtel), bezowocowne usiłowania odróżnienia partyi starszych i młodszych na podstawie językowej. Nawet statystyka abstraktów w Iliadzie i Odyssei okazuje się illuzoryczna. Jeśli np. w Il. jest 5, w Odyssei 9 rzeczowników na -τυς (starożytny suffiks, nie znany już Hezyodowi i elegikom), to przemawiałoby za starszością Odyssei. Zestawienia Hoerenza (1901), dotyczące

śladów starszych form metrycznych w Homerowych heksametrach, świadczą, że rozsypane są one równomiernie po całym poemacie i nie dadzą się użyć do wydzielenia partyi starszych i młodszych. Występowanie odmiennych form językowych w rozmaitych pieśniach może pozostawać też w związku z rozmaitymi źródłami czy wzorami poety. — Na 27853 wiersze Iliady i Odyssei — 9253, więc dokładnie $^1/_3$ ogólnej sumy powtarza się (E. Schmidt, Parallel-Homer, Göttingen 1885). Tych powtarzań się próbowano użyć za kryteryum do odróżnienia partyi starszych, oryginalnych, od późniejszych, naśladowanych. Sprzeczność osiąganych rezultatów w połączeniu ze skonstatowaniem, że partye, ogólnie uznane za essencyonalne i stare, roją się od powtarzań, niektóre partye młode wykazują ich nawet mniej, dowiodła kruchości i tego kryteryum. Powtarzania frazesów, formuł idą na karb konwenansu epicznego, powtarzania całych motywów i scen, znane też np. z »ludowej« poezyi Serbów czy Kirgizów, nastręczają słuchaczowi (nie czytelnikowi) sposobności do wypoczynku. Subjektywność w ocenianiu, gdzie jest wzór, gdzie naśladowanie, zilustrował Rothe porównaniem Il. 22, 71 nn z Tyrtajosa w. 21—30. Mülder widział w tych wierszach dowód zależności Homera od Tyrtajosa; Rothe dowodzi trafnie, że wzorem był Homer, Tyrtajos naśladowcą. Powtarzania się nie świadczą przeciw gienialności Homera, jak Szekspirowi nie zaszkodziło obliczenie, że z 6043 wierszy Henryka VI 1771 są zapożyczeniami, 2373 przeróbkami cudzych wierszy, a tylko 1899 oryginalnymi tworami. Sceny i postacie parallelne nie świadczą też o tem, jakoby naśladowcy wcielali do podań trojańskich obce podania i postacie. Dla nas obojętną jest rzeczą, która z postaci poematu wcześniej występowała w podaniach, a która dostała się do nich później; obchodzi nas tylko kwestya, czy jej wprowadzenie do epopei możemy przypisać Homerowi. Zastosowanie modnych metod np. do Schillerowskiej Dziewicy orleańskiej kazałoby pojedynek z Montgomerym (II 7) wzorowany na Il. 21, 24—55 (Achilles i Lykaon) przypisać innemu poecie niż pojedynek z Lionelem (III 10), naśladowany z Szekspira (Henryk VI, I 5). — Większą jeszcze rolę niż powtarzania się i naśladownictwa odgrywają w wyższej krytyce homerycznej sprzeczności. Przy zużywaniu ich trzeba pamiętać o tem, że poeta w każdej części stwarza sobie takie suppozycye, jakich właśnie potrzebuje, a o poprzednich umyślnie każe zapomnieć. Tak na początku Iliady bogowie są obecni, bo Homer potrzebuje Apollina, Hery i Ateny; podczas rozmowy Tetydy z Achillesem odpowiada mu bardziej ich nieobecność, więc donosi, że wszyscy bogowie poprzedniego dnia wyjechali do Etyopii. — Il. V 576 pada król Paflagończyków Pylajmenes, Il. XIII 658 idzie za zwłokami syna. Ale podobne zapomnienia się spotykamy w takich tworach artystycznych, jak np. Orlando furioso Ariosta lub w romansie The Newcomes Thakeraya. A Homer tworzył nie dla czytelnika, lecz dla słuchacza, który zwracał uwagę tylko na część właśnie recytowaną. W rozmaitych dramatach starożytnych czy nowożytnych osoby wypadają na pozór z roli, ale tylko dlatego, że taki zwrot potrzebny był autorowi do umotywowania dalszej akcyi lub do wprowadzenia pewnego epizodu. Takie epizody jak tejcho-

skopia, Glaukos i Diomedes, pożegnanie Hektora z Andromachą, Nestor z Machaonem i Patroklosem w namiocie, podejście Zeusa przez Herę, opis tarczy, igrzyska, Achilles i Priam... zdaniem krytyków przerywają związek i gwałtem są wprowadzane, nawet wbrew logice. Ale epikowi nie chodzi o jak najszybsze dobiegnięcie do końca, charakterystyczną dla niego cechą jest retardowanie akcyi, rozszerzanie jej, a do tego służą owe epizody, stanowiące perły prawdziwej poezyi.

Szerszej podstawy do wydzielania z poematów warstw starszych i młodszych szukali uczeni w rozmaitych stopniach kultury, widniejących z uzbrojenia i sposobu walki, dalej z wyobrażeń religijnych, wreszcie ze stosunków socyalnych i państwowych. Tymczasem uzbrojenie mykeńskie i jońskie, walka z rydwanu i pieszo tak się mieszają w tych samych scenach, że o oddzieleniu warstw starszych od młodszych na tej tylko podstawie nie może być mowy. Rothe przypomina Robertowi, który najbardziej nadużył tego kryteryum, jego własne zdanie: »Przeczyć swobodnemu wymysłowi poety, wszędzie dopatrywać się rzeczywistości, to znaczy zupełnie zapoznawać istotę poezyi, a ze światła, jakie rzucają zabytki mykeńskie, czynić pochodnię Naupliosa« (Ta ściągała zaskoczone burzą okręty na eubejskie — rafy). Tylko przez rozmaitość uzbrojenia i sposobu walki osiąga Homer rozmaitość w opisach bitew. Choć broń jest przeważnie brązowa, to i żelazo jest równie znane — w użytku domowym. Jak w zakresie uzbrojenia, tak i w zakresie wierzeń i rytuałów wprowadza poeta rozmaite pojęcia, stosownie do zamierzonych celów. Taksamo postępuje Ajschylos, taksamo Schiller w Dziewicy orleańskiej (obok cudowności średniowiecznej oświecony racyonalizm u Talbota). Inne różnice kulturalne objaśniają się się tak samo. Np. Il. 22, 21 Priam otrzymał (nowym zwyczajem) wielki posag za żoną swą, Laothoe; Il. 22, 472 Hektor dał (starym zwyczajem) wielkie dary za Andromache W Od. 8, 418 żąda Hefaist zwrotu darów, które dał za Afrodytą — a przecież to jedna z najmłodszych partyi. Tak rozmaite stopnie kulturne ciągle się przenikają w całym poemacie. — Jako jedyny środek do odróżnienia w Iliadzie tego, co jest pierwotne, od tego, co jest późniejszym wtrętem czy dodatkiem, pozostaje analiza utworu. Jeśli na jej podstawie dochodzono znów do sprzecznych wyników, to dlatego, że do tej starej poezyi stosowano dzisiejsze wymagania estetyczne, a przedewszystkiem logiczne, a nie zdawano sobie sprawy z osobliwej techniki poety i jego intencyi, nie pytano się, dlaczego poeta tak a nie inaczej ukształtował akcyę, w jakim celu poumieszczał w pewnych miejscach wskazówki na to, co było lub zapowiedzi tego, co będzie. Tylko ten, co ma ciągle przed oczyma całość, potrafi sprawiedliwie oceniać intencye części. Osobliwości w jednej trzeba zestawiać z podobnemi osobliwościami we wszystkich innych. W żadnym razie widniejąca w poematach jedność, wielka liczba artystycznych środków, określone właściwości poetyczne nie dadzą się objaśnić ani podaniem, jako podłożyskiem jedności, ani szkołami śpiewaków, ani »twórczym duchem ludu«, ani mechaniczną robotą zbieracza, łatacza, diaskenasty czy redaktora. Zebrany i zredagowany przez Lönnrota Kalewala nie jest organiczną jednością, francuskie Chansons de Geste

można porównywać raczej z cyklicznymi poematami Greków. Iliada, jak Niebelungenlied mogła wyjść tylko z pod pióra jednego poety, a był nim według zgodnej tradycyi starożytnej Homer. Błędne jest zapatrywanie, jakoby starożytność zgodnie Homerowi przypisywała cały cykl epiczny, jakoby więc imię jego było imieniem zbiorowym. Herodot twierdząc, że Homer żył 400 lat przed nim, mógł się pomylić w kierunku do góry, ale nie byłby wystąpił ze swem twierdzeniem, gdyby znana mu tradycya umieszczała Homera 100—150 lat przed nim, w. VII/VI. To pewna, że Homer tworzył nie dla tłumu, lecz dla dworów książęcych w czasie, gdy arystokracya była jeszcze przy władzy, a więc przed w. VII. Niestety czasy od 1000—700 są w historyi greckiej zupełnie ciemne. Na to, co było przedtem rzucają światło zabytki kultury myceńskiej, kretejskiej, ogólnie egejskiej. Zdaje się, że »Mykeńczycy« (jeśli tak wolno nazwać Jonów z kulturą mykeńską), uciekając między 1100 a 1000 z lądu przed najeźdzcami — na wybrzeże azyatyckie, stworzyli tu po krótkim okresie ciężkich walk wysoką kulturę, której kwiatem są poezye Homera. Oparł on swój poemat o stare podania szczepowe, przyniesione z lądu, a ożywione walkami na wybrzeżu mało-azyatyckiem. Słabość charakteru Agamemnona jest może odbiciem chwiejnego zachowania się ostatniego króla Myken.

Z poematów można wydobyć szereg rysów indywidualnych, charakterystycznych dla Homera, np. wielkie zamiłowanie do zwierząt, jak psów i koni; interesowanie się także proletaryatem (biedna prządka Il. XII 433; osierocony chłopiec Il. XXII 486; Eumajos, Eurykleja; Iros, Melanthos); wysokie mniemanie o swej sztuce, stronniczość na rzecz Greków. Nawet Hektor nie sprosta żadnemu bohaterowi greckiemu, ucieka przed Patroklosem, a zabija go dopiero, gdy Apollo go ubezwładnił, a Euforbos zranił śmiertelnie. Tak zawsze systematycznie obniża jego bohaterstwo; za to sympatycznym czyni człowieka (mąż, ojciec, syn, krewny). Homer nie lubi także Ajasów. Natomiast ulubionymi jego postaciami są w Iliadzie Patroklos, w Odyssei Eumajos. Jednolitość psychologii postaci eposu jest także dowodem jednolitości poematu.

W myśl wygłoszonych zasad analizuje Rothe całą Iliadę, zwracając uwagę głównie na rzekome sprzeczności, które objaśnia kompozytorskiemi intencyami poety. Tu możemy streścić tylko rzeczy najważniejsze.

Wstęp nie jest logiczną dyspozycyą całości, tylko zaakcentowaniem dominującego w kompozycyi motywu: gniew Achillesa i jego skutki. Ale ludzie czynią tylko to, czego chcą bogowie, więc i owe klęski były wynikiem woli Zeusa. — Słuchacze znali z podań świat, w który ich wprowadza poeta, skoro Achilles czy Agamemnon czy Menojtiada (w. 307) nie są przedstawiani. Przedstawiane są natomiast postacie wymyślone przez poetę, np. Kalchas (69—72), Nestor. Niedostrzeżona przez nikogo Atena, rozmawiająca z Achillesem, jest technicznym deus ex machina. Naturalnie rzecz biorąc, Achilles musiałby ciąć mieczem; dla powstrzymania go trzeba było wyższej siły. Po rozpuszczeniu zgromadzenia lud się oczyszcza, choć chronologicznie miało to miejsce dopiero po prośbie kapłana (456 n). Bo Homer zawsze kończy naprzód jeden obraz, nim przejdzie do

drugiego. Achilles opowiada matce to, o czem słuchacz już wie, ale tu poeta kieruje się względem psychologicznym, wiedząc, że największą ulgę strapionemu przynosi wynurzenie się przed osobą ukochaną. Przypomnienie o przysłudze, oddanej przez Tetydę Zeusowi (396—406), jest motywacyą momentalną, z której poeta — jak często — potem nie robi użytku. Oburzenie Achillesa musi przejść w trwałą namiętność. Dlatego Tetyda nie może odrazu spełnić jego prośby i dlatego właśnie poeta wysyła teraz Zeusa z bogami do Etyopii. Luka przed powrotem wypełniona jest epizodem o oddaniu Chryzejdy. Spór Zeusa z Herą jest odbiciem sporu ziemskiego. Sceny boskie służą tylko ekonomii akcyi i noszą ślady nie tylko wolnomyślicielstwa, ale nawet niewiary. — Na początku drugiej księgi Agamemnon ubiera się w płaszcz, więc po cywilnemu, nie do walki, lecz na zgromadzenie. Wprowadza je poeta, by pokazać, jakie wrażenie wywarło na ludzie zagniewanie się Achillesa. Przemówienie Tersytesa zawiera alluzye do przemówienia Achillesa z I ks. Wprowadzenie tej postaci ma śmiechem usunąć przygnębienie wojska. Przemówienia Odysseusa i Nestora kreślą sytuacyę, przypominają powód wyprawy. Odysseus opowiada znaną wszystkim wróżbę — ze względu na słuchaczy, jak często poeta uwzględnia nie aktorów lecz słuchaczy. Jeśli słuchacz wie już coś z poprzedniego opowiadania, to poeta tę samą wiedzę supponuje i u działających osób, by uniknąć powtarzania się. Jeśli się zważy, że Katalog był »złotą księgą« szlachty greckiej, która chciała się wywodzić od bohaterów trojańskich, to się pojmie wielką aktualność tej dla nas najmniej poetycznej partyi. Nigdzie interpolacye nie były łatwiejsze jak w Katalogu. Wyruszenie do bitwy poeta przedstawia tak, jakby to w ogóle była pierwsza bitwa w tej wojnie. — Póki walczył Achilles, Trojanie nie śmieli wychylić się z bram miasta. Teraz spieszą na równinę. Z suppozycyą pierwszej bitwy zgadza się też pojedynek między uwodzicielem a mężem uwiedzionej. Pauza między przyniesieniem zwierząt ofiarnych a zaprzysiężeniem układów, wypełniona jest tejchoskopią. Celem jej jest zaprezentowanie (słuchaczowi) kilku bohaterów i tej, co była przyczyną wojny, Heleny. Przy zaprzysiężeniu umowy opisane są tylko czynności Agamemnona, Priamowe pominięte. Bo i to jest prawem Homerowej techniki, że przy jednakowych czynnościach po dwóch stronach zawsze przedstawia tylko jednę stronę. Helena po pojedynku Parysa znajduje się w takiem samem przymusowem położeniu jak przy pierwszem uprowadzeniu jej. — Potrzebne do dalszej akcyi złamanie umowy sprowadza poeta za pośrednictwem bogów. Korzystając z paktu, zawartego z Zeusem co do ostatecznej zguby Trojan, Hera za pośrednictwem Ateny kusi Pandara. Świetne jest przejście z nieba na ziemię w porównaniu bogini ze złowrogim meteorem i w wrażeniu, wywartem na tłumie. Pandar, spełniwszy swój attentat, znika — jak zawsze osoby na razie do akcyi niepotrzebne. Starcie się wojsk wstrzymuje jeszcze epipolesis, przygotowująca aristeję Diomedesa. Ta miała dowieść, że Grecy bez Achillesa mogli odnosić sukcesy nad Trojanami, o ile sami bogowie nie przyczyniali się do ich zguby. — Po namiętnych walkach księgi V wypoczynek przynoszą pokojowe sceny ks. VI, ballada o Glaukosie i Diomedesie (ciągle

poeta supponuje pierwszą walkę w polu) i pożegnanie się Hektora z Andromachą. By ten mógł w mieście spotkać się z żoną, posyła go poeta z poleceniami co do procesyi na cześć Ateny. — Dla zakończenia pierwszej walki konstruuje poeta (z pominięciem złamania układów w ks. IV) pojedynek Hektora z Ajasem i opowiada o zawieszeniu broni celem pogrzebania poległych. Dla przygotowania ks. XII już tu Grecy budują za radą Nestora mur, ochraniający okręty. — Jeśli Grecy i nadal nie mają górować nad Trojanami, a Zeus ma spełnić swą obietnicę, musi zakazać bogom udziału w walce. Dopiero ta ingerencya Zeusa na korzyść Trojan powoduje ucieczkę Greków. Powstrzymuje ją na chwilę rada Posejdona, ale ostatecznie Trojanie są górą, nocują w polu przy ogniskach. — Wrażenie klęski jest silne. Agamemnon decyduje się na wyprawienie błagalnego poselstwa do Achillesa. Przyjaciel Achillesa, Fojniks, służy do wprowadzenia posłów i zastępuje nietykalnego herolda. — Warty, ustawione przez Greków IX 80—88 odgrywają pewną rolę w ks. X (180—192 etc.); Trojanie, którzy się nimi nie zabezpieczyli, pokutują za to srodze. Tak Doloneja łączy się z ks. IX, jak znów przygotowuje wystąpienie Diomedesa w ks. XI. Dolon jest pendantem Tersytesa, a jego losy mają zdjąć z Greków przygnębienie po klęsce. — Ks. XI byłaby dla Greka niemożliwa tuż po I, gdzie ją krytyka umieszcza: Grecy nie mogli zaraz przy pierwszem spotkaniu się z Trojanami ponieść klęski. Dopiero na swojem miejscu staje się zupełnie zrozumiała w szczegółach. By nie potrzebować wypełniać trzeciej nocy (a mógłby tylko malować jeszcze większe przygnębienie Greków), Homer zamyka oczy na czas i podczas odwrotu Greków przygotowuje późniejsze wystąpienie Patrokla. Scena w namiocie Nestora odwraca uwagę słuchacza od Greków, cofających się za mur ochronny. Patroklos nie wraca do Achillesa, bo ten musiałby natychmiast już jakoś interweniować. Więc to, że pozostaje u Eurypylosa celem pielęgnowania rannego jest technicznym środkiem retardującym. — Opis walk przy murze w ks. XII zastępuje poniekąd obraz zdobycia Troi, co leżało po za intencyami autora. Ks. XIII przynosi szereg uzupełnień do akcyi głównej i pozwala wybić się na pierwszy plan mniejszym bohaterom, jak Idomeneusowi. Jedyny też raz przedstawia tu poeta szare zdarzenia i czynności bitwy, zaopatrywanie się w nową broń etc. — Po walce ogólnej przynosi ks. XIV szereg monomachii, kończących się cofnięciem się Trojan. — By przyrzeczenie Zeusa nie poszło w niwecz, musi on wreszcie obudzić się i przechylić szalę na rzecz Trojan. Ci docierają już do okrętów. Teraz przypomina sobie poeta o Patroklosie i odsyła go do Achillesa. Logicznie rzecz biorąc, powinienby on już teraz udać się na pole walki i zabić Hektora. Ale poeta retarduje. Patroklos supponuje u Achillesa jakiś zakaz Boży, wstrzymujący go od walki i prosi, by przynajmniej jego puścił — w swojej zbroi. Zbroję tę zdziera z zabitego Hektor, by poeta mógł Achillesa powstrzymać jeszcze od walki na końcu trzeciej bitwy, tuż przed zachodem słońca, pozwolić mu się przez cały dzień wyszaleć z rozpaczy. Scena w obozie Trojańskim (XVIII 243 nn), gdzie Polydamas radzi cofnąć się za mury, a Hektor oświadcza, że honor mu nie pozwala ustępować, zanim się nie zmierzy z Achil-

lesem, przygotowuje nienaturalne pozostanie Homera przed bramą, gdzie walczy potem z Achillesem. Achilles otrzymuje od Agamemnona satysfakcyę, pieśń o gniewie skończona, syn Tetydy występuje teraz jako mściciel zabitego przez Hektora przyjaciela. Wielkość jego musi ukazać się w całym blasku, nim dokona największego czynu. Więc walczy z Ajnejasem, chwyta w rzece młodych Trojan, których śmierć ślubował Patroklowi, walczy nawet z rzeką. Walka Ksantosa z Hefaistem jest wstępem do ogólnej walki bogów, na którą Zeus teraz pozwala, skoro spełnił przyrzeczenie dane Tetydzie. Prośba umierającego Hektora, by za bogaty okup wydał jego zwłoki, przygotowuje pieśń XXIV. By zwycięski Achilles nie pozostał okrutnikiem, pastwiącym się nad zwłokami Hektora, musiała przyjść scena z Pryamem. Ale jeśli Hektor miał być pochowany, to tem bardziej Patroklos nie mógł pozostać bez pogrzebu.

Po patetyczności poprzednich ksiąg igrzyska pogrzebowe służą do wypoczynku. — Priama prowadzi do obozu greckiego Hermes, bo on, nie Iryda potrafi nie zwrócić uwagi straży. Hektora, przy którym poeta zawsze akcentował stronę ludzką, opłakują kobiety, nie bohaterowie jak Patrokla. Ich żale są zarazem żalami nad miastem, bo z Hektorem padła Troja.

Po takiej analizie nie można wątpić o kompozycyjnej jedności Iliady, a więc i o pochodzeniu jej od jednej indywidualności poetyckiej. Przyszłe badania mają wskazany kierunek: dalsze śledzenie techniki Homera, dalsze wyszukiwanie »jedności« w Iliadzie.

III.

Hans Draheim, współwydawca »Wochenschrift f. klass. Philologie« jest tym uczonym, który pierwszy (w r. 1894) wydedukował z Homera idetyczność Odysseusowskiej Itaki z dzisiejszą Leukas, a potem bardzo gorliwie bronił archeologicznych lokalizacyi W. Dörpfelda. W kwestyi oceny Odyssei poczuwa się do wdzięczności (Odyssee als Kunstwerk str. 162) wobec Wilamowitza (Hom. Unters.) i określa swoje stanowisko jako najbliższe V. Terret'a (Homère 1899) i E. Drerupa (Homer, 1903). W rzeczywistości premissami jego książki są rozprawy Rothego o znaczeniu powtarzań się i sprzeczności dla kwestyi Homerowej. W ich duchu daje w dziełku swojem, wolnem prawie od polemiki z poszczególnymi uczonymi i od balastu cytatowego, podobną analizę Odyssei jak ta, którą z Iliady dał równocześnie z nim Rothe w omówionem dziele. I Draheimowi chodzi głównie o to, by stanowiące kamień obrazy nierówności, sprzeczności, powtarzania się, parallelizmy objaśnić kompozytorskiemi intencyami autora całości.

Krytyka filologiczna doprowadziła w Odyssei do następujących »rezultatów«: Telemachia jest nieautentyczna (unecht); Kalypso jest powtórzeniem Kirki; Fajakowie są dodatkiem: Precz więc z ks. I—VIII! Dalej: Nekyja jest późniejszym wtrętem; Odysseus przybył jako stary żebrak do Tesprotyi, a stąd do Itaki; przemienienie go przez Atenę jest wymysłem;

scena poznania z Penelopą miała pierwotnie inny przebieg; druga Nekyja i widzenie się Odysseusa z Laertesem jest interpolacyą: Cóż więc zostaje jeszcze z ksiąg IX—XXIII? Łatacz czy redaktor był tak niezgrabny, że łatwo jego dzieło rozpruć i wydzielić poszczególne części składowe np. Odysseję starszą, obejmującą tylko Nostos i Tisis bez Telemacha, średnią z początkiem i końcem podróży Telemacha i nową z całkowitą Telemachią. — Krytyka tych 3 Odyssei, supponowanych przez H. Schillera dowodzi, że żadna z tych Odyssei nie miałaby nawet takiej motywacyi i zaokrąglenia, jakich się wymaga od prostej pieśni, cóż dopiero od epopei.

Przechodząc do planu i podziału naszej Odyssei, konstatuje Draheim, że opowiedziane w niej zdarzenia tworzą całość tak ze względu na jednolitość jak ze względu na zaokrąglenie. Jednolitość polega na osobie Odysseusa, który jest osią poematu od tułaczek i przygód aż do pokonania zalotników i przywrócenia pokoju z ludem. Zaokrąglenie widać w tem, że wszystko doprowadzone jest do końca, nic nie pozostało bez rozstrzygnięcia: los Odysseusa, jego wiernych i jego nieprzyjaciół. Tej jednolitości przedmiotu i treści odpowiada jednolitość formy i przedstawienia. Przedmiot obejmuje dziesięć lat od zburzenia Troi, ale moment rozpoczęcia akcyi jest tak obrany, że trwa ona tylko 40 dni (w Iliadzie 49 dni). Po długiej tułaczce przybył Odysseus do Kirki i zabawił u niej rok; po nowej tułaczce znalazł ratunek u Kalypso i tu przebywa już 7 lat, t. zn. do dziesiątego roku po zburzeniu Troi. Tu się zaczyna 40-todniowa akcya. Poeta opowiada ją z dnia na dzień bez żadnych przerw. Telemach szuka wieści o ojcu, Odysseus przybywa ze Scheryi do Fajaków, jedzie do Itaki, zabija zalotników, łączy się ze swymi i z ludem. Skondensowanie 10 lat w 40 dni osiąga przez to, że Odysseus w jednym dniu opowiada nieprawdopodobnie dużo. By dojść do znaczącej, świętej czterdziestki autor szafuje czasem bardzo ekonomicznie, licząc się jednak z odległościami i prawdopodobieństwem. Jeśli pierwsze zgromadzenie bogów kontynuowane jest dopiero po siedmiu dniach, to dlatego, by przybycie Ateny do Itaki można opowiedzieć osobno od poselstwa Hemmesa, który w takim momencie wyrywa Odysseusa z objęć Kalypso, jaki był potrzebny do złączenia równoległych dotąd akcyi w — chacie Eumajosa. Aleksandryjski podział poematu na 24 księgi także jest niezły, skoro każda zaczyna się od jakiegoś znacznego zdarzenia, w każdej główna sprawa stanowi środek. Osiągnięto to przez nierówny rozdział wierszy tak, że np. 6 ks. Odyssei liczy tylko 331 w. (6 ks. Iliady 909 w.). Ale i ten podział na księgi daje obraz struktury akcyi, na każdy jej stopień przypada 4 księgi. — Czy taka planowość i taka ekonomia może być dziełem przypadku?

Telemachia jest niemożliwa bez reszty Odyssei, Odyssea bez Telemachii. Odysseus musi mieć syna, spadkobiercę tronu. Przybywa w chwili, gdy ten dojrzał, chce wypędzić zalotników z domu, przyspiesza przez to ich napór na Penelopę: Ta musi się zdecydować na wybór nowego męża, jeśli o pierwotnym wieść zaginęła. Telemach ją przynosi, ale nie pewną. Penelopa i tak się jeszcze nie decyduje. W tym momencie przybywa

Odysseus i karze nadużycie prawa gościnności przez zalotników. Akcya jest ludzka, tylko powodzenie w niej nadludzkie, sprowadzone pomocą Ateny i Zeusa. Atena, połączona już w Iliadzie z Odysseusem, jest w Odyssei sprężyną akcyi. Najważniejszą dla przebiegu akcyi jej czynnością jest przemienienie wyglądu Odysseusa po przybyciu na Itakę. Nie mniej ważny dla akcyi jest Posejdon i jego gniew. Ale po za tymi i innymi bogami wiary ludowej nie ma śladów mityczności Odysseusa czy innych osób. Πολύτλας δῖος Ὀδυσσεύς jest postacią podań, znaną w tym charakterze już Iliadzie (VIII 97): Odyssea każe mu przebyć 12 prób, wśród nich nie brakuje i najcięższej, podróży do piekieł. Wobec tradycyjnej dwunastki trudno uważać za późniejsze dodatki awantury z Kikonami czy Kyklopię czy Nekyję: cały tuzin należy do pierwotnego nostos'u. Poeta zestawia Odysseusa z Argonautami; nie mógł go też pozostawić w tyle za Heraklesem i Teseusem. Postać boskiego cierpiennika rzucona jest na tło losów innych bohaterów z pod Troi: Nestor i Menelaos prowadzą szczęśliwe życie domowe, Achilles i Agamemnon przebywają już w Hadesie. Ich opowiadania służą przedewszystkiem do zaokrąglenia akcyi, skoro z nich możemy uzupełnić rozmaite luki w szeregu zdarzeń; a powtóre oświetlają przez porównanie los Odysseusa: Ajgistosowi odpowiadają zalotnicy, Klytajmestra jest przeciwstawieniem Penelopy, Telemach oczekuje roli Oresta. Także szczęśliwi Feakowie służą między innemi za tło do przebytych cierpień Odysseusa i stosunków na Itace. — Wierna Penelopa, okazuje swą wrażliwą, miękką duszę w częstym płaczu. Monotonia jej położenia i stosunków ma ten skutek, że często zapada w sen. Ponieważ i liczne inne postacie niewieście kreślone są z równem mistrzowstwem, wyłonił się nawet pomysł, by Odysseję przypisać jakiejś niewieście.

Czas Odyssei próbuje Draheim określić na podstawie jej geografii i dochodzi do wniosku, że ostateczne wykończenie obu poematów miało miejsce już po wyparciu Achajów przez Dorów. Wyparci zabrali ze sobą do nowych siedzib w Azyi M. swoje dumne wspomnienia. Jak długo Odysseja miała to aktualne znaczenie, musiano zatrzymać dawną geografię; a gdy stała się pomnikiem literackim, aktualne znaczenie zamieniło się na historyczne, przyczem starych nazw nie zastępowano już nowemi. Ostatecznie więc tak Odyssea jak Iliada musiały być ukończone przed skolonizowaniem Sycylii i Korfu. — Ten rozdział, zbyt zależny od poglądów Dörpfelda, jest najsłabszy z całego dzieła.

Omawiając stosunek Odyssei do Iliady, zauważa Draheim, że jej autor znał Iliadę i chciał ją uzupełnić, opowiadając przygodnie o tem, co się stało po śmierci Hektora, więc o śmierci i pochowaniu Achillesa, sporze o jego zbroję, śmierci Antilocha, o koniu drewnianym, powrocie bohaterów, gniewie Ateny, zamordowaniu Agamemnona, zemście Orestesa; dalej o losach synów bohaterów z pod Troi. Te zdarzenia rozmieszczone są po całym poemacie i opowiadane zawsze w stosunku do Odysseusa. Przytem autor starannie przestrzega ich chronologii, synchronizując ją z akcyą Odyssei. Patrząc z tego stanowiska na uzupełnienia Iliady, musimy uznać konieczność obu akcyi tak samo, jak opowiadania Nestora

i Menelaosa. — W rubryce o stylu epicznym mówi Draheim o przewadze dialogu, o powtórnych opowiadaniach zdarzeń raz już opowiedzianych (VII 244—295; XVII 109—149; XXIII 310—341) i ich niezbędności w danem miejscu, wreszcie o trzech zmyślonych opowiadaniach Odysseusa na Itace (XIV 199—359; XVII 419—444; XIX 172—202 i 269—302). — W opowiadaniu widać tendencyę do ciągłej zmiany: Każda księga, niemal każdy ustęp przedstawia coś nowego (oczywiście będącego w związku z tematem): Obrazy zmieniają się, występują coraz to inne osoby, zdarzenia, przedmioty. Druga tendencya — to ciągłe stopniowanie: Atena prowadzi słuchacza — do nieszczęśliwego domu, gdzie ojca niema, matka się trapi, obcy gospodarują i ukazuje młodzieńca, który poczuł swą dojrzałość i zabiera się do działania. Ale podróż nie przynosi zamierzonego skutku, troska o to, co się tymczasem dzieje w domu walczy z troką o zaginionego ojca... Tak z księgi do księgi, ze sceny do sceny zmieniają się nastroje, ale i potęgują. Ten effekt możliwy jest do osiągnięcia tylko dzięki kunsztownej kompozycyi, w której wszystko idzie po sobie bez luk, nietylko chronologicznie, lecz i przyczynowo. Nigdzie niema takiej przerwy, by po niej zaczynało się coś niespodziewanego: Tak Ogygię z V ks. przygotowało już opowiadanie Menelausa o Proteusie, powrót Telemacha z XV ks. zapowiada Atena już na końcu XIII. Ale tę nieprzerwalność najlepiej widać w zaokrągleniu głównego tematu, którym jest powrót Odysseusa. O jego przyszłych losach ciągle jesteśmy informowani, ciągle nadzieja zmienia się z trwogą, mimo że nigdy żadne nieszczęście nie zastaje nas nieuprzedzonych. Bo poeta nie doprowadza akcyi do szczytu i nie każe jej nagle spadać od perypetyi, jak w dramacie, ale daje niby kawał historyi.

Odyssea nie jest oczywiście bez błędów, ale nie leżą one tam, gdzie ich szuka krytyka »negatywna«. Według niej z dwóch osób czy zdarzeń równoległych tylko jedna może być autentyczna. Do takich parallelizmów należą osoby Menteusa i Mentora, podwójne zgromadzenie bogów, rady dawane Odysseusowi przez Nauzykaę i Atenę, podwójna Nekyia, dwie szafarki, Eurynoma i Eurykleja. Wywody Draheima o konieczności obu stron w każdym wypadku są zupełnie przekonywujące. Np. stara, ułomna Eurykleja potrzebna poecie do poznania pana, ale nie może nosić stołków i dywanów: Te posługi spełnia Eurynome. — Także rozmaite nieprawdopodobieństwa wyniknęły z ekonomii planu. Np. gorszono się tem, że Telemach już pierwszego dnia objawia chęć powrotu ze Sparty, a Menelaos dopiero po miesiącu spełnia jego życzenie z uwagą, że nie trzeba gościa zatrzymywać wbrew woli. Atena powoduje odjazd Telemacha o brzasku tego dnia, w którym poleciła już Odysseusowi iść do Eumajosa. Powrót ze Sparty trwa 2 dni i 2 noce. Tymczasem Odysseus bawi u Eumajosa. Gdyby Telemach przybył tam później, pobyt Odysseusa u Eumajosa trwałby niepotrzebnie dłużej. A prędzej jak po 30 dniach nie mógł poeta puścić Telemacha ze Sparty, bo tymczasem Odysseus przez 4 dni budował tratwę, 18 dni płynął, 2 dni błąkał się po morzu, 3 dni spędził u Fajaków, a teraz czeka u Eumajosa. Z tego i innych rozumowań wynika, jak organicznie t. zw. Telemachia złączona jest z pla-

nem całości. — Sztuka poety w całej pełni występuje w wielkich scenach, obejmujących wiele osób, jak zgromadzenie bogów w I ks., zgromadzenie ludu w II ks., igrzyska Fajaków w VIII ks., napinanie łuku i wymordowanie zalotników w XXI i XXII ks. Wszędzie widać tę samą technikę, wszędzie powolne przygotowanie akcyi i szybsze jej zakończenie, wszędzie osoby charakteryzowane indywidualnie biorą udział w akcyi.

Ponowny przegląd treści służy Draheimowi do określenia stosunku dzisiejszej Odyssei do hipotetycznych podań, o które ona się opiera, przyczem konstrukcye uczonych, nadających akcyi inny, niby pierwotniejszy obrót, przedstawiane są jako mniej szczęśliwe od tego, co dziś czytamy. Na szczególną uwagę zasługuje dowód, że Odysseus nie mógł wymordować gachów w świętym gaju Apollina i że Penelope nie mogła być uczestniczką jego planów. Podanie o powrocie Odysseusa tak organicznie przechodzi w podanie o ukaraniu zalotników, że nie może być mowy o mechanicznem połączeniu jakiegoś nostos z jakąś Tisis: Połączenia podań dokonał dopiero autor całej dzisiejszej Odyssei. Ponieważ jednak w rozmaitych miejscach i otoczeniach recytował rozmaite części swego poematu, mógł sam wstawiać w tekst rozmaite wkładki. Jednak lista wkładek włączonych po przerobieniu przez poetę do poematu i złączonych z nim ściśle, podana przez Draheima na str. 161 n. ma taką samą hipotetyczną wartość, jak konstrukcye uczonych, których nie zwalcza. Słuszniejsze są uwagi końcowe, że dziejów podań, które Achajowie, wyparci przez Dorów, zabrali ze sobą do nowych siedzib, nie znamy. Z nich to, a głównie z t. zw. Nostos i Tisis stworzył poeta, który miał przed oczyma gotową Iliadę, poemat, oparty na idei winy i kary. Wprowadzenie bogów wyniosło go nad codzienność, ograniczenie akcyi do 40 ostatnich dni pozwoliło na utworzenie całości z jednego odlewu. Doskonałość tej Odyssei, jak Iliady, pogrążyła w niepamięci dawniejsze poematy, oparte o te same podania.

Mała książka Draheima jest lepszym komentarzem do Odyssei jak obszerne komentarze »estetyczne« K. Altendorfa lub J. Sitzlera. Naukowego znaczenia nie ma takiego jak dzieło Rothego o Iliadzie, ale w nauce szkolnej może i powinna oddać wielkie przysługi pedagogom — także naszym. Dumni oni mogą być z tego, że co uniwersyteccy uczeni zepsuli swą »negatywną« krytyką w Iliadzie i Odyssei, to gimnazyalni nauczyciele wywodami pozytywnymi zaczynają naprawiać.

Lwów. *T. Sinko.*

E. Beltzner, Die kulturellen Verhältnisse der Odyssee als kritische Instanz (Homerische Probleme I, mit einem Nachwort [Aristarchea] von A. Römer), 1911, B. G. Teubner, Leipzig u. Berlin, str. 115 + 117—202, 8°.

Gruntowna i metodyczna rozprawa Beltznera, ucznia profesora Römera z Erlangen, stanowi znaczny krok naprzód w poznaniu, że stosunki

kulturalne, przedstawione w Odyssei, są na ogół jednolite, nie odzwierciedlają różnych epok i dlatego nie mogą stanowić instancyi krytycznej w oznaczaniu pochodzenia i czasu poszczególnych partyj poematu. Za taką instancyę służyćby mogły jedynie w tym wypadku, gdyby poeta nie posiadał jeszcze siły abstrakcyjnej, t. j. zdolności świadomego oddzielania starszych i młodszych momentów kulturalnych i dlatego przenosił mimowoli stany i wyobrażenia własnego czasu na opisywane przez siebie czasy dawniejsze. Tymczasem można stwierdzić, że jak autorzy ksiąg Starego Testamentu, tak samo piewcy Odyssei (i Iliady) posiadają ową zdolność abstrahowania. Występuje ona wyraźnie przy porównaniu mów działających w poemacie osób (πρόσωπα λέγοντα) z opowiadaniem i porównaniami samego poety (gdzie mówi ἐξ ἰδίου προσώπου). Tu pobrzmiewają echa współczesnych poecie wyobrażeń. Tak mówiąc o rzeczach kosmicznych, sam wyobraża sobie, że słońce wychodzi z Okeanosa i w nim znów znika; natomiast »osoby« mówią o wychodzeniu słońca z pod ziemi (z ciemności) i o znikaniu w tejże ciemności. Słowa Eumajosa (ξ 197) zawierają utarty, przysłowiowy frazes z czasów poety. W rzeczach geograficznych poeta od siebie mówi o Koryncie, osoby o Efyrze. Przechodząc do elementów biotycznych, można zauważyć, że choć bohaterzy w normalnych warunkach nie jedzą ryb, to w porównaniach i w obrazie (τ 113) wspomina poeta o rybołostwie. Tak samo rzecz się ma z gotowaniem mięsa, z jazdą wierzchem na koniu, z używaniem trąbki, wieńców: Osoby mówiące tych rzeczy nie znają, wymienia je natomiast poeta od siebie. Wszystko to dowodzi, że poeta miał świadomość odmienności stosunków kulturalnych w czasach heroicznych i własnych i że tę odmienność umiał wyrazić. Na tej podstawie trzeba odróżniać kulturę »epiczną«, t. j. kulturę bohaterów eposu, od kultury »homerycznej« t. j. kultury czasów, w których komponowano epos. Przytem nie trzeba jednak zapominać, że epos zawiera także elementy konwencyonalne, formuły epiczne zamierzchłych może czasów; dalej, że śpiewacy nie o wszystkich częściach kultury epicznej byli jednakowo poinformowani; wreszcie, że nie jedno swobodnie zmyślali bez wszelkiej podstawy.

Przechodząc do szczegółów, stwierdza autor jednolity charakter królestwa »z bożej łaski« we wszystkich częściach Odyssei; konstatuje w eposie znajomość żelaza obok brązu i »zasadą wartości« czy oceny, a czasem i »zasadą waryacyi« objaśnia predylekcyę do brązu; we wprowadzaniu rozmaitych rodzajów uzbrojenia widzi intencye i motywy czysto-poetyczne, którymi też objaśnia wyjątkową jazdę konną w Dolonei. Moment poetyczny, uwzględniony jako »zasada celowości« kompozycyjnej, pozwala też zrozumieć zmienne opisy mieszkań, wzorowanych na domach współczesnych poecie, który także w zakresie stroju przedstawiał współczesne sobie stosunki. W zakresie żywienia się bohaterów Homerowych widać »zasadę godności«, widną także w niejeżdżeniu konno. Jednolicie (po za pewną niejasnością w określeniu stosunku syna do matki) przedstawia się w eposie staranie się o pannę i kwestya jej posagu. W przedstawieniu zwyczajów pogrzebowych idzie poeta za współczesnym sobie zwyczajem jońskim. Przemilczenie pisma w eposie służy tej samej tendencyi

archaizowania, co przemilczenie trąbki, wieńca itd. Obok kultu bezświątynnego zna poeta świątynie w miastach, a choć rzadko zaznacza swą znajomość sztuk plastycznych, to przecież i o niej wspomina. W przedstawieniu obcowania bogów z ludźmi łatwo wykazać względy poetyczno-techniczne.

Wobec tych rozważań niedopuszczalne jest stosowanie do objaśniania pewnych różnic kulturalnych w eposie zasady historycznej. Epiczna kultura jako całość nigdy nie istniała w rzeczywistości, ale jest dowolną, idealną mieszaniną, złożoną z szczegółów, które mają wprawdzie realną podstawę, ale należą do rozmaitych epok kulturalnych. Główna część elementów tej idealnej kultury mieszanej pochodzi z czasu rozkwitu eposu jońskiego (równa się więc kulturze homeryckiej); poeta w braku innych informacyi ubrał w te elementy czasy bohaterskie. Reszta polega na reminiscencyach i na wymyśle poety, a ma za cel wywyższyć osoby eposu ponad czas i otoczenie poety. Jednolitość w stosowaniu tej techniki przemawia za jednolitością koncepcyi eposu.

Aktualnym stosunkiem kultury homeryckiej do kultury mykeńskiej autor osobno się nie zajmuje. Przygodnie tylko stwierdza, że niepodobna Homerowi przypisywać znajomości ustroju państwowego na kontynencie i wyspach zachodnich w epoce mykeńskiej (str. 22); że architektura np. tyryntyjska w istocie (po za pomnażaniem pewnego typu) jest znacznie prymitywniejsza niż homerycka (str. 55); że Odyssea ma już chiton, nieznany Mykeńczykom (str. 59). Ale z chwilą, gdy stwierdził, że kultura homerycka jest kulturą jońską z pierwszych setek pierwszego tysiącolecia przed Chr., a kultura epiczna kulturą fikcyjną, nie obchodzi go stwierdzenie, czy Homer miał świadomość, że niejeden szczegół stworzonej przez niego kultury epicznej odpowiadał rzeczywiście kulturze mykeńskiej. Nie znamy np. z zabytków mykeńskich jeźdźca, trąbki, wieńca. — Ta kwestya czeka jeszcze na swego monografistę, który ją rozwiąże w innym duchu niż Bulle (Homer u. die mykenisch-kretische Kultur, Beil. der Allgem. Zeitg. 1907, 1. 2) i Gössler (Die kretisch-mykenische Kultur und ihr Verhältniss zu Homer, Preuss. Jahrb. 130, 1907, s. 468 nn).

Lwów. *T. Sinko.*

Richard von Kralik, Homeros, Ein Beitrag zur Geschichte und Theorie des Epos (Kraliks gesammelte Werke I 1), Rawensburg, Verlag von Friedrichs Alber, 1910, str. XII + 397, 8°.

Kralik nie należy do »cechu« filologów, choć napisał wielką książkę (o 618 str.) o Sokratesie i choć wydał zabytki starogreckiej muzyki wraz z jej teoryą i historyą. Specyalnym przedmiotem jego studyów są germańskie podania o bogach i bohaterach; stąd zaszedł do teoryi eposu wogóle i do Homera. Rozprawki o nim ogłaszał po czasopismach od r. 1880. Obecnie zebrał je w wymienionym tomie, pomnożył nowymi i puścił w świat jako część składową »Pism zbiorowych«. Tom ów obej-

muje prócz wstępu ośm artykułów: 1) Das Leben Homers nach den alten Biographen. 2) Die Entwickelung der homerischen Poesie. 3) Die Persönlichkeit des Rhapsoden. 4) Das homerische Gleichnis. 5) Die homerische Götterwelt. 6) Die Sage u. der Dichter. 7) Geschichtliche und literarische Paralellen.

Wobec ożywionych obecnie badań nad osobistością Homera [1]) z przyjemnością przypominamy sobie pięknie przez Kralika opowiedziane legendy starożytne, związane z osobą Homera i zamykamy oczy na uwagę (str. 25), że mitologiczna i chłopska poezya Hezyoda należy, jak się zdaje, do starszego stopnia (poezyi) niż artystyczne epos Homera. Mniemanie nasze o krytyczności Kralika spada odrazu poniżej zera przy rozdziale drugim, gdy, jak za dawnych dobrych czasów, baje o prastarych poetach trackich (Linos, Orpheus, Musajos etc.), przypisuje im stworzenie mitu i eposu, opowiada o przeniesieniu poezyi trackiej i eolskiej do Azyi Mniejszej, a znaczenie Homera ze Smyrny (rok założenia Smyrny 1015 można uważać symbolicznie za rok urodzin Homera) widzi w przelaniu podań bohaterskich ze staroeolskiego na jońskie, Homer otrzymuje tytuł i charakter »Redaktora«, zresztą nazywa się rapsodem. Mimo tej redakcyi pozostaje jońska poezya epiczna w stanie płynnym i rozwija się dalej w szkołach rapsodów, których dziełem jest artystyczne wyposażenie całego cyklu podań bohaterskich. Z tego cyklu wybiły się na pierwszy plan dzięki nadzwyczajnym zaletom artystycznym dwa epizody, jeden o gniewie Achillesa (Iliada), drugi o powrocie Odysseusa (Odysseja). Zżymać przestajemy się na autora dopiero przy ustępie o hymnach homeryckich, których okolicznościowy charakter, zastosowany do miejsca i słuchaczów, dobrze jest zaobserwowany i przedstawiony. Ale zaraz następuje ustęp o rzekomo współczesnym Homerowi Hezyodzie, który taksamo jak Homer miał być tylko pierwszym redaktorem tradycyjnych materyałów ludowych i którego poezya ma przedstawiać analogiczny rozwój do homeryckiej. Trzy rozdziały o zbieraczach pieśni Homerowych, o stanowisku filozofów wobec tej poezyi i o pracy filologicznej, poświęconej tym poematom, są powtórzeniem tradycyjnych wiadomości.

Szukając (w r. III) śladów osobistości poetyckich w Iliadzie i Odyssei, robi Kralik na podstawie II. XX 209 odkrycie, że »rapsod redagował« Iliadę głównie na cześć — Eneadów, władających w czasach historycznych w Skepsis w Troadzie. Poeta Odyssei przeciwstawia rzekomo (I 338) swój poemat bohaterski »dziełom bogów i ludzi«, czyli dydaktycznej poezyi Hezyoda, zwraca się także przeciw »romatycznej belletrystyce« w epizodzie o Syrenach, a u szczytu akcyi w ks. XV (524 nn) dedykuje swój poemat — dynastyi kefalońskiej. Arnajos-Iros w epizodzie żebrackim jest karykaturą — Hezyoda! Echa wędrówek rapsoda wykazuje Kralik w geografii Iliady i Odyssei, a przedstawiwszy w ten sposób jego stosunki zewnętrzne, rzuca kilka spojrzeń w głąb jego duszy, komentując jego sentencye, maksymy i poglądy. Dylettantyzm całego trzeciego rozdziału przypieczętowany jest chudym zbiorkiem tradycyjnych

[1]) P. np. E. Maass, die Person Homers, Neue Jahrb. 1911, s. 539 nn.

formuł epicznych, rymów i alliteracyi: Konkluzya taka, że w najdawniejszych, eolskich czasach śpiewu epicznego, w balladach, poprzedzających redakcyę Homerową zamiłowanie do rymów (Reimlust) było większe niż później! Taksamo — w chińskich pieśniach ludowych o treści historycznej z XII w. przed Chr.!? — Z porównań Homerowych zestawia autor (w r. IV) obrazy życia rolników, pasterzy, myśliwych i leśników, żeglarzy i rybaków, wędrowców, hodowców koni, rzemieślników, obrazy życia rodzinnego, wojennego, agonistycznego i i. Mniej piękne od tych zestawień są wyprowadzone z nich wnioski: Poeta był »prawie wyłącznie« śpiewakiem ludowym, produkował się zwykle przed chłopami, pasterzami, rzemieślnikami itd. Nie wyklucza to jednak (jak dowodzą choćby tylko owe odkryte dedykacye) i publiczności dworskiej, zwłaszcza, że między chłopem a królem nie było jeszcze tej przepaści, co potem. Porównania charakteryzują wreszcie kierunek fantazyi poety i jego słuchaczów, którzy (jak dzieci) widzieli już w scenach życia codziennego walki i losy bohaterów i bogów. Jest to fantazya heroiczna. — Największy artyzm widzi Kralik w przedstawieniu świata bogów. Sądzi, że ten świat jest konsekwentnym personifikowaniem, idealizowaniem i poetyzowaniem materyału historycznego i naturalnego. Nieświadomy Euhemeryzm i allegoryzowanie fizykalne podane tu są jako nowe objawienie. Kralik głosi, że Homerowa mitologia jest bardziej teologiczna i filozoficzna niż sądzili powierzchowni jej krytycy; że jest także promieniem pierwotnego objawienia i zwierciadłem rzeczywistych stosunków metafizycznych... Tylko że Homer i jego szkoła umieli zachować tajemnicę cechową! — Jeszcze niżej zstępujemy w rozdziale (VI) o stosunku poety do podania. Kralik odkrył, że tradycya o wojnie trojańskiej, reprezentowana przez Diktysa i Daresa jest materyałem folklorystycznym, spisanym wprawdzie dopiero w czasach po Chrystusie, ale sięgającym wstecz po za Homera! Porównując z tą »prastarą« tradycyą wersyę Homerową objaśnia kompozycyę obu poematów, dopatruje się w Iliadzie śladów licznych starych ballad, w Odyssei widzi tylko trzy grupy podań. — W ostatnim rozdziale przytacza autor (według Baumgartnera, Gesch. d. Weltliteratur, I) analogie eposu egipskiego, żydowskiego, assyryjskiego, indyjskiego i perskiego, by wydobyć na tem tle specyficzną greckość poezyi homeryckiej i dochodzi wreszcie do takiej konkluzyi: Prawdziwego eposu się nie tworzy, tylko się je redaguje. Jeden poeta nie może go zrobić; zadaniem jego jest nie wynajdywanie, tylko zachowanie, utrzymanie, oczyszczenie tradycyjnych skarbów ludowych.

Takie są przewodnie myśli dzieła Kralika. Filolog łatwo w nich rozpozna stare przesądy, nad którymi nauka przeszła już do porządku dziennego, a które Kralik na nowo odkrywa lub odgrzewa. Książka jego w rękach laika może tylko szkodę przynieść; filolog jednak znajdzie w niej dużo podniet do dalszych badań.

Lwów. *T. Sinko.*

A. Lange, Epos greckie I, Homer, Iliada (Epos, Zbiór arcydzieł poezyi epickiej wszystkich czasów i narodów w streszczeniach i wyciągach, t. V), w Brodach, nakładem księgarni Feliksa Westa 1912.

Chcąc zapoznać czytelnika z epopeją Homera, podaje A. Lange obszerne streszczenie Iliady, illustrowane obficie fragmentami w tłumaczeniu przeważnie St. Mleczki, a miejscami P. Popiela. Ponieważ streszczenie jest jedynie skracającą parafrazą tekstu i nie uwydatnia w żaden sposób kompozycyi poematu, a heksametryczne przekłady Mleczki i Popiela nie zbyt dobrze oddają formę, koloryt i ton oryginału, nie można przedsięwzięcia Langego cenić wyżej od podobnych streszczeń Iliady i Odyssei, dokonanych przez A. Września, a wydanych w Arctowskich Książkach dla wszystkich (Nr. 130 i 154). Jedynie Wstęp Langego jest dłuższy i uczeńszy niż Września. Oparł go autor głównie na znanych książkach Bréala i Gennepa, z Gennepa przejął także bibliografię, zestawioną przez A. J. Reinacha. Jeśli do tego dodamy, że *Ilias als Dichtung* Rothego nie uszła jego uwagi, będziemy musieli przyznać, że stanowisko jego w kwestyi homeryckiej jest postępowe. Poprzednie opracowanie eposu babilońskiego, egipskiego, a zwłaszcza indyjskiego uczyniło go też wrażliwszym na specyalnie greckie piękności Homera. Po za temi zaletami nie brak w tym wstępie wielu szczegółów, znamionujących pobieżność i dylettantyzm. Tu należy wiadomość, że »w Aleksandryi (Arystarch lub Zenodot) ostatecznie Homera zredagowali(!) w II w. przed Chr.« (str. V); że »Eustates(!) wprowadził nazwę rapsodyi« (tamże); że Homer urodził się nad rzeką Melesą (str. XV). Ryzykowna jest hipoteza, że walka Europy z Azyą może poprostu wyobrażać odwieczne przeciwieństwo Ormuzda i Ahrymana, a jądro baśni homerowskiej może sięgać nie tylko Pelasgów, ale i pierwotnej kolebki Aryów; że Troja jest nogólnieniem, symbolem (str. XIII) Niemile dotykają czytelnika błędy drukarskie, jak scholie (zam. scholia, str. IV), Kretschner (zam. Kretschmer str. XI), Ludwicka (zam. Ludwicha, XV), Monro (zam. Monro, XVI); Helbing (zam. Helbig, XVI, gdzie też powinien być podany tytuł dzieła niemieckiego, a nie jego francuskiego przekładu, dokonanego przez Floryana Trawińskiego), Naeggelsbach (zam. Naegelsbach, XVII), Reicher (zam. Reichel, ibid.), Philliponus (zam. Philoponos, XX). Pocieszna jest na str. XVII następująca pomyłka. A. J. Reinach pisze u Gennepa, str. 82: »Pour les conceptions homériques sur la mort et la survie... une discussion intéressante a eu lieu entre Ed. Meyer, dans Hermès, 1895, 241, A. Dieterich, Nekyia etc.«. Reinach cytuje znane czasopismo filologiczne Hermes z r. 1895, str. 241; A. Lange zrobił z tego dzieło E. Meyera, Hermes. Bo trudno inaczej rozumieć zdanie: »Co do pojęć Homera o śmierci i życiu pośmiertnem — pisali o tem: E. Meyer *Hermes*, Diterich (!) Nekyia... itd.

Większą wartość ma dodatek o Homerze w Polsce, nietylko z powodu »Uwagi wstępnej«, ale także przez przedruk nie dla wielu łatwo dostępnych przekładów i wyjątków z przekładów Jana Kochanowskiego, F. K. Dmochowskiego, J. Przybylskiego, J. Staszica, J. Słowackiego, Aug.

Szmurły, F. Jezierskiego i L. Rydla. Po Kochanowskim przedrukował Lange część »Hipothesis Iliadi ksiąg Homerowskich Krzistofa Wolthazego« (we Lwowie, 1598) według egzemplarza biblioteki Czapskich w Krakowie. Wydawca uważa to za streszczenie Iliady, dokonane wierszem przez nieznanego Wolthazego; w rzeczywistosi jest to przekład t. zw. *Homerus latinus* lub *Pindarus Thebanus*, łacińskiego autora z I w. po Chr. Wolthazy nie ma więc nic do roboty między polskimi tłumaczami greckiego Homera.

Praca p. Langego nie jest pozbawiona wszelkiej wartości; ale mając do rozporządzenia przeszło 250 stron, mógł ruchliwy autor wypełnić je przecież staranniejszą, bardziej przemyślaną treścią, niż ta, którą podał. Wszak polskie dzieła o Homerze należą do wielkich rzadkości.

Lwów. *T. Sinko.*

Wilhelm Süss, Aristophanes u. die Nachwelt (Das Erbe der Alten, Schriften über Wesen u. Wirkung der Antike, gesammelt u. herausgegeben von O. Crusius, O. Immisch, Th. Zieliński), Dieterichsche Verlagsbuchhandlung, Theodor Weicher, Leipzig, 1911, str. 226, 4°.

Młody docent uniwersytetu lipskiego, W. Süss, stanął w rzędzie pierwszorzędnych znawców starożytnej retoryki przez wielkie dzieło p. t.: »Ethos, Studien zur älteren griechischen Rhetorik« (Leipzig u. Berlin, B. G. Teubner, 1910). Przedtem dał się poznać dwiema pracami o starszej komedyi attyckiej (De personarum antiquae comoediae atticae usu atque origine, diss. Giessen, 1905; Zur Komposition der altatt Komödie, Rh. Mus. 63, 1908), których rezultaty streścił w odczycie habilitacyjnym »Die Technik der Aristophanischen Komödie« (Neue Jahrbücher f. klass. Altert. 25, 1910). Obecna praca w końcowej części (od str. 180) łączy się z temi studyami nad techniką komedyi staroattyckiej, w początkowej (R. I) z badaniami retoryki, w środkowej wypełniona jest głównie historyą pojmowania »Chmur« Arystofanesa w rozmaitych czasach. Tylko w zakresie tej jednej komedyi dzieje sławy Arystofanesa i wpływu Arystofanesa są prawie kompletne. Po za tem daje Süss w R. I mniej niż Setti, Della fama di Aristophane presso gli antichi (Riv. di filol. X), w R. IV i V mniej niż F. Hilsenbeck, Aristophanes u. die deutsche Literatur des XVIII Jahrh. (diss. München, 1908) i C. Hille, Ar. u. die politische Komödie d. XIX Jahrh. (diss. Breslau 1907). Ale i tak daje dużo rzeczy bardzo interesujących i opowiada o nich bardzo interesująco.

Z imieniem Ar. łączy się zwykle wyobrażenie bezwzględnej satyry literackiej, politycznej i socyalnej. Wobec zainteresowania się treścią komedyj i ich świadomemi tendencyami ustępują pytania o literacki charakter poety. Ten punkt widzenia zaleca sam Ar. przedewszystkiem w parabazach. Pewne światło na jego związek z techniką współczesnych mu komedyopisarzy rzucają wiersze, w których Ar. chwali nowość swych

pomysłów i szydzi z powtarzania zużytych motywów i typów u konkurentów: Tymczasem tych panów z niewolnikami, narzekającymi na przeciążenie, tych żarłocznych Heraklesów, te wszystkie bomolochie znamy najlepiej z samego Ar. — Jak publiczność dzisiejsza tak i starożytna (a także Arystofanes np. w Żabach) oceniała komedye z punktu widzenia treści. Poetyka Arystotelesa wprowadziła w grę nowe motywy intellektualistyczne i mimetyczne. Pojęcie naśladownictwa (μίμησις), dążącego do typowości przez usunięcie rysów przypadkowych, wykształciło się naprzód w retoryce. Tu starano się najpierw o pewne typiczne analizy duszy np. bogatego, silnego, starego, zakochanego itp., tu stwarzano szablony (prymitywne charakterologie), w które przy rozprawie wtłaczano materyał praktyczny. Sofiści zwrócili się do słuchacza, starali się grać na jego uczuciu i nerwach przez wzbudzenie trwogi, współczucia, radości i smutku. Teoretycy uczyli, że to wzbudzanie utajonych affektów działa, jak — lawatywa, która zapomocą czyszczących płynów odprowadza humory. Teorye retoryczne zastosowano też do poezyi, gdy jako osobna gałąź retoryki powstała poetyka. Żądano więc, by poeta nie gubił się w szczegółach, ale patrzył na typ. Przez to właśnie poezya jest filozoficzniejsza od historyi. Ten punkt widzenia normuje też wymagania od komedyi. Nie ma ona smagać jednostek (to jest istotą ψόγος u jambografów), ale ma ośmieszać rysy ogólno-ludzkie (to jest istota γελοῖον). Stara komedya pełna jest jeszcze paszkwilu (λοιδορία, αἰσχρολογία), dopiero nowa w typach i prawdzie duchowej w nich tkwiącej jest prawdziwą komedyą. Pierwsze początki tego kierunku widać u Epicharma na Sycylii, u Kratesa i Ferekratesa w Atenach. Bo dopiero po zarzuceniu paszkwilu (ἰαμβικὴ ἰδέα), po wprowadzeniu typowości można mówić o właściwej komedyi; Arystofanes nie był jeszcze właściwym komikiem! — Cóż dziwnego, że wobec takich sądów perypat nie zajmował się starą komedyą. To, co z niej ocalało, zawdzięczamy romatycznemu kierunkowi szkoły kojskiej i starszej aleksandryjskiej: Tu Lykofron zbierał, Machon naśladował starych komedyopisarzy. Ale już Arystofanes z Bizancyum wrócił do teoryi Arystotelesa, a podzielają ją i późniejsi Grecy i Rzymianie. Co Cycero (de rep. IV 11) mówi o *imitatio vitae*, *speculum consuetudinis*, *imago veritatis*, jako istocie komedyi, zamykało drogę do należytego poznania i ocenienia Arystofanesa. Jaskrawym przykładem tej estetyki jest Plutarchowa Synkrisis Arystofanesa i Menandra. Wobec tego notatka Pliniusza Młodszego (Ep. VI 21) o rzymskim naśladowcy Arystofanesa z czasów Trajana, Vergiliusie Romanusie, wydaje się prawie niezrozumiałą.

Świetnie charakteryzuje Süss (str. 15 nn) zawartość scholiów do Arystofanesa i ich metody czy punkty widzenia, przyczem zwraca uwagę na echa starożytnej literatury o problemie Sokratesa w Chmurach. Rozwiązywano go w związku z procesem z r. 399. A ponieważ mądrość i czystość Sokratesa wyniesione były ponad wszelką wątpliwość, Arystofanesa uważano za paszkwilanta. Nie inaczej zapatruje się na niego Lukian, jako na człowieka, który łży co święte, a co wysokie usiłuje obalić.

O studyach i naśladowaniach (przynajmniej językowych) Arystofanesa w Bizancyum nie umie Süss nic powiedzieć. Pierwszem naśladow-

wnictwem renesansowem były (zaginione) »Maski« Macchiawela z r. 1500. Główny interes humanistów koncentruje się na Plutusie, naśladowanym nawet przez Hansa Sachsa. Arystofanejski charakter paszkwilu p. t.: »Eckius dedolatus« (ok. 1510) jest pozorny; Süss jednak nie zauważył, że dużo motywów pochodzi z Ps. Lukiana Tragopodagry i Okypusa, tudzież z autentycznych dyalogów Lukiana (jak Leksiphanes). Jeśli jaki pedagog zaleca lekturę Ar, to wyłącznie ze względów antykwarycznych i językowych (propter copiam rerum et verborum) Na osobisty stosunek do Ar. zdobył się jedynie Nikodem Frischlin, wydawca i tłumacz na (łacinę) jego komedyi i autor »Defensio Aristophanis contra Plutarchi criminationes«. — We Francyi XVI w. rozczytywał się w Arystofanesie Rabelais, Ronsard tłumaczył Plutusa, a przyjaciel Plejady, Pierre de Leyer naśladował Ptaki w satyrze na rogatych mężów (cocu) p. t.: Néphélococugie (z r. 1578). — Uczonego humanistę wypiera w w. XVII światowy kawaler, pięknoduszny dworak. W kołach précieux nie ma zrozumienia dla Arystofanesa. Boileau (A. P. III 339 nn) ostro potępia »buffonerye« Ar. i wypomina mu oczernianie Sokratesa. Mimo to zwolennik Boileau'a, Racine, naśladuje w swych »Les plaideurs« (z r. 1668) Osy Ar.: natomiast przeciwnik owego, K. Perrault nie chce nawet słyszeć o błaźnie, którego »Chmury« były »przyczyną śmierci Sokratesa«. Na obronę komedyopisarza ateńskiego zdobywa się w tych czasach jedynie niewiasta, Anna le Fèvre, sławna Daciera, tłumaczka i komentatorka »Chmur« i »Plutusa« (z r. 1684). Uznanie dla Ar. podziela z nią, choć nie bez zastrzeżeń, sławny Fontenelle (w Remarques sur quelques comédies d'Aristophane et sur le théatre grec), a Jezuita Brumoi jedynie dla zupełności, nie przez uznanie, przyjmuje do swego »Théatre des Grecs (1730 i 1785/9; t. X—XIII) kompletny przekład Ar. Na ocenę ze stanowiska historycznego zdobył się jedynie P. C. Lévesque (Mémoire sur Ar.). — Oświecenie mierzy Ar. miarą własnej płytkości: Wolter czy La Harpe, Barthélemy czy jeszcze pani Stael nie mają dość słów potępienia dla ordynarnego oskarżyciela Sokratesa. — Problem Chmur stoi na pierwszym planie i w Niemczech. Tu próbują rozmaicie objaśnień i usprawiedliwiać stanowisko Ar. wobec Sokratesa. Po Wielandzie Ar. »ratuje« Lessing, zwracając uwagę na rysy bohatera Chmur, nie zgodne z historycznym Sokr., a wprowadzone dla rozszerzenia charakteru indywidualnego, dla stworzenia typu sofistycznego wychowawcy młodzieży. — Z naśladownictw niemieckich z końca XVIII w. wspomina Süss o Lenza i Göthego satyrach, zwróconych przeciw Wielandowi. Goethego przeróbka »Ptaków« nie przypada mu zupełnie do smaku.

Dopiero romantycy niemieccy zdobyli się na zrozumienie nieograniczoności i bakchantyczności komedyj Ar., jego burzenia illuzyi, nizkiej komiki, fantastycznych zwierząt i motywów czarodziejskich. Problemu »Chmur« nie rozwiązał jednak ani A. W. Schlegel ani Welcker ani Süvern. Hegel (w Vorles. zur Gesch. der Philos.) przyznał racyę Ateńczykom, skazującym na śmierć Sokr., a tem samem usprawiedliwił i Arystofanesa. Frazesy o absolutnej wolności ducha, o świecie subjektywnej wesołości, w który nas wprowadza Arystof., odtąd już nie milkną a zda-

nie Hegla »Ohne Aristophanes kann man kaum ahnen, wie dem Menschen sanwohl sein kann« staje się oklepanką. W duchu Hegla pisze o Ar. Rötscher (Ar. u. sein Zeitalter, 1827), a jeszcze we wstępach Kocka można się dosłuchać tych samych ech. — Prócz Sokratesa zaczyna zajmować filologów, a zwłaszcza historyków także Kleon Arystofanejski. Ratunkiem jego zajął się Droysen i dał assumpt do badania partyjności Ar. (Müller-Strübing, Couat, Croiset).

Forma komedyi Ar. tak była niezrozumiała, że Brentano (od. r. 1871), zastosowawszy do nich kryterya, używane do sekcyonowania Iliady i Odyssei, odkrył w nich szereg kontaminacyi z czasów bizantyjskich. Tak np. w »Chmurach« dopatrzył się resztek trzech utworów: 1) Kontrast szkoły i życia (Sokrates), 2) Ktoś idzie do sofistów po radę co do rozrzutnego syna; 3) Walku starego i nowego wychowania (z Διαταλῆς). Ta zupełna nieznajomość techniki starej komedyi zaczęła znikać dopiero pod wpływem badań Zielińskiego (Gliederung der altatt. Komödie, 1885), Körte'go (Arch. Jahrb. VIII 1893), Poppelreutera (de com. Att. primordiis, 1893), von Salisa (De Doriensium Indorum in comoedia Att. vestigiis, 1905), Süssa (De personarum antiquae com. usu atque origine 1905), Sieckmanna (De com. att. primordiis, 1906), Moessera (Die Mythologie in der dorischen u. altatt. Komödie, 1907). Na podstawie prac tych uczonych technika, a zarazem istota komedyi staroatt., specyalnie Arystofanejskiej przedstawia się w następujący sposób: Komedya staroattycka powstała z połączenia chóru z farsą (Possenspiel). Główną figurą farsy jest błazen (βωμολόχος), odpowiadający włoskiemu pulcineli, niemieckiemu Kasperle. Łączy się w nim naiwność z chytrością, dobroduszność z ironią. Jakikolwiek przypadek sprowadza do tego wesołka szereg innych typów, po sporze wesołek nad wszystkimi tryumfuje, a tryumf swój święci obżarstwem, pijaństwem i rozpustą. Ten schemat farsy ludowej, a zarazem starszej komedyi attyckiej łatwo można odnaleźć u Arystofanesa (Acharnowie, Chmury, Pokój, Osy pod koniec, taksamo koniec Ptaków i Plutosa): Np. wesołek strapiony, narzeka na teatr, żonę, dzieci. Spieszy po radę do sąsiada (Eurypidesa w Acharnach, Sokratesa w Chmurach). Służący nie chce go wpuścić, porada źle się kończy. Wesołek zrzuca z siebie maskę i (jak w prologach Terencyusza) mówi w imieniu poety o literaturze itp. Przychodzą do niego teraz takie figury, jak żołnierz-samochwał, chłop z okolicy, sykofant, stara baba, policyant.. on je przepędza, a sam wyprawia orgię. — Z tym schematem »maryonetkowym« łączy się w wielu komedyach t. zw. agon: Już w prologu zwracają dwaj niewolnicy uwagę na swego pana, osobliwego człowieka. Prócz niego zjawia się jego przeciwnik, kłótnia gotowa, wesołek jest *tertius gaudens*. Agon może być umieszczony przed parabazą, sceny maryonetkowe po parabazie, lub odwrotnie, może też brakować tej lub tamtej części: Na tych właśnie waryacyach polega pozorna nieregularność Arystofanesa. — Dla chóru w farsie miejsca niema. Jakoż po za Attyką znamy farsy bez chóru. W komedyi staroatt. w scenach maryonetkowych odzywa się, ale jest zbyteczny, istotniejszą rolę odgrywa w agonie: w obu wypadkach konkuruje z wesołkiem: Obaj są organem poety, przemawiają

pro domo, obaj zwracają się do publiczności, obaj szydzą po imieniu (ὀνομαστί). Ta konkurencyjność ich dowodzi, że są to dublety, złączone ze sobą nieorganicznie: Gdyby komedya wyrosła była z chóru, to chór wypowiadałby prolog i epilog, do niego przystępowałyby maryonetki. Tymczasem tak nie jest. Znaczenie chóru widać najlepiej z osobistych szydów w parabazie: Chór wniósł do komedyi zwyczaj szydzenia z osobistości (ἰαμβικὴ ἰδέα). Ze stanowiska techniki dramatycznej istnienie satyry politycznej w komedyi jest nieistotne.

Arystofanejska komedya istniała już przed Arystofanesem: Ze streszczenia jednej z komedyi Epicharma poznajemy gnębionego długami chłopa, który szuka mądrości u mędrca Heraklitejskiego, przyswaja sobie naukę o jedności wszechrzeczy i oszukuje z jej pomocą wierzycieli i pasorzyta. Znajomość Agonu u Epicharma potwierdza »Spór Morza i ziemi«. Żarłocznego Heraklesa z »Ptaków« przejął Arystofanes z farsy megarejskiej. — Süss zbyt bezkrytycznie chwycił się idei Bethego (Prolegg. zur Gesch. des Theat.), że chór jest w komedyi czemś drugorzędnem, a był pierwotnie gromadą komastów (κῶμος), którzy się czasem przebierali za fantastyczne postacie. Tak nie wolno zamykać oczu na związek chóru z śpiewakami ithyfallików, z demonami wegetatywnymi, z orszakiem Dionyzosa! Również jednostronne są dalsze wywody Süssa o — beztendencyjności Arystofanesa! Nie ma on mieć żadnych zamiarów po za komicznem obserwowaniem świata i ludzi. Osobiste jego sprawy załatwia wesołek (np. Dikajopolis, Strepsiades, Trygajos). Nie Arystofanes jest konserwatystą, lecz humor ma w sobie coś konserwatywnego. Stare, dobre czasy to tylko tło do komicznej obserwacyi teraźniejszości — jak kraina baśni. Sam Arystofanes przez swój sceptycyzm, zamiłowanie do wygody itp. należy do teraźniejszości. Ale nie można go pytać o pozytywny ideał życia. Kontrast należy do istoty komizmu, tak samo jak uczony głupiec (dottore). Znany on był na scenie przed Arystofanesem: Ar. przedstawił go jako Eurypidesa i jako Sokratesa i jako Metona... Co w jego Sokratesie przypomina sofistę, to należało do Dottore, który np. wyrażał się bardzo uczenie i dawał assumpt do objaśnień językowych i t. d.

Süss wymownie broni Ar. przed zarzutem oszczerstwa, popełnionego na osobie Sokratesa, po adwokacku dowodzi, że Ar. przedstawia nie Sokr., lecz konwencyonalnego Dottore. Ale wymowa adwokacka nie jest jeszcze argumentacyą naukową... Mimo to książkę o Ar. warto czytać, bo choć często jest natrętna, to nigdy nie staje się nudną.

Lwów. *T. Sinko.*

Carl Darling Buck, Introduction to the study of the Greek dialects. Grammar, selected inscriptions, glossary. Ginn and Comp., Boston-New York-Chicago-London (1910) XVI + 320 str. + 4 tablice i mapa dyalektów. (College Series of greek authors ed. by White and Gulick).

Kto chciał zaznajomić się nieco bliżej z dyalektami greckimi, napotykał do ostatnich czasów na znaczne trudności. Obok znakomitego w swym czasie, dziś już przestarzałego dzieła Ahrensa istniały tylko obszerne a do tego niedokończone gramatyki R. Meistera, Smytha, i N. Hoffmanna. Obecnie otrzymaliśmy niemal równocześnie dwa podręczniki dyalektów greckich, ujmujące materyał w jeden tom: niemiecki A. Thumba (Handbuch der griech. Dialekte, Heidelberg 1909) i amerykański C. Bucka. Ten drugi zawiera prócz gramatyki wybór napisów. Buck, którego książkę mam tu omówić, profesor gramatyki indoeuropejskiej w uniwersytecie w Chicago, znany jest chlubnie w nauce zwłaszcza z swej gramatyki oskijsko-umbryjskiej. Świeży jego podręcznik dyalektów greckich w znakomity sposób odpowiada swemu celowi. Składa się z dwu głównych części: gramatyki i wyboru napisów. Gramatyka na 161 stronach zawiera materyał niezwykle obfity; dopiął tego autor przez sposób pisania zwięzły i krótki. Układ gramatyki jest bardzo praktyczny. Autor nie rozbił swej gramatyki na szereg gramatyk oddzielnych dyalektów: lakońskiego, lesbijskiego itd., lecz przy każdym objawie fonetycznym i morfologicznym zestawia formy wszystkich dyalektów, a więc porządkuje materyał w podobny sposób, jak np. Brugman w swej gramatyce greckiej. Metoda ta ma znaczną zaletę: umożliwia przegląd, w jakich dyalektach występuje pewien dźwięk lub pewna forma i ułatwia pogląd na wzajemny stosunek dyalektów. By jednak korzystający z dzieła znalazł w niem i osobno dla każdego dyalektu zebrane ważniejsze jego objawy gramatyczne, o to postarał się autor w drugiej części gramatyki. Tu przechodzi dyalekt za dyalektem i wymienia przy każdym charakterystyczne zjawiska, odsyłając po szczegóły do paragrafów części systematycznej. W ten sposób gramatyka Bucka czyni zadość wszelkim potrzebom i pod tym względem posiada wyższość nad dziełem Thumba, które podaje materyał wyłącznie koleją dyalektów. W dwu krótkich rozdziałach autor szkicuje najważniejsze spostrzeżenia z zakresu tworzenia wyrazów i składni. W całej gramatyce nie poprzestaje na wyliczeniu zjawisk, lecz prawie wszędzie stara się je objaśnić. Nie czyni tego tylko tam, gdzieby wyjaśnienie wymagało długich wywodów albo gdzieby trzeba wypowiadać zupełnie niepewne przypuszczenia. W podziale dyalektów idzie własnemi drogami. Dzieli dyalekty na dwie wielkie grupy: dyalekty zachodnio- i wschodniogreckie. Do pierwszych zalicza dyalekty doryckie i północno-zachodnie, do wschodnich attycko joński i dyalekty eólskie z arkadyjsko-cypryjskim. Podział ten ma swoje zalety, tylko nazwa »dyalekty zachodnie« niezupełnie jest szczęśliwa, gdyż przy nazwie tej myślimy mimowoli o dyalektach w Grecyi i Sycylii, tymczasem u Bucka obejmuje ona i takie dyalekty jak kretyjski lub rodyjski. Dyalekt elijski zalicza do północno-zachodnich, co zawsze uważałem za jedynie uzasadnione, a co w ostatnich czasach uznał i Brugmann. Do tych dyalektów skłonny jest zaliczyć i dyalekt Achai, co i ja czyniłem wbrew Brugmannowi w wykładach od szeregu lat. Dyalekt pamfilijski, którego stanowisko jest najmniej jasne, wyklucza z przedstawienia, nadmieniając, że dyalekt ten łączy cechy dyalektów doryckich w szerszem znaczeniu i arkadyjsko-cypryjskiego (»achaj-

skiego«). Ze względu na brak napisów dyalektycznych czystych w dyalekcie etolskim, nie mówi o tym dyalekcie, lecz tylko o koine etolskiej czyli północno-zachodniej, a Epir i Akarnanię, z których mamy napisy tylko w koine, wyklucza z przedstawienia. Szczególną uwagę zwraca wszędzie na historyę szczepów. Widać to przedewszystkiem w bacznem uwzględnianiu napływowych elementów doryckich w dyalektach eolskich (tessalskim i beockim) i elementów staroachajskich w doryckiem, powtóre w starannem ważeniu wpływu koine na różne dyalekty. Przez to uwzględnianie koine udało mu się usunąć różne trudności fonetyczne i morfologiczne, różne »wyjątki« od tego, czego czystość dyalektu kazała oczekiwać. W książce Bucka przebija się doskonale wpływ, jaki nowe badania nad koine zaczynają wywierać i na studya nad epoką klasyczną, i postęp, jaki znajomość epoki klasycznej tym badaniom zawdzięcza. W całem przedstawieniu przedmiotu występuje jasność i pewność sądu; tylko wyjątkowo czytelnik nie zgodzi się na objaśnienia autora. W pojmowaniu tz. dwugłosek niewłaściwych Buck idzie torem Brugmanna: ει i ηι przedstawia więc dla niego ē ścieśnione, ου ō ścieśnione. Słusznie nie przyjmuje w prajęzyku osobnego *j* obok półsamogłoskowego *i̯*; prajęzykowe *i̯* przechodziło według niego w pewnych okolicznościach w ζ, w innych w spir. asper (§ 56). Bardzo pożyteczne są tablice, wymieniające przy każdem ważniejszem zjawisku głosowniowem i fleksyjnem dyalekty, w których to zjawisko występuje. Bardzo pożądanym dodatkiem jest też kolorowa mapa dyalektów. Uwydatnia na niej Buck mieszanie się dyalektów za pomocą szrafirowania w innym kolorze. Szkoda tylko, że na mapie brak jest W. Grecyi i Sycylii i że dla Tessalii i Krety czyli kraju, wykazujących różnice dyalektyczne w różnych miastach, liczba miast na mapie oznaczonych jest niewystarczająca. Brak tu różnych miast, o których mowa jest w tekście. — Przy formie homer. Ποσειδάων należało dodać, że to forma eolska.

Wybór napisów, stanowiący drugą część dzieła, przynosi 113 napisów (więcej więc niż u Solmsena), zaopatrzonych komentarzem językowym i rzeczowym. Nacisk położony tu jest naturalnie na napisy starsze. Znajdujemy w wyborze napis gortyński i jednę z tablic heraklejskich. Byłyby pożądane przed każdą inskrypcyą tytuły, określające krótko jej treść, jakie widzimy np. w zbiorze Hicksa. Znakiem <> oznaczył wydawca litery, przez pomyłkę wyryte na kamieniu. Sposobu tego nie nazwę szczęśliwym; znak ten wyraża w filologii zwykle co innego.

Strona zewnętrzna książki zasługuje na najwyższe pochwały.

Książkę Bucka można polecić gorąco jako wstęp do studyum nad dyalektami greckimi. Materyał podaje ona krócej niż dziełko Thumba.

Lwów *Stanisław Witkowski.*

Collection des Guides-Joanne. Grèce par Gustave Fougères. 23 cartes, 46 plans, 25 illustrations. Paris 1909, Librairie Hachette et C-ie. str. 48* + LXXXV + 514.

Francuzi, zwiedzający Grecyę, posiadali dwutomowy przewodnik, ułożony przez znanego uczonego Haussoulliera. W miejsce jego pojawia się teraz przewodnik w zupełnie nowej redakcyi, napisany przez Gustawa Fougères, byłego członka Instytutu archeologicznego francuskiego w Atenach, obecnie profesora Sorbony, znanego badacza starożytności greckiej. Główną stroną ujemną przewodnika jest brak wskazówek dla podróżujących po Azyi mniejszej i to nie tylko po miastach jońskich, ale i po Troadzie. Poza tem przewodnik bardzo jest bogaty i zawiera wiele wiadomości, których nie podaje Baedecker. Sprawdziłem to na szeregu ustępów, które porównałem z opisami Baedeckera. Ostateczny sąd o przewodniku Fougères'a możnaby oczywista wydać dopiero po odbyciu podróży przy jego pomocy. To też ograniczam się tu tylko do notatki. Przewodnik obfituje w plany, które dla niektórych miejscowości są lepsze od planów Baedekera. Zasługują tu na uwagę zwłaszcza plany wielkich wykopalisk, dokonanych przez Francuzów, a więc plany Delf i Delos, wykopalisk na zachód od Atrepoli, oraz bizantyjskiej Mistry, ale i inne plany, np. Keramejku, agory ateńskiej, dobry plan Eleusyny, plan świątyni Aphai w Eginie, Koryntu i okolic, Nauplu, Argos, Megalopolis, Pylos, Thery, Knosos na Krecie itd. Zasługują też na uwagę liczne plany sytuacyjne sławnych bitw, a przedewszystkiem kilka rekonstrukcyj Akropoli ateńskiej całej i różnych jej budowli i to dla różnych epok. Ze względu na tę obfitość mapek i planów oraz na bogatą treść tekstu dzieło nie tylko jest niezbędne obok Baedekera dla każdego, który zwiedza Grecyą w celach naukowych, ale i ważne dla uczonego, który szuka informacyj topograficznych, archeologicznych czy historycznych o różnych miejscowościach Grecyi. Zasadnicze wiadomości z archeologii objaśnione są dla niehellenisty przy pomocy ilustracyj. W liście podręczników historyi greckiej uderza brak podręcznika Ed. Meyera a i wogóle na wybór podręczników historycznych, podany tam, zgodzić się trudno.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

Frant. Groh, Topografie starých Athen. Část první: Athény až do válek perských. S 39 obrázky. V Praze 1909. Nákladem České Akademie pro vědy, slovesnost a umění. str. IV + 131.

Mimo że Czesi posiadają tylko jeden uniwersytet, my dwa, wyprzedzili nas na polu podręczników filologicznych dla uniwersytetów. Ale też Akademia czeska popiera tam żywo akcyę, zmierzającą ku stworzeniu takich podręczników i bierze je w nakład. W swoim czasie omawiałem w Eos wyśmienity podręcznik metryki greckiej i rzymskiej Krála, obecnie mam mówić o podręczniku topografii ateńskiej, inny sprawozdawca ocenił niedawno zarys historyi greckiej Peroutki. U nas na tem polu do niedawna panował zastój zupełny. Akademia nasza nie troszczyła się o wzbogacenie literatury naukowej polskiej tym działem, snać wychodząc z rzekomo wysoce naukowego zapatrywania, że tego rodzaju dzieła po-

winny ukazywać się prywatnym nakładem. Jestto stanowisko mylne. Zapewne, że w Niemczech akademie nie wydają podręczników, ale też tam podręcznik rozchodzi się w liczbie tak znacznej, że nakład się opłaca. U nas koło kupujących musi być z natury rzeczy bez porównania szczuplejsze; nakładca prywatny na podręcznik taki w tych warunkach nie znajdzie się, a wobec braku nakładcy i uczony nie pokusi się o napisanie podręcznika. A przecież nawet z czysto naukowego punktu widzenia mylne jest zdanie, że podręcznik nie posuwa nauki naprzód. Prawda, że autor podręcznika nie ma obowiązku podawać w nim wyłącznie rezultatu własnych badań, bo to najczęściej nie byłoby możliwe wobec szerokiego zakresu, jaki podręcznik musi obejmować, a nawet nie zgadzałoby się z naturą podręcznika, atoli jaką doniosłość naukową może mieć podręcznik, łatwo poznać np. z podręcznika historyi starożytnej Ed. Meyera. Żaden też uniwersytecki autor podręcznika nie poprzestanie chyba na podawaniu rezultatów badań obcych, lecz w działach, w których pracował samozielnie, ddoda niejedno z własnych badań. W najnowszych dopiero czasach rozpoczyna się u nas w omawianej dziedzinie zwrot pomyślniejszy; pięknym takim owocem jest tu historya literatury rzymskiej prof. Morawskiego.

Autor czeskiego podręcznika topografii Aten, nadzwyczajny profesor uniwersytetu praskiego Franciszek Groh, zaznajomił się z topografią Aten w ciągu sześciotygodniowego pobytu w tem mieście a rezultaty tego pobytu rozszerzył i pogłębił przez kilkoletnie studya. Praca jego oparta jest na gruntownej znajomości literatury przedmiotu, nie wyłączając dzieł najświeższych. Cechuje ją sąd zdrowy i trzeźwy, zaleta niezmiernie ważna w dziedzinie topografii ateńskiej, gdzie tyle jest problemów ciemnych, tyle wypowiedziano sprzecznych hipotez, tak olśniewającą nieraz rozwinięto dyalektykę w bronieniu pewnego przypuszczenia wątpliwego. Prof. Groh nie daje się w tym ostatnim razie uwieść błyskotliwym albo chwilowo mającym powodzenie w nauce hipotezom, lecz bez uprzedzeń, chłodno odważa wszystkie za i przeciw w każdej kwestyi i podaje rezultat najprawdopodobniejszy. Tę samodzielność sądu stwierdziłem we wszystkich kwestyach, które znałem z własnych badań specyalnych. Rozważny jest sąd autora o położeniu agory w najstarszej epoce (tylko jedna bały zawsze w Atenach, położona na północny zachód od Akropoli), ostrożnie rozstrzyga też pytanie, gdzie leżało Dionysion en Limnais; Lenajon (nie na zachód od Aropoli); nie dał się tu uwieść argumentom Dörpfelda, za którymi poszedł np. Judeich. Źródło Kallirrhoe kładzie z Belgerem w dolinie Ilisu a nie na zachód od Akropoli, jak Dörpfeld; Dörpfeld odkrył tu jego zdaniem wodociąg Pizystrata.

Obok Hekatompedon istniało według niego w 6 w. nn Akropoli stare Erechtheion; położone by,o w miejscu dzisiejszego. Z zapatrywań samodzielnych podnoszę np. zdanie, że w epoce przedperskiej istniała na Akropoli świątyńka Artemidy braurońskiej.

Leży to w naturze rzeczy, że w kwestyach topograficznych dies diem docet. Wykopaliska zmieniają tu niespodzianie to, co uchodziło powszechnie za pewne. Tak i w dwu kwestyach poruszonych w dziełku

Groha dokonano wykopalisk i wypowieziano nowe zapatrywania w tym samym roku, w którym dziełko wyszło. Jedną z kwestyj jest położenie i postać Pnyxu. Groh opisuje postać miejsca zgromadzeń według badań przed r. 1906; ponieważ opis Pnyxu zamieścił w I. części dziełka, wypływa z tego, że uważa postać jego za przedperską. Tymczasem najnowsze wykopaliska Tsuntasa pouczyły, że dzisiejsza postać Pnyxu pochodzi dopiero z 4 w. Tym sposobem opis Pnyxu nie należał do części I. — Drugą kwestyą jest sprawa Pelargikon. Tutaj w roku wydania książki Groha pojawiło się dzieło Köstera. Według Köstera główne wejście na Akropolę znajdowało się nie po stronie zachodniej, lecz północnej. Groh nie mógł już zająć stanowiska wobec rezultatów badań Köstera.

Każdy czytelnik dziełka z zajęciem będzie oczekiwał części drugiej z opisem Aten V wieku. Przydałyby się w niej nieco bliższe objaśnienia planów lub fotografij, niż je znajdujemy czasami w części pierwszej. Uderza pominięcie całkowite Edwarda Meyera przy epoce przedhistorycznej. Z drobnostek jedno: przewodnik francuski po Grecyi Fougères'a wyszedł nie w roku 1906, jak czytamy na str. 27, lecz w r. 1909.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

Kazimierz Morawski: M. Tullius Cicero, życie i pisma. Kraków 1911. (VII, 327 str. 8-vo).

Monografia ta jest dalszym ciągiem Historyi literatury rzymskiej tegoż autora, o której niedawno w tem czasopiśmie pisałem. Powody, dla których Szanowny autor przeznaczył osobny tom Cyceronowi, wyłuszcza sam w przedmowie. A jakkolwiek obeznany z przedmiotem czytelnik zapewne radby był już teraz otrzymać większą całość historyi literatury rzymskiej w tak wzorowem opracowaniu, przecież uspokoić się może przyrzeczeniem autora, że to jeszcze nastąpi, a na razie uznać musi, że to co tu otrzymał, jest bardzo cennym darem, przewyższającym wartością nawet wartość tomu I. Należało się też Cyceronowi takie odrębne i wybitne opracowanie nie tylko dla tego, że po nim mamy stosunkowo dużo obfitszą spuściznę, niż po innych autorach, ale także dla tego, że w tej spuściźnie skupia się i krystalizuje to, czem się duch rzymski, przesiąknięty kulturą grecką, najidealniej i najszlachetniej wyraził, i czem na wieki potomne wywarł wpływ potężny i niezatarty. Co do przedstawienia rzeczy, to nie dopuszczę się zapewne przesady, jeżeli pozwolę sobie nazwać je wprost mistrzowskiem: porzucając w znacznej części schematy utarte, prowadzi nas autor przez życie i działalność Cycerona krok za krokiem, przedstawiając je na tle dobrze zrozumianych ówczesnych stosunków politycznych a w wdzięcznem oświetleniu powszechnego rozwoju myśli ludzkiej; dodaje wiele mało znanych lub nowych szczegółów i poglądów (por. str. 8, 11, 12, 13, 94, 206, 227 n., 224 itp.), a wszędzie rozwija rzecz stylem jędrnym, jasnym i wyrazistym, odróżniając odpowiednio rysy istotne i kierownicze od przypadkowych drobiazgów. Przed-

stawienie dowodzi niezwykłego oczytania w dziełach Cycerona i rozumienia ich przewodnich myśli, a zarazem panowania nad literaturą pomocniczą aż do czasów ostatnich. Osobliwie treść i znaczenie filozoficznych dzieł Cycerona podano bardzo trafnie i zajmująco. Takiego np. rozbioru jasnego i jędrnego, jak rozbiór i ocena dzieła de finibus dotąd nie czytałem.

Jeżeli po tem, co dotąd powiedziałem, chcę o pewnych szczegółach monografii wyrazić zdanie odmienne, to z góry się zastrzegam, że chodzi tu o rzeczy stosunkowo drobne, nie chodzi o błędy lub pomyłki, przynoszące ujmę całości, lecz tylko o zapatrywania, o które można się spierać, chodzi tu nie tyle o fakty, ile raczej o ich oświetlenie. Znawca i wielbiciel Cycerona przedstawił mojem zdaniem miejscami zbyt czarno i jednostronnie ujemne strony jego politycznej i literackiej działalności. Zgodnie z istotnym stanem rzeczy określa autor podstawy prawne, na których opierało się działanie Cycerona w wyroku wydanym na uczestników spisku Katyliny (str. 49 nn). Jeżeli jednak obok tego na str. 50 n. czytamy, że »był siepaczem z ramienia senatu« a na str. 9, że »przecież nie sąd żaden, lecz senat skazał Katylinarczyków na śmierć«, to wyrażenia te są przesadne wobec tego, że zgodzić się wypada na to, iż Cyceron działał w dobrej wierze i z przekonania. Przecież sądy wyjątkowe (iudicia extraordinaria) znała od dawna konstytucya rzymska, czego dowodem jest choćby opisany dokładnie przez Liwiusza (XXXIX, 14—19) sąd, przeprowadzony w r. 186 a. C. i wyrok wydany na uczestników tajemnych uroczystości Bakchusowych. Że senatus consultum ultimum nadawało Cyceronowi prawo sądzenia sprzysiężonych i wydania przeciw nim wyroku, to przyznaje nawet Salustyusz, przeciwnik polityczny Cycerona (Bell. Cat. 29). A że każdy sędzia w Rzymie, o ile miał prawo samoistnie wyrokować, mógł przed wydaniem wyroku radzić się w tej sprawie jeszcze dobranych sobie doradców, to nie ulega wątpliwości, i tak też czynili np. ojcowie rodzin przy odbywaniu sądów rodzinnych. Tak też uczynili konsulowie w sprawie Bakchanaliów (Liv. XXXIX, 19) pomimo tego, że im wyjątkową władzę do przeprowadzenia tej sprawy nadał senat (roz. 14). Cyceron obrał sobie w tym ważnym wypadku senat za doradcę, w senacie dochodzenie przeciw sprzysiężonym przeprowadził, tam też sprzysiężeni wobec oczywistych dowodów przyznali się do czynu, — *mógł* zatem legalnie w sprawie wydania wyroku radzić się senatu, i wykonać prawnie wyrok zalecony przez większość senatorów, a zgodny z jego zapatrywaniem. Zapewne, odważniej byłby postąpił, gdyby się nie był radził senatu, ale sposób jego postępowania był wskazany ostrożnością w tak ważnej sprawie, a w każdym razie był legalny. Że tak było, wynika nawet z tego, że sam Klodyusz r. 58 nie oskarżył go wprost o nadużycie, ale pierwej przeprowadził prawo osobne i to wstecz działające, na podstawie którego uchwalono następnie wygnanie Cycerona.

Co się zaś tyczy działalności Cycerona w zakresie historyografii i poezyi, to i tu oświetlenie niekorzystne, w jakiem ona występuje (rozd. V i VI), uledz może znacznej modyfikacyi wobec następujących uwag: Zaprzeczyć się nie da, że Cyceron starał się skłonić Lukcejusza do pe-

wnej stronniczości w przedstawieniu sprawy spisku Katyliny i że sam usiłował nadać swej roli politycznej w utworach poetyckich blask i wyższe namaszczenie, ale jedno i drugie zboczenie tłumaczy się jego poglądem na ówczesne położenie polityczne Rzymu. Zdawało mu się, że ideał jego polityczny zasługuje na to, aby się chwycić choćby mniej chwalebnych środków dla zapewnienia mu zwycięstwa, bo historia ma być przedewszystkiem magistra vitae; mniemał, że chwaląc siebie i swe czyny, chwali i podnosi to, co jego zdaniem było jedyną deską ratunku dla upadającej republiki. A żył w czasach, w których według Tacyta (Agric. 1) »plerique suam ipsi vitam narrare fiduciam potius morum, quam adrogantiam arbitrati sunt«. Słusznie też wywodzi autor, że zapatrywanie Cycerona na istotę i zadanie poezyi było jednostronne, ale to zapatrywanie zostawało w ścisłym związku z jego zapatrywaniem w zakresie retoryki i wymowy, a wiersze jego, lubo słabe, nie były znów tak złe, zwłaszcza jeżeli je oceniamy na tle stanu ówczesnej poezyi rzymskiej. Takie utwory poetyckie ogłaszali także inni współcześni, jak Cezar i Brutus, co poświadcza Tacyt w Dialogu de orat. 21: »Fecerunt enim et carmina, et in bibliothecas rettulerunt, non melius, quam Cicero, sed felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt«. A pomimo tego jednak przyznać należy, że Cyceron był obdarzony wysoko wykształconym zmysłem krytycznym i estetycznym. Dowodzi tego między innymi ten osobliwie szczegół, że uznawał Demostenesa za największego mówcę greckiego przeciw zapatrywaniu swych krytyków, którzy w mowach Lyzyasza widzieli wzór wymowy. Faktem jest w każdym razie, że nie znamy dawniejszego od Cycerona autora starożytnego, któryby był przyznał to naczelne stanowisko w wymowie Demostenesowi.

Lwów. *Br. Kruczkiewicz.*

P. Papini Stati Silvae. Varietatem lectionis selectam exhibuit Gregorius Saenger. Petropoli 1909. Ex officina Senatus, str. VIII + 232, 8°.

Grzegorz Saenger, były kurator warszawskiego okręgu naukowego, znany jest czytelnikom Eos z prac krytycznych nad poetami polsko-łacińskimi. Uczony ten wystąpił obecnie z wydaniem Sylw Stacyusza. W ostatnich czasach ukazały się niemal równocześnie dwa wydania Stacyuszowych Silvae: wydanie Vollmera (Lipsk 1898) i wydanie A. Klotza (Lipsk 1900). Że wydanie Saengera po tamtych nie jest zbyteczne, widać ze sporej liczby krzyżyków w tekscie, figurujących jeszcze i w wydaniu petersburskiem. Tekst Sylw jest w wielu miejscach popsuty i jeszcze i po Saengerze krytyka konjekturalna będzie musiała dosyć nim się zajmować. Saenger poświęcał uwagę tekstowi poety neapolitańskiego od dłuższego czasu. Obecnie daje tekst z wybranym aparatem krytycznym. Tekst poprzedza wykaz rękopisów z krótkimi uwagami o każdym z nich. Wstęp krytyczny do wydania Sylw zamierza Saenger ogłosić

w osobnej książce, która zawierać będzie też wyciągi z dawniejszych jego prac krytycznych nad tym utworem. Dopiero też po ukazaniu się tej książki będzie można wyrobić sobie w całej pełni obraz o stanowisku krytycznem wydawcy. Jedynem naszem źródłem Sylw jest, jak wiadomo, rkps madrycki. Jestto kopia egzemplarza znalezionego (w St. Gallen?) przez Poggia w r. 1417 lub 1418, zrobiona z jego polecenia i zawierająca poprawki jego ręki. Kopia ta z Włoch dostała się później do Hiszpanii. Z rkp. madryckiego wypłynęły wszystkie inne rkpp. z wyjątkiem Laurentianus z 10 w., który to rkp. zawiera jednak tylko jeden utwór z Sylw. Co sądzi Saenger o pochodzeniu poprawek drugiej ręki w Matritensis, dowiemy się zapewne z zapowiedzianego wstępu krytycznego. Tam także dowiemy się czegoś więcej o stanowisku Saengera wobec spornej kwestyi lekcyj Poliziana. Jak wiadomo, Angelo Poliziano wynotował na egzemplarzu editio princeps Sylw lekcye jakiegoś rękopisu Poggia. Zachodzi pytanie, czy ów rękopis Poggia był to Matritensis dzisiejszy, czy jakaś jego kopia. Wielu sądzi, że Poliziano miał przed sobą odpis z Matritensis i uważa wogóle owe lekcye Poliziana za nie przedstawiające dziś wartości samodzielnej. Saenger zdaje się być odmiennego zdania, gdyż lekcye, zaczerpnięte według wyraźnych słów Poliziana z owego rkp. Poggia, przytacza w aparacie wszystkie, inne przynajmniej w wyborze.

Trudności tekstu usiłuje Saenger usunąć za pomocą konjektur. Posiada on talent odkrywania zepsucia i niezaprzeczony talent dywinacyjny. Konjektury jego są bystre, ale często zanadto odbiegają od przekazanego tekstu, są za śmiałe. Tak np. III 5, 49 przekazane *Et quamquam* zmienia na *Ianigenam*, V 4, 8 *revisent* na *reversae*, 12 *sacer* na *tamen*, 13 *et vigilabat* na: *ut vigilaret*, 19 *leviter* na *limen*, II 5, 13 *placidi timuere* na *pardae stupuere* itd. Czasem zmienia tekst tam, gdzie brzmieniu słów nic nie można zarzucić, np. III 5, 15 *rapidi* i *proelia* dają myśl zupełnie dobrą; podobnie II 4, 30 *quondam* można całkiem dobrze wytłómaczyć, a broni go od zmian przeciwstawione *nunc* w następnym wierszu; nie ma też powodu, by dwa wiersze niżej (32) zmieniać *recluso*, który to wyraz przeciwstawia chwilę zamknięcia papugi do klatki, czasom poprzedzającym.

Przy oznaczaniu wierszy, nawet heksametrów, cyframi niepotrzebnie znaczy co czwarty (4, 8, 12 itd.), zamiast co piąty wiersz.

Strona zewnętrzna gustowna i elegancka.

Lwów. *Stanisław Witkowski.*

Tadeusz Sinko, Homer zmartwychwstały, Kraków, 1911, str. 58, 8°, odbitka z Przeglądu Polskiego, czerwiec i lipiec 1911. Skład w księgarni powszechnej we Lwowie. — Pod wymienionym tytułem wydano wykłady, wygłoszone podczas kwietniowych Kursów uzupełniających dla nauczycieli szkół średnich w Krakowie na temat: »Dzisiejszy stan kwestyi Homeryckiej«. Rzecz składa się z czterech rozdziałów: w pierwszym (str. 3—8) przedstawiono w ogól-

nych zarysach dzieje i wyniki krytyki negatywnej od Wolfa do Gerckego i Roberta; w drugim (9—31) roztrząśnięto ludowość poezyi Homera i kryterya, używane do rozróżnienia w niej części starszych i młodszych (porównywanie materyałów etnologicznych, archeologicznych; brąz i żelazo, broń mykeńska i jońska, urządzenia polityczne i społeczne, język, metrum, powtarzania się, sprzeczności); w trzecim (32—40) przytoczono zapatrywania unitaryuszów polskich i zagranicznych; w czwartym (41—58) streszczono badania nad techniką Homera i nad jednolitością kompozycyjną obu poematów z konkluzyą »Zamiast uciekać się do hipotezy, że Jonia wydała dwóch Homerów, jednego w w. VIII, drugiego w w. VII, obu jednakowo gienialnych, obu posługujących się tym samym językiem i tą samą techniką, obu stwarzających ten sam idealny obraz zamierzchłej kultury, miejmy odwagę powiedzieć, że autorem Iliady i Odyssei jest ten sam poeta«...

Leon Piniński, Pod wrażeniem Rozmyślań Marka Aurelego, Kraków, 1911, str. 28 dużego 8°, Odbitka z Księgi pamiątkowej ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniw. lwow. przez Jana Kazim. — Książka niefilologiczna, ale godna polecenia każdemu filologowi, jako introdukcya do lektury M. Aurelego. Autor systemizuje przygodne wyznania i refleksye filozofa na tronie, układając z ich przekładów i streszczeń pięć rozdziałów: I. Stosunek duszy naszej do porządku wszechświata. II. Obowiązki wobec bliźnich. III. Obowiązki wobec społeczeństwa i państwa. IV. Wyrabianie własnego charakteru. V. Znikomość rzeczy ludzkich, śmierć, lekceważenie sławy. — Nie zapomina przytem o pierwiastku osobistym, zabarwiającym ową spowiedź poganina i wszędzie go podkreśla. I te podkreślenia właśnie, ujęte w trafne aforyzmy, są niezmiernie interesujące, bo kieruje niemi znów osobistość autora. Świadczą one, że autor nie tylko przeczytał i przemyślał, ale przeżył M. Aurelego. Te iskry, wywołane zetknięciem się dwóch powinowatych, a przecież różnych umysłów i dusz, duszy pogańskiej i chrześcijańskiej, stanowią największy powab wymienionej książeczki.

Dzieje literatury rzymskiej w zarysie, podług Joachima i Baumgartena opracował J. W. z wyjątkami z pisarzów łacińskich. (Książki dla wszystkich, nr. 530, M. Arct w Warszawie, str. 242, 16). — Książeczka, skompilowana z dwóch doskonałych podręczników popularnych, mogłaby dzięki przytoczonym wypisom z przekładów autorów łacińskich, przydać się szerszej publiczności, gdyby jej nie był skalił ktoś, co o języku i literaturze łacińskiej niema wyobrażenia. W obecnym stanie należy przed nią przestrzedz. Oto parę próbek niedbałości: versus saturnus (8); podczas t. zw. superealii (= luperkaliów, 9); Liviusa Andronikusa »zasługą było wprowadzenie do poezyi łacińskiej niektórych greckich rozmiarów i wersyfikacyi, gdyż w ten sposób zróżnicował monotonną dotychczas prozodyę rzymską« (19); Aulularia (garnek ze złota, 26); Medagorus (bis. 29 n); Heglio i Tynda (bis. 32); Aecius (39 n); Filomena (42); Micjan, Eschinos, Klezyfon (45) i t. d. coraz gorzej.

T. S.

Bibliografia ważniejszych dzieł z r. 1909 nn.

Walde, Lat. etym. Wb. 2. Aufl. Heidelb. Winter 1911. M. 10,40.

Fr. Leo, Der Monolog im Drama. Gött. Abh. NF. X 5. 1908. 119 S. 8 M.

A. Springer, Handbuch der Kunstgeschichte. I. Das Alterthum. 9. Aufl. von A. Michaelis. 1911. Leipzig, Seemann Geb. 9 M.

W. S. Teuffels Gesch. d. römischen Literatur. 6. Aufl. von W. Kroll u. Fr. Skutsch. Bd. II. Die Literatur von 31 v. Chr. bis 96 n. Chr. Leipzig 1910, Teubner. M. 6 (opracowany głównie przez Krolla).

C. Rothe, Die Ilias als Dichtung, Paderborn 1910, Schöningh. M 5,40.

Pauly-Wissowa Realencyklopädie. 12. Halbband. Euxantios-Fornaces. Stuttgart 1909. M. 15.

W. v. Christs, Gesch. d. griech. Lit. 5. Aufl. von W. Schmid. II 1, 2. München 1911, Beck. M. 4,50.

Libanii opera rec. R. Foerster. T. V. Teubner 1909. 12 M.

Klussmann R., Bibliotheca scriptorum classicorum et Graecorum et Romanorum. 1878--1896. Bd. I. Scriptores Graeci. 1. Teil. Leipzig 1909, Reisland. 18 M. 2. Teil, ibid. 1911.

J. N. Svoronos, Das Athener Nationalmuseum. Deutsche Ausgabe von W. Barth. Taf. 1—100. Textband I. Athen 1908. Griech. Verlagsgesellschaft. 75 M.

Délos. Exploration archéologique faite par l'École française d'Athènes. I. II. Paris 1910, Fontemoing & C-ie.

The sculptures of the Parthenon. London 1910, Brit. Mus. 5 Ł 15.

Gercke und Norden, Einleitung in die Altertumswissenschaft. II. Leipzig, Teubner, 1910. M. 9. III. 1911. M. 9.

U. v. Wilamowitz-Moellendorff u. B. Niese, Staat u. Gesellschaft der Griechen u. Römer. Leipzig 1910, Teubner. M. 8. (Kultur d. Gegenwart).

W. Wundt, Völkerpsychologie. Mythus u. Religion. 2. Aufl. 1. Teil. Leipzig 1910, Engelmann. M. 13. (C. d. n.).

S. W.

EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCA TADEUSZ SINKO

ROCZNIK XVII. — 1911.

WE LWOWIE 1911 — NAKŁADEM TOW. FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W KRAKOWIE
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR THADDAEUS SINKO

VOLUMEN XVII. — 1911.

LEOPOLI 1911 — SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

Spis współpracowników rocznika XVII.

(Liczby po nazwiskach oznaczają strony artykułów).

Bieńkowski Piotr (Kraków) 45
Blatt G. (Lwów) 163
Dembitzer Z. (Stanisławów) 199
Demiańczuk J. (Berlin) 112. 123
Dybowski R. (Kraków) 57
Fritz J. (Wiedeń) 202
Graszyński B. (Lwów) 88. 207
Kruczkiewicz B. (Lwów) 243
Morawski K. (Kraków) 1. 135
Miodoński A. (Kraków) 7
Rapaport A. (Lwów) 113. 118
Rozwadowski J. (Kraków) 169
Sajdak J. (Paryż) 193
Schneider S. (Lwów) 153
Sinko T. (Lwów) 76. 209. 228. 230. 232. 234
Sternbach L. (Kraków) 35
Witkowski S. (Lwów) 141. 238. 240. 241. 245
Wróbel W. (Lwów) 14
Zaczek S. (Kołomyja) 118
Zieliński T. (Petersburg) 129

Spis rzeczy rocznika XVII.

Str.

I. Rozprawy z zakresu filol. klas. i językoznawstwa:
Witkowski S., Studia Aristophanea 141
Wróbel Val., Aristotelis de epopoeae et tragoedie generibus doctrina 14
Schneider Stan., Świadectwo Filostratosa o wężu Ateny 153
Sternbach Leo, Dilucidationes Nazianzenicae II 35
Sajdak Joh., Rękopisy św. Grzegorza z Naz. w Szwajcaryi 193
Zieliński Thad., De Accii Philocteta 129
Morawski Cas., De oratione Philippi apud Sallustium 135
» » De M. Iuni Bruti genere dicendi et Philippica X-ma Ciceronis 1
Miodoński A., Pseudolatroniana 7
Blatt G., De accentu substantivorum βοῦς et κύων 163
Rozwadowski J., »Praojczyzna indoeuropejska« 169
II. Z archeologii:
Bieńkowski P., De prototypo quodam Romano adorationis magorum (cum duabus tabulis) 45
III. Z humanizmu i historyi filologii:
Dyboski R., Wpływy greckie w poezyi angielskiej 57
Dembitzer Z., Ad Callimachi libellum de Gregorio Sanoceo 199
Fritz J., List Brudzewskiego do Celtisa 202
Sinko T., Polski apologeta humanizmu z w. XVIII 76
IV. Γρασίνιος Β., Ἀθηναΐς (πρᾶξις α' καὶ β') 88
Μετάφρασις Krasińskiego: Jak anioł spadły 207
V. Recenzye — sprawozdania — zapiski 112. 209
(Wykaz omówionych książek zob. na str. odwrotnej).
VI. Bibliografia 128. 248
VII. Sprawozdanie z czynności Tow. fil. za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1910 . . . . . I—XIII

Wykaz dzieł omówionych w dziale recenzyi i w zapiskach.

Str.

Apuleius, p. Jankowski i Rydel
Barański F., Praktyczna lekcya gram. łać. w klasie III 122
Beltzner E., Die kulturellen Verhältnisse der Odyssee 228
Bogucki M. K., Lukianosa Charon po polsku 118
Buck C. D., Introduction to the study of the Greek dialects 238
Dragan M., O filozofii dziejów św. Augustyna 119
Draheim H., Die Odyssee als Kunstwerk 224
Elegicy rzymscy, p. Karchut
Fougères G., Grèce 240
Geffcken J., Die griechische Tragödie [2] 112
Groh F., Topografie starych Athen 241
Jankowski J., Apuleusza bajka o Amorze i Psyche 115
Kalisman M., Pompei 120
Karchut S., Wybór pism elegików rzymskich 127
Krajewski W., Plutarch, Biografia M. Porcyusza Katona 127
Kralik R., Homeros 230
Lange A., Epos greckie, Homer Iliada 232
Lietzmann, Kleine Texte 123
Literatury rzymskiej dzieje opracował J. W. 247
Morawski K., M. Tullius Cicero 243
Mülder D., Die Ilias u. ihre Quellen 209
Nagórzański F., Tacyt a »Quo Vadis« Sienkiewicza 120
Pauly-Wissowa-Kroll, Encyklopedya realna, zesz. 91—96 127
Peroutka E., Dějiny řěcké 116
Piller E., Zmiana planu nauczania filol. klas. 122
Piniński L., Pod wrażeniem rozmyślań M. Aurelego 247
Rothe C., Die Ilias als Dichtung 217
Rzepiński S., Granice archeologii w gimnazyum 120
— Wyposażenie norm. zbiorów archeol. w szkołach średn. 120
Rydel L., Apuleiusa Amor i Psyche 113
Sänger P., Stati Silvae 245
Schmidt W., Prowadzenie lektury łać. w gimnazyum 121
Sinko T., Homer zmartwychwstały 246
Süss W., Aristophanes u. die Nachwelt 234
Urich E. O tłumaczeniu autorów łać. i greckich w szkole 122

UNIVERSITATI LITTERARUM LEOPOLITANAE

A. MDCLXI AB JOANNE CASIMIRO, POLONORUM REGE,
IN EXTREMIS FERE FINIBUS CULTUS HUMANITATISQUE
OCCIDENTALIS CONSTITUTAE,
POST MULTAS VICES FORTUNAE GRAVES
A FRANCISCO I. AUSTRIAE IMPERATORE
RENOVATAE,
DUCENTESIMUM QUINQUAGESIMUM ORIGINIS SUAE ANNUM
PIA MEMORIA RECOLENTI
SOCIETAS PHILOLOGA POLONA, LEOPOLI SEDEM HABENS,
HOC VOLUMEN PIETATIS GRATIQUE ANIMI TESTIMONIUM
SACRUM ESSE VOLUIT.

Rocznik, złożony z 2 zeszytów, kosztuje 10 koron, czyli 8 marek czyli 4 ruble srebr., jeden zeszyt 5 koron, czyli 4 marki, czyli 2 ruble srebr.

Członkowie Towarzystwa filologicznego, opłacający rocznej wkładki 8 koron, otrzymują »EOS« bezpłatnie.

Wkładki Członków i opłatę za rocznik przyjmuje skarbnik Towarz.

Prof. Fr. Hoszowski, Lwów, ul Grottgera l. 10.

ADRES REDAKCYI:

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Lwów, ul. Kadecka 14.

Rękopisy, książki i listy uprasza się pod tym adresem nadsyłać.

P T. Autorów, Wydawców i Nakładców publikacyi z zakresu filologii klasycznej, tudzież literatury humanistycznej, życzących sobie, aby publikacye ich były omówione w »Eos«, uprasza się o nadsyłanie redakcyi egzemplarzy recenzyjnych.

Roczniki czasopisma »Eos« za lata 1894—1901 są dla nowo przystępujących Członków do nabycia u Skarbnika Towarzystwa Prof. Fr. Hoszowskiego po zniżonej cenie 4 korony za rocznik.

*

Nakładem Towarzystwa filologicznego wyszły i są we wszystkich księgarniach do nabycia:

BIEŃKOWSKI PIOTR. Nowe odkrycia na Forum w Rzymie. Z planem Forum Romanum (według Ch. Huelsena). (Odbitka z »Eos«). Cena 60 hal.

ROZWADOWSKI JAN. Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania. (Odbitka z »Eos«). Cena 3 K.

— **Dzisiejszy stan językoznawstwa porównawczego.** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 kor.

— **»Praojczyzna indo-europejska«** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K.

SINKO TAD. Romans grecki. Jego powstanie i organiczny rozwój. (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K. 50 h. (Główny skład w księgarni Spółki wydawniczej polskiej w Krakowie).

— **Jerzy Karol Skop.** Chłop-humanista z XVIII w., 39 str. Cena 1 K. 20 h.

— **Menander w świetle nowych komedyj.** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K. 20 h.

„Księgi pamiątkowej dla Prof. Dra L. Ćwiklińskiego“ pozostał pewien zapas egzemplarzy, które są do nabycia u Prof. Fr. Hoszowskiego po znacznie zniżonej cenie 2 K.

Po znacznie zniżonej cenie jest do nabycia u Prof. Hoszowskiego: **Almae Matri Jagellonicae,** qui ab ipsa multa olim in litteris perceperant, quinque saecula feliciter peracta gratulantur. (Leopoli 1900) str. 128 z (tablicą). (Książka pamiątkowa, zawierająca prace łacińskie i polskie: Wróbla, Śmiałka, Witkowskiego, Czubka, Dembitzera, Nitscha, Frączkiewicza, Siedleckiego, Steina, Bronikowskiego, Winkowskiego, Rozwadowskiego i Kallenbacha). Cena 30 h.

Komitet wydawniczy.

BIBLIOTEKA KÓRNICKA
Cz. 2810/17.

SPIS RZECZY ZESZYTU II.

I. Rozprawy z zakresu filologii klasycznej i językoznawstwa:
Zieliński Thad., De Accii »Philocteta« 129
Morawski Cas., De oratione Philippi apud Sallustium . . . 135
Witkowski Stan., Studia Aristophanea 141
Schneider Stan., Świadectwo Filostratosa o wężu Ateny . . 153
Blatt G. De accentu substantivorum βοῦς et χύων 163
Rozwadowski Jan, »Praojczyzna indo-europejska« 169
Sajdak Jan, Rękopisy dzieł św. Grzegorza z Naz. w bibliotekach szwajcarskich 193
II. Z humanizmu i historyi filologii:
Dembitzer Z., Ad Callimachi libellum de vita et moribus Gregorii Sanocei notulae criticae 199
Fritz Jos., List Brudzewskiego do Celtisa 202
III. Γρασίνος B., Z. Krasiński, Jak anioł spadły (przekład na grekę) 207
IV. Recenzye — sprawozdania — zapiski:
Trzy nowe dzieła o jedności poematów Homerowych: 1) D. Mülder, Die Ilias u. ihre Quellen, str. 209; C. Rothe, Die Ilias als Dichtung, 217; 3) H. Draheim, Die Odyssee als Kunstwerk, 224 (T. Sinko). — E. Beltzner, Die kulturellen Verhältnisse der Odyssee, 228. — R. v. Kralik, Homeros, 230. — A. Lange, Epos greckie, Homer: Iliada, 232. — W. Süss, Aristophanes u. die Nachwelt, 234 (T. Sinko). — C. D. Buck, Introduction to the study of the Greek dialects, 238. — G. Fougères, Grèce, 240. — F. Groh, Topografie starych Athen, 241 (S. Witkowski). — K. Morawski, M. Tullius Cicero, 243 (B. Kruczkiewicz). — G. Saenger, P. Papini Stati Silvae, 245 (S. Witkowski). — Zapiski, 247. — Bibliografia, 248.